
STOJAN MIHAJLOVIĆ

ŠLEPOVI

ZRENJANIN 2001.

STOJAN MIHAJLOVIĆ

ŠLEPOVI
roman

Zrenjanin
2001.

Roman koji se nalazi pred vama predstavlja romansijerski prikaz stradanja zrenjaninskih Jevreja za vreme Drugog Svetskog rata. Ovo elegično delo plod je čoveka po imenu Stojan Mihajlović, priznatog advokata iz grada na Begeju, koji je u "Šlepove" utkao toliko ljubavi, bola i stradanja da mu na literarnoj umešnosti mogu pozavideti mnoga pera od struke.

Ovaj roman dobio je 1987. godine II nagradu za kniževni rad na konkursu Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije. U žiriju su bili David Albahari, Filip David i Juija Najman. Likovi i događaji koji su prikazani autentični su, s tim da su imena promenjena.

Ideju za štampanje ovog romana dobila sam kad mi je Matilda Župunski poklonila svoj primerak rukopisa koji je dobila na poklon od Dr. Mihajlovića kao zahvalnost na dragocenim savetima o običajima ondašnjih Jevreja. Rešili smo da se rukopis objavi i tako ga spasemo od zaborava a pritom i da se šira javnost upozna sa stradanjima jednog naroda, sugrađana Zrenjanina samo zato što su bili Jevreji. Ovaj roman predstavlja i doprinos stremljenjima da se buduće generacije više nikada ne dele po veroispovesti i boji kože.

Jevrejska opština Zrenjanin
Lidija Petrović

Bicikl izroni iz gustih senki mladih bagremova Šumice na kraju Grada, pođe zemljanim kolskim putem, trucne preko vagaša i stazom se sjuri na obalu Reke, prednjim točkom zakači zakorovljen panj, odskoči, zaševrda. Milenko potpeticama zapara zemlju, naglo ga ukoči.

Katarina između njegovih ruku poleti napred, jedva se zaustavi iznad upravljača: - Mogli smo da padnemo! - prestrašeno vikne. I dalje grčevito drži volan, a zatim se lagano vrati na čebe, obmotano oko rude bicikla. Šumno odahne.

-Bogamu!- Milenko šakom zakloni oči od sunca koje se iznenada probilo kroz oblake, -Nisam ni primetio.

-A šta je to? -ona se začudi.

-Onaj panj, vidiš ga? Tamo natrag, pored putanje.-

Katarina se okrene, osmotri ga a zatim pogleda u Milenka.

-Baš smo baksuzi, - on promrmlja. Kad smo dolazili spao je lanac, a sada umalo nismo tresnuli. nogom pogura bicikl dva-tri koraka, gleda u prednji točak. Hvala bogu da se točak nije iskrivio, sada bi morali da ga nosimo. Prasne u smeh.

Katarina ga prihvati.

Grohot se preliva preko namreškane zelenkaste površine Reke i nestaje u gustom ševaru nna drugoj obali.

Njen kikot započinu da prekidaju povremeni jecaji; smejući se plače, ili se plačući smeje, ni sama ne zna, ali oseća kako joj se telo prazni od danima taloženog smeha. Najzad pusti upravljač, zadovoljno mljacne, proguta nekoliko slankastih suza, a ostale šakom obriše sa lica.

Sunce rastače bledosivo nebo na bezbroj oblaka.

-Gledaj, -Katarina prstom pokazuje, -liče mi na stado jaganjaca.-

-Nisam znao da si pesnička duša.-

Iz nje provali novi smeh, čist i zvonak, neodoljiv, oslobođen straha.

-Ne sećam se kada si se tako slatko smejala,- Milenko je ovlaš prstom pomiluje po obrazu,- ali od bombardovanja Beograda, sigurno nisi.-

Ona i dalje grca od smeha, ne može da odgovori, samo klimne glavom.

-Da se vratimo?- Milenko bojažljivo šapne.

-Ne! -ona krikne, ponovni strah joj prekine smeh. Molim te, nemoj.-

-A zašto?-

-Gospod nas je ona zamuca- u poslednjem trenutku spasao velikog greha.-

Milenko je začuđeno pogleda: -Kakvog greha?-

-Pa, onog zbog kojeg smo i bili u Šumici.-

-Dobro.- on procedi i snažnim pritiskom na pedale usmeri bicikl prema Gradu.

Katarina se poguri, čvrsto uhvati upravljač. Odsutno gleda u puteljak koji se vijuga između bašta, vinograda i poljana, penje do kućica od naboja, spušta na samu obalu.

Istrgnute, nepovezane slike bliske prošlosti neodoljivo joj naviru u svest. Ona ih odbacuje, premešta, slaže i najzad ih zaustavi

-Gotovo je ! Jugoslavija je pristupila Hitlerovom Trojnom paktu.- Njen deda po majci ugasi radio, priđe prozoru i širom ga otvori. Snažno uvuče hladan vazduh što prodire u zagrejanu sobu, za trenutak ga zadrži pa šištavo ispusti. Okrene se prema svojoj porodici koja ga uplašeno posmatra. Mavro Vajsman nervozno lupka pesnicom o svoj dlan. Za nas, Jevreje, dolaze dani iskušenja i patnji.- iskrene oči ka tavanici. Tako je Gospod odlučio i mi moramo Njegovoj volji bez roptanja da se pokorimo.-

Katarina nastavi da prebira po prošlosti, zaustavi se na sličicama đačkog korzoa. Vidi sebe kako bezvoljno vuče nogu pred nogu, donovima struže po asfaltnom trotoaru na glavnoj ulici.

-Gotovo je, Milenko, Jugoslavija je danas pristupila hilerovskom Trojnom paktu. Za nas, Jevreje, dolaze dani iskušenja i patnji.-

-Ko to kaže?-

-Moj deda odogovori Katarina a što on kaže, to je tako. Milenko, ja se jako bojim.-

-Čega se bojiš? on je uhvati za ruku i zaustavi.

-Zar ti ne znaš da u Nemačkoj progone Jevreje? Moraju da nose Davidovu zvezdu.-

-Kakvu zvezdu?-

-Žutu, šestokraku, objasni Katarina da ih svako odmah prepozna. Šta će biti sa nama?- Glas joj zadrhti. Ti ćeš me ostaviti.- Pogleda ga pravo u oči, sa strepnjom očekuje odgovor.

-Neću, Katarina,- Milenko je uhvati za ruku, - Časna reč! -

-Hoćeš, kad me budeš video sa tom zvezdom.

Katarina oseti kako joj suze klize niz obraze. -Biće te sramota-

-Sramota? kažiprstom joj briše obraze. A zašto?-

Zveketanje stakla ih prekide u razgovoru.

-Gledaj tamo preko! Milenko uzvikne, rukom pokaže na izlog prodavnice na drugoj strani Glavne ulice.

Tri mladića drvenim štapovima razbijaju veliki izlog, vade neke fotografije i plakate, bacaju ih na trotoar. Jedan kresne šibicom, prinese je gomili papira iz koje bukne plamen. Zatim se sva trojica razbeže.

-Znaš li ti šta je to?- Milenko je povuče do ivice trotoara. Pa to je fotografija Hitlera, to su fotografije o njegovim ratnim akcijama, njegov propagandni materijal. Danas sam ih gledao. Alal im vera! Još se nije ni osušilo mastilo na tom Trojnom paktu, a ovi pokazuju da ga ne priznaju. Slušaj, Katarina,- on je čvrsto stegne za mišicu.- i mi moramo da se borimo, da spasemo našu ljubav.-

-A kako?- njen glas zatrepti od radosnog očekivanja.

Milenko se zbuni. Ne znam.- prošaputa.

-Eto, vidiš -ona se snuždi dobro je moj deda rekao da je tako Gospod odlučio i da mi moramo da se pokorimo Njegovoj volji.-

Vlasnik prodavnice, domaći Nemaac vedrom vode ugasi vatru. Metlom skuplja srču i nagoreli papir, gura u to isto vedro. Psuje.

Njih dvoje stoje i nemo posmatraju.

-Setio sam se,- Milenko razdragano vikne Hajde da se odmah udaš za mene.-

-Da se udam?- Katarina se zapanji. Ali, kako ti je to palo na pamet?-

-Jednostavno. Setio sam se razgovora sa svojim drugom Lacijem Zakanjem. On mi je lane, kada smo pričali o tebi i meni, rekao kako je njegova prababa bila Jevrejka i da je prešla u rimokatoličku veru i postala Mađarica. Eto, tako ćemo i mi da spasemo našu ljubav. Tada nećeš morati da nosiš tu žutu zvezdu.

-Ali- ona promuća ja o tome nisam nikada ni razmišljala.

Seti se svoje majke, Uplašeno spusti glavu. Boji se da će on pročitati njene misli, koje joj se utiskuju u glavu.

-Što si tako tvrdoglav, tata? Eleonora drži u ruci neko pismo. Tetka Julija te lepo moli da joj oprostiš i da se pomiriš sa njenim mužem. Tata, pa to je tvoja rođena sestra.-

-Ne, sto puta ne!- Mavro Vajsman zgrabi to pismo, pocepa ga u paramparčad, baci na patos i zgazi.

-Ona je napustila našu veru i udala se za tog, kako se zove, Ferenca, za tog goja. Ona je za mene umrla.-

-Ne smem, Milenko.- Katarina procedi kroz zube.

-Zašto ne smeš? Gledaj me pravo u oči! Milenko joj šakom podigne bradu. - Reci mi, ali iskreno, zar me ti ne voliš?-

-Volim te,- ona izdrži njegov pogled. Ali moj deda ne bi dozvolio da se udam za tebe.-

-Zašto deda?-

-Pa, on je najstariji u porodici.-

-Ne daje deda, nego otac odobrenje. Znaš, ja sam pitao tatinog advokatskog pripravnika i on mi je objasnio da devojke, mlađe od šesnaest, a muškarci, mlađi od osamnaest godina, mogu da se venčaju samo uz očevo odobrenje. Zato pitaj svog, a ja ću mog tatu. Objasni mu da hoću da te spasem. On će sigurno da odobri.

-Neće, neće odobriti. Brizne u plač. Ako bih napustila svoju veru, za njih bi umrla.-

-Zašto da umreš?-

-Kada neko napusti našu versku zajednicu, - Katarina se zagrcne, isprekidanim glasom jedva nastavlja, - onda njegovi najbliži cepaju deo odeće, obično revere, kao da je on umro.-

Vrpca prošlosti vrati je na Gradsko kupalište i nastavlja da se odmotava.

Sakrivena od vrelog julskog sunca u senci kabina, Katarina netremice posmatra jednog mladića kako skače sa gvozdenog mosta kojim je nekad prelazio mali voz. Ne čuje žagor kupača niti viku dečaka koji nedaleko od nje igraju odbojku. Ne vidi visoke jablanove pored Reke. Gleda samo njega, čuje samo njegov smeh. Prethodnog dana, kad se šetala korzom, prvi put ga je primetila. On je stajao sa svojim drugovima na kamenoj stepenici ispred gvoždarske radnje na uglu male ulice. Njegove smeđe oči su je za trenutak zaustavile u prolazu. Nije smela da se okrene, nije se ni vratila da ga još jednom vidi, odmah je otišla kući. I pokajala se.

Ako ga više ne susretne? Da li će ga prepoznati? Da li će on opet tako da je pogleda? Tada nije mogla ni da zamisli koliko je lep.

Pisak sirene u sećanju prene je i ona ugleda remorker kako se lagano pojavljuje iza velike okuke Reke, vuče dva crno obojena šlepa.

Mladić prvi dopliva do čamca, koji je privezan za zadnji šlep, snažnim zamahom ruku uskoči i odmah počne zbunjeno da posmatra svoje šake. Grohotom se nasmeje i pokaže ih ostalim kupačima koji su se sjatili oko čamca. Zatim iskoči i dopliva do kupališta.

Priđe mu njen brat, hvata ga za šaku, pipa po stomaku, nešto razgovaraju. Mladić za trenutak uđe u kabinu i nešto spusti u šaku Samuela, koji se okrene, nešto traži. Kad primeti Katarinu, nasmejan joj priđe: - Otrči kući i donesi mi onu flašicu sa benzinom, znaš onu u šupi. Zaradio sam tri dinara. Momak se uprljao od katrana kojim je lađar premazao čamac da spreči takve da se popnu na šlep. U šaci zvecka metalnim novcem.

Katarina, kao da su joj se noge ukopale u zemlju, ne može da mrdne. Vidi kako se taj mladić približava, za trenutak im se ukrste oči, učini joj se da mu se zenice raširile, nešto bljesne u njima, ona zbunjeno obori pogled. Srce joj zaselo pod grlom.

-Ah, da, da vas upoznam.- Samuel se smeška. Ovo je moja sestra Katarina.- Ona stidljivo pruži ruku. A ovo je Milenko.- Mladić takođe pruži ruku, ali je brzo povuče, šake im se mimođu. Izvinite, uprljao sam se.

-Hajde, požuri,- brat je lagano gurne - častiću te sladoledom.-

-Ne, ja ću! vikne Milenko.

Kada se vratila, sva zadihana, stežući flašicu u desnoj šaci, oni su stajali u širokoj senci jablanova, pored kolica sladoledžije. Pođe prema njima, zaskakuće preko vrelog peska koji joj peče tabane.

-Ovo je za vas,- Milenko vrhovima prstiju drži kornet prepun raznobojnog sladoleda, - za vaš trud.-

Ona mahinalno pruži ruku, za trenutak zaboravi na flašicu, koja isklizne iz znojavog dlana, padne na pesak, a sladoled bljuzne preko nje.

-Glupačo! vikne Samuel, brzo se sagne, zgrabi flašicu i počne da je briše.

Katarina htjede da uzme kornet.

-Neka, - zaustavi je Milenko, - kupiću vam drugi.- Potrči prema kabinama.

-Mogla si da je razbiješ, - brat ogorčeno nastavlja, - i ne samo što bih izgubio zaradu, nego bih morao da platim sladoled.- Pogleda je u oči. Šta si se tako zablenu u njega? Ne zaboravi da je on goj.

Ponovo odjekne brodska sirena.

-Katarina, zar ne vidiš? Milenko joj svojom bradom gura potiljak.

-A šta je to? ona začuđeno otvori oči, vrati se u sadašnjost.

-Eno, tamo su naši šlepovi. Da nisu onda prošli pored kupališta, ko zna da li bi se uopšte upoznali? Milenko je ovlaš pomiluje po kosi. Znaš, kadgod ih vidim, ja se setim tebe.-

-I ja.-

Šlepovi lagano nestaju iza velike okuke Reke pre ulaska u Grad.

Ona posmatra kako se proziran dim iz odžaka remorkera gubi u plavetnilo neba. Obuzima je tuga za tim srećnim i bezbrižnim danima koji odlaze kao ovi šlepovi, kao ovaj dim. Zagleda se u prednji točak bicikla koji kreće na jednu pa na drugu stranu, ispravlja se, pa opet skreće, ponovo se ispravlja. Čini joj se da bicikl stoji u mestu, a da krivudavi puteljak juri prema njoj, okreće točak u suprotnom smeru, podvlači se i nestaje iza nje, ponovo je vraća u prošlost.

Katarina se uvukla u ugao između zasvođenih otvora male četvrtaste kule na brežuljku u Gradskom parku. Kažiprstom kruni ivice cigala koje su nagrizale hiljade kiša, vetrova, mrazeva.

-Ne možemo, Milenko, sada je već kasno. Ona noktom jedne ruke vadi crvenu prašinu ispod nokta kažiprsta.

-Nije kasno!- on vikne. Priđe joj i snažno je zagrljio.

-Šteta što smo dvadeset sedmog marta poverovao da je opasnost prošla i doustali da molimo svoje očeve da nam odobre venčanje.- Odvoj ise od nje. Ali, smislio sam kako da spasemo našu ljubav. Slušaj me pažljivo. Naša vojska se povlači iz Grada, a hitelorska će ući za dan-dva. Zato više nemamo vremena da ih ubeđujemo, moramo da ih primoramo.-

-Kako ona zavapi- kako da ih primoramo?-

-Ovaj- Milenko vrhom cipele šara po zemljanom podu kule.

-Znaš, - najzad progovori,- to je u stvari ideja Momčila, - Katarina primeti kak oon naglo pocrveni u licu. Ovaj da ti napravim dete.-

-Šta kažeš? ona ostade bez daha.

-To što si čula, - Milenko zabrza sutra u deset dolazim po tebe. Otići ćemo u Šumicu, na kraju Grada. Juče sam sa Momčilom bio tamo i pronašli smo skrovito mesto, gde nas niko neće videti. A posle ćemo zajedno otići do naših roditelja i reći im. Kad oni to čuju, moraće da pristanu, da ne pukne bruka. Važi?-

-Ne važi! kao iz topa odgovori ona. Odmah se pokaje. Zar ga ne voli toliko da ne može da živi bez njega, zar da ga izgubi? A ako to boli? Rastrzana između ljubavi i straha, šapatom objasni: - Ja se tako bojim.-

-Čega?-

-Pa - ona okleva, da li da mu kaže, da ne ispadne glupa - kad je Gospod isterao Adama i Evu iz raja, on je nju prokleo, rekavši da će u mukama da rađa decu.-

-Gluposti,- Milenko se zakikoće, - milioni žena svakodnevno rađaju. Tvoja mama rodila je Samuela i tebe, moja Momčila i mene. Pa šta im fali? Žive su i zdrave. Zar nije tako?-

-Tako je,- ona nevoljno odgovori, - ali

-Nema tu nikakvo: ali. Sve sam se raspitao. Momčilo ni je sve detaljno objasnio. Znaš li ti da on to radi sa Goldi?-

-Sa Goldi? - ona se zapanji Ali, oni su stariji.-

-Nema veze,- odgovori Milenko. Ti nisi više dete.-

-A da li ćemo - ona ugrize donju usnu, seti se svoje majke, - Ne brini Katarina, Eleonora je zagrlila, to je znak da si postala žena i da možeš da rađaš

decu, naravno samo u braku. A dotle, čuvaj se muškaraca, oni hoće da iskoriste pa ostave. Zapamti, to obično počinje od poljupca - da li ćemo da se poljubimo?-

-Naravno da hoćemo!- milenko brzo priljubi svoje usne na njene.

Kao oparena, ona zabaci glavu, potiljkom udari i zid.

-Hej, šta to radiš?

Taj uzvik je trgne, oseti kako se bicikl zaljulja, naglo otvori oči. A šta to?-

-Glavom si me lupila u bradu.- Milenko zaustavi bicikl. umalo nismo pali,

Opet si nešto sanjarila, reci šta to?-

-Setila sam se - ona prekine rečenicu.

-Hajde, reci mi.- Milenko je miluje po kosi.

Ona grozničavo razmišlja, koleba se da li da mu kaže.

Najzad se odluči. Ovaj setila sam se kada si me juče prvi put poljubio u

usta.-

Milenko podigne obrve.

Ona primeti kako je zadrhtao.

-Juče, tamo u kuli, bilo je prvi put, danas u šumici drugi.- Naglo je uhvati za potiljak i poljubi pravo u usta. A ovo je treći on prošišti. Usne im se ponovo spoje.

Katarina uplašeno steže usne, okreće glavu. Oseća kako on drhti. Ili to ona drhti? A onda shvati da ona drhti, ali ne od straha nego od nekog radosnog uzbuđenja. Kao kroz maglu, za trenutak se pojavi brižno lice njene majke, nešto govori, ona zna šta, ali neće da je sluša. Najzad opusti usne. Celo joj telo obuzima neka neodoljiva želja da to ushićenje nečeg veličanstvenog, što nije ni slutila da postoji, nikad ne prestane. Vreme je stalo, okolina je nestala.

Nerazgovetna buka ponovo pokrene vreme. Ona vidi Milenka kako se okrenuo, čuje kako se sa nekim dovikuje. Začudo pogleda u tom pravcu.

Neki mladić zaustavio tarnice na zemljanom putu pored kuća. Još jedno ti hvala, on vikne.-

-Nema na čemu. Srbi smo i obojica mrzimo Hitlera! Zar ne?-

-Tako je, družo Milenko. Mladić bičem potera konja. Uskoro se tandrkanje kola izgubi u šumici.

-Ko je to? Katarina zapita.

-Zar se ne sećaš? to je Nenad. On je namestio lanac koji je spao sa zupčanika na mom biciklu, kada smo pošli u šumicu.-

-Sad sam ga se setila.-

-Šta ćemo sada? Milenkov hrapav glas prekine tišinu. Šta mi je? Iskašljava se. Kao da mi se nešto zalepilo u grlu.-

Ona se zagleda u jednu gugutku koja kljuca nedozrele bobice na žbunju. Oseća kako joj usne još uvek bride. Izbegava odgovor. Uzbuđena, nestrpljivo očekuje da je ponovo poljubi.

Milenko uzdahne i potera bicikl.

-Požuri,- ona razočarano šapne, - već sam zakasnila!-

-Zašto se ti ljutiš na mene? Milenko ubrza okretaje svojih nogu.

Katarina shvati da je pogrešila. Ne ljutim se. Pomiluje mu šaku, hoće da ga odoborvolji.

-Znaš da nisam ja kriv,- on se pravda.

-Šta se, u stvari dogodilo tom vojniku? atarina pokrene razgovor kako bi se oslobodila slika prošlosti koje joj za trenutak ulete u mozak: Ona leži na čebetu, grčevito drži svoje gaćice, koje je Milenko svukao do kolena. Pomagajte, ako boga imate! - prekine ih neki nepoznati muški glas. Milenko pusti gaćice i oprezno pođe prema grmu, iz kojeg je dopro taj glas. Katarina iskoristi trenutak i navuče gaćice.

-Taj vojnik, Pavle, - ona čuje kako Milenko objašnjava, - znaš, on me se setio sa plivačkog, a ja njega sa rvačkog takmičenja, čuvao je prošle noći stražu kod barutane, tamo iza Šumice. Izgleda da je zadremao. Uglavnom, domaći Švabovi su ga odalamili po glavi, ovja znaš već. Zamolio me je da pozovem njegovog mlađeg brata, Nenada, da ga krišom odvede kući.-

I tada si me ostavio samu sa njime.- Katarina mu prebaci u mislima, ali ne izgovori. Prošlost joj opet neodoljivo nadire.

-Idem i ja. Ona mu pritrči i čvrsto ga uhvati za mišicu.

-Ne, bolje je da idem sam, - odgovori Milenko, - brže ću otići i vratiti se. Uzjaši bicikl i naglo ga potera.

Ona se ukipila, posmatra kako Milenko nestaje između drveća. Samo da ne gleda tog vojnika, što okrvavljene glave leži nedaleko od nje. Tako nešto je već videla, davno, pre rata.

Na trpezarijskom stolu poredane fotografije. Arpad Silađi stavio cvikere i razgleda ih. Katarina se približila svom ocu, netremice posmatra.

-A odakle su te fotografije?- zapita njen otac.

-Ova je iz Minhena. Mladić prstom pokazuje.

Na fotografiji se vidi razbijeni izlog trgovačke radnje. Na staklenim ulaznim vratima velikim slovima ispisan: JUDENGESCHAEFT, a na izlozima nacrtano nekoliko šestokrakih zvezda.

-Ovo je moj otac. Jednostavno su ga štapovima prebili, nasred ulice. Mladi Jevrejin pokazuje fotografiju čoveka, koji leži na leđima, krvav u licu.

-Mama, pa ovo je strašno, - Katarina šapuće.

-Nisu nam dozvolili ni da ga po našim verskim običajima sahranimo. Uskoro je stigao neki kamion, oca su gao kladu bacili na njega i nestali. Mladi Jevrejin uzdahne. Tada sam shvatio da to nije slučajno, da to nisu ispadi pojedinih zagriženih hitleorvaca. To je organizovani sistem. Hitler hoće da nas uništi. Zato sam odlučio da pobegnem iz njegovo Trećeg Rajha, da iznesem istinu o sudbini Jevreja.-

-A kako te nabavili fotografije?- Arpad Silađi ga pogleda.

-To me mnogi pitaju. Odgovori mladić. Sasvim slučajno. Jedan Namac, kasnije sam saznao da je komunista, sutradan mi je doneo te fotografije i rekao da ih sačuvam kao dokaz Hitlerovih zverstava.

-Odakle ste gospojce? vojnik joj prekine tok misli.

-Iz Grada. Katarina ga najzad pogleda. Isto okrvavljeno lice, kao na onoj fotografiji. Sad ću ja. Pojuri kroz Šumicu do obale Reke, pokvasi maramicu. Pažljivo briše krv sa lica.

-Bog vas blagoslovio. A kako se zovete?-

-Katarina.-

-Zar vi niste Srpkinja?-

Ona se za trenutak zbuni. Čuje glas svoje majke:- Nemoj sada da ističeš da si Jevrejka, reci da si Mađarica. Nikad nisi sigurna da taj nije antisemita. Tek kad se uveriš ko je i kakav je, reci mu.

Iz nje izbije prkos: - Ne, ja sam Jevrejka.-

-Jevrejka? vojnik razrogači oči.

-A zašto se čudite?-

-Ovaj,-on promuća,- vi ste tako lepi, ovaj, imate lepi mali nos, kao Srpkinja.-

Katarina za trenutak prestane da mu briše krv, kiselo se nasmeši. Seti se Milenka, kada je prvi put izveo u biskop.

Njih dvoje stoje u senci ugla prekoputa biskopa. Ona se povremeno osvrće.

-A ako nas vidi neki profesor?-

-Ne boj se. Još uvek je školski raspust. Uostalom ako i neki naiđe, otkuda će on znati da mi idemo u bioskop, zar ne?-

-A kad budemo ulazili?-

-I to je sredeno. Ući ćemo tek kad počne film, ja uvek tako radim. Tutnem vrataru, čika Francu, dva dinara i on me pusti na balkon. Tamo iznad stepeništa postoji udubljenje u koje se uvučem i pred kraj filma se išunjam.-

-I nikad te nijedan profesor nije video?- zadržano ga posmatra.-

-Nikada,- on se isprsi,- za pune tri godine.-

-Šalom!- Katarina otpozdravi nekoj devojci koja žuri ka bioskopu.-

-Kako si je pozdravila? Tako nešto do sada nisam čuo.-

-Jevrejski. To znači: mir, slično vašem: zdravo.

-Zar si ti Jevrejka?- On se mahinalno odvoji za korak, gleda je zaprepašćeno.

Katarina zadržati. Da li će da je ostavi? Čuje šapat svoje majke: Mnogi goji nas mrze ili bar ne podnose. A šta si ti mislio? najzad poršaputa.

-Ovaj, - mislio sam da si Mađarica, - Mileno se zbuni.

-Nisam znao da je Katarina jevrejsko ime. Zar je i Sliđa jevrejsko?-

-Zašto pitaš?- ona se pribrala.

-Pa, tvoj brat mi se tamo na kupalištu predstavio kao Silađi.-

-Katarina se nasmeje.- To nam je prezime. On se zove Samuel. Mi smo mađarski Jevreji.-

-Čudno.- promrmlja Milenko. Uopšte ne ličiš na Jevrejku, imaš tako lepi mali nos.-

-Hoćeš da kažeš da Jevreji moraju da imaju veliki nos, kao na onim karikaturama? Tako nas predstavljaju antisemiti.

-Stigli smo.- Milenko je vrati u stvarnost. Bicikl počne da trucka po turskoj kaldrmi.

Katarina se premešta po obmotanom čebetu, trazi najbolji položaj.

Milenko skrene na uzani, samonikli travnjak, koji se ukoso uzdiže prema trotoaru. Je li ti sada bolje?-

-Jeste.- odgovori ona, opusti se. Odsutno posmatra prozore na kućama. Iznad krovova pojavi se zlatni krst, privuče joj pažnju. Netremice ga gleda kako se sjaji na suncu. Zašto sudbina čoveka zavisi od toga u kojem se hramu i kojem bogu moli? Da je ovo njena crkva sada bi njih dvoje bili srećni i bezbrižni. Da li Milenko strepi i pati koliko ona? Ne, on i ne može toliko da pati. Preboleće je i zaboraviti kao da nikada nije ni postojala. A nju razdire ne samo slutnja o kraju njihove ljubavi nego i saznanje o strašnoj sudbini koja neumitno dolazi.

-Milenko,- okrene se prema njemu,- da li me ti zaista voliš?-

-Naravno da te volim.-

-I nećeš me nikada zaboraviti?- strepi od odgovora.

-Ludice moja, zašto da te zaboravim? Pa ti si deo mene i bićeš dokle god živim, ašto pitaš?

-I ti si deo mene, - šapne. Leđima se osloni na njegove grudi, dlanove stavi na njegove šake na upravljaču, podrhtava od radosti.

Milenko zaustavi bicikl na uglu slepe ulice. Nogama održava ravnotežu. Hoćeš li da uđeš u kuću kroz dvorište ili sa Glavne ulice?-

-Kroz dvorište,- odgovori ona,- da me tata ne vidi. Siđe sa bicikla. Ne može da odvoji pogled sa krsta na belo mrtornju pravoslavne crkve.

-Hajde, da bar vidiš kako izgleda iznutra.-

Katarina se začudi kako joj je pročitao misli. Klimne glavom.

Milenko pogura bicikl ukoso preko ulice. Zaustavi ga u porti, prisloni na ogromni stari hrast.

Široka senka plegla po ciglanoj stazi, prekrila neizgaženu travu, dopire do ulaznih vrata crkve.

Milenko je uhvati za ruku i povede ka vratima koja su širom otvorena. Polutamu presecaju široki snopovi sunčevih zraka, u kojima treperi prašina, slivaju se na pod od kamenih ploča. Ispred, njoj nepoznatih likova naslikanih uljanim bojama, lelujuju plamičci sveća, osvetljavaju izrezbarene pozlaćene ramove.

-Kakve su to slike?- ona zapita.

-Gospoda boga i njegovog sina i raznih svetaca.- Milenko s nasmeje.

-Kod nas u sinagogi toga nema. Gospod je to zabranio u zapovestima koje je dao Mojsiju.-

Katarina primeti nekoliko gologlavih muškaraca i zabrađenih žena kako nepomično stoje pored stolica sa visokim naslonom.

Ona zastane, odmota svoj svileni šal sa crveno-crnim kvadratima, poveže se.

-Zašto to stavljaš?-

-U našu sinagogu niko ne sme da uđe nepokrivene glave, muškarci šeširom, a žene maramom.-

-To nisam znao. Kod nas muškarci ulaze u crkvu gologlavi, samo žene mogu da stave maramu. Na ulazu se prekrste. Milenko pokaže: Vi imja oca i sina i svjatoga duha, amin,. Sastavi joj tri prsta i podigne na njeno čelo. Probaj.-

-Ona je napuslita našu veru,- pojavi se lik Mavra Vajsmana, - ona je za mene umrla.-

-Katarina istragne ruku, naglo se okrene i pojuri ka izlazu porte.

Milenko je jedva sustigne. Šta je? Zar si se predomislila?-

-Ne mogu,- gleda ga sužnih očiju, - ne smem da napustim svoju veru.-

-Šta kažeš?- Milenko se zabezekne. Zar je moguće?-

Lice mu se zgrči, jedva zaustavi jecaj. Okrene se i pojuri prema biciklu.

Katarina vidi kako se naslonio na stari hrast, ramena mu se tresu.

Neka starica, sva u crnini, lagano prođe pored njih, sagnula glavu, ne primeđuje ih, nešto mrmlja u brađu.

-Sigurno joj neko umro,- Katarina pomisli,-kao što je sada umrla naša ljubav. Umrla? krikne u sebi.- O Gospode, što me toliko kažnjavaš?- Napravi korak prema Milenku, ali je neka unutrašnja sila zaustavi.-Ne! moramo da se pokorimo njegovoj volji.-začuje glas deda Mavra.

Milenko najzad uzme bicikl, pogura ga. Čutke, sporim korakom iziđe iz porte i uputi se preko ulice.

Ona bojažljivo krene za njim, ne sme da mu se približi.

Na uglu slepe ulice on zastane, sačeka je.

-A ako samo kobajagi promeniš veru,- Milenko je bojažljivo zapita,- da bi mogli da se venčamo?-

-Šta kažeš?- Ona ne vruje svojim ušima.

-Kažem, da sam ospolja postaneš pravoslavna Srpkinja, a u duši da ostaneš Jevrejka. To bi znali samo ti i ja i tvoji.-

Katarina poskoči od radosti. Dilema: ljubav ili porodica, koja je poslednjih dana rastrzala; košmarni snovi, koji su je budili, oznojanu i uplašenu, sve je to odjednom rešeno, jednostavno je nestalo.

-Slažem se!- ona uzvikne.

-Dobro,- Milenko je uhvati za ruke, -onda idi i objasni svojimima ,a naročito naglasi da sam okobajagi menjaš veru, i to privremeno, a kad Hitler izgubi rat, onda ćeš i javno da pokažeš da si ostala Jevrejka. Siguran sam da će i tvoj deda da odobri.-

-A ako oni ipak ne odobre?- - ona u stvari ne pita njega, strepi od njihovog odgovora.

-Onda ćemo morati nekuda da pobegnemo,- odgovori on,- da se sakrijemo, dok ne prođe ovaj prokleti rat.

-A kuda?- hoće da bude sigurna da će da izbegne strašnu sudbinu koja joj se prikrađa.

-Još ne znam, - Milenko zastane Nešto ću već da smislim. Nervozno zvrcka, pritiska polugicu na biciklu. Ako ništa drugo, - radosno uzvikne, - odvešću te kod mene !

-A ako se tvoji ne slože ?

-Onda ću te sakriti u podrumu naše kuće. To će znati samo Momčilo. Slušaj, - on se upilji u nju, - daj mi svoju časnu reč da ćeš odmah da razgovaraš sa svojimima.-

-Časna reč.

-Dobro, čekam te sutra opet u deset, ispred gvoždare.
Milenko uzjaši bicikl i potera ga prema Glavnoj ulici.
Katarina uđe u slepu ulicu i oprezno proturi ruku kroz ogradu od zeleno obojenih letava, napipa rezu i povuče je.
Senke se podvukle pod nekoliko jela što natkriljuju uzanu stazu od cigala. Ona napravi nekoliko koraka, kroz prozor na spratu ugleda majku kako iz kredenca vadi tanjire, neka nemoć je zaustavi. Zar je već ručak ? odrvenelim nogama jedva krene prema kući. Šta da kaže, kako da objasni ?
Komšijski mačak se ispružio na krovu šupe, sunča se. Iznenaden njenim korakom, skoči, projuri pored njenih nogu i nestane preko ograde.
Ona se na trenutak zbuni, a onda pogurena utrči u hodnik što vodi na Glavnu ulicu. Zastane ispred zadnjih vrata zlatarske radnje. Čuje razgovor. Odahne. Tata još radi.
Oprezno se popne uz stepenište i neodlučno zastane predu laznim vratima stana. Uplašeno gleda metalnu cevčicu, ukoso prikačenu na dovrtak. Svemogućí, pomozí mi, - šapne. Vrhovima prstiju dodirne mezuzu, pa ih prinese usnama. Lagano pritisne kvaku i kroz prozor predsoblja uđe u kuhinju.
-Gde si bila ? Eleonora ostavi tanjir.
-Ovaj . Katarina sagne glavu - bila sam iza kuće.
-I šta si tamo radila ?
-Ovaj - ćerka se ušeptrlja, ona je drugačije zamišljala ovaj razgovor - razgovarala sam sa školskim drugom.
-Kojim školskim drugom ?
-Sa Milenkom.
-I o čemu ste razgovarali ?- Eleonora pogleda u zidni časovnik. - Čitav sat. Katarina odahne. Dobro je, - pomisli, - mama i ne zna kada sam otišla.
-Nisi mi odgovorila. O čemu ste razgovarali ?
Ćerka uzme jedan tanjir sa oprane gomile i počen krpom da ga briše, da mama ne primeti kako joj drhte ruke, da ne mora da je pogleda.
-On hoće da me spase od Nemaca, - najzad odgovori.
-Šta kažeš ? majka joj uzme tanjir. Ostavi to. Zašto hoće da te spase i kako?
-On me voli, - Katarina šapnu, - predložio je da se udam za njega.
-Da se udaš ? Eleonora prsne u smeh.
-Nije to nimalo smešno, - Katarina pogleda u majku, - I ja njega volim.
-Izvini, dete moje, ja se ne smejem tebi nego toj vašoj nemogućoj ideji. Koliko taj Milenko ima godina ? Sedamnaest. Tako sam i mislila. Pa, vi ste isuviše maldi, vi ne možete da se venčate.
-Možemo, ako nam očevi odobre.
-Ko to kaže ?
-Advokatski pripravnik njegovog oca.
-Zar je njegov otac advokat ? A gde mu je kancelarija ? Na trgu ? I ti veruješ da će on da odobri svom sinu da se oženi ćerkom običnog zlatara, i to Jevrejkom ?
-Ja ću da predem u pravoslavnu veru, da postanem Srpkinja, ali -

-To deda neće odobriti, - prekine je Eleonora, - znaš za tetka Juliju ?

-Ali, - nastavi Katarina, - to će biti samo kobojagi. Ja ću to samo spolja da postanem, a u duši ću i dalje ostati Jevrejka. To ćemo samo mi da znamo i niko drugi, dok se ne završi ovaj prokleti rat, a posle toga ću ja i javno ponovo postati Jevrejka.

-Dete moje, - majka je privuče sebi na grudi, miluje kosu. Katarina oseća toplinu tog zagrljaja koji je umiruje. Mama će se složiti, razmišlja, inače me ne bi milovala, nego bi me izgrdila. Taj vaš plan, nema nikakvog smisla, on je jednostavno neostvariv. Zaboravi ga.

-Šta ? ona se zaprepasti, razočarana, odvoji. Ali, mama, mi se volimo. Ja, - zamuca, - ja ne mogu bez njega da živim.

-Verujem, dete moje, - majka joj ovlaš pritisne vrh nosa, nasmeši se. Verujem da zaista tako osećaš. I razumem. Svaka devojka to doživi, i ja sam to osetila ali -

-Ali, šta ? Katarina ne može da sačeka kraj rečenice.

-Ali, - nastavi Eleonora, - to je đaćka ljubav. Ona iznenada dođe, izgleda da će večn oda traje, a onda odjednom nestane. I tebe će to da prođe. I jednog dana ćeš se čuditi, kako si mogla u to da veruješ. Prava ljubav, dete moje, nastaje tek u braku.

-Mi i hoćemo da se venčamo, - radosno vikne, - zar ti nisam rekla da je to Milenko predložio ? gleda je u oči, ne trepće. hoće da pokaže da veruje da prava ljubav nastaje tek u braku i da se slaže sa tim. Mama, hvata je za ruku, da je pridobije, da je podrži, - da pitam tatu ?

-Nemoj sada, on je umoran od silnih briga. Eleonora priđe štednjaku i počne da meša guščiju supu sa knedlama od macesa. Pomozi mi da preručim.

-A kada da ga pitam ?

-Najbolje nikada.

-Ja moram da ga pitam ! Katarina jekne, obećala sam Milenku.

Majka se okrene, dugo posmatra, najzad uzdahne : - Ja znam njegov odgovor. Uostalom, - ona se nasmeši, - bolje bi bilo da mi pomogneš da sve priprelim za sutrašnji Šabat. Marta je javila da je bolesna. Hoćeš li ?

Katarina klimne glavom.

-Dobro. Ja sam već očistila svećnjake, a ti sidolom očisti Besamim.

Eleonora izvadi iz kredenca srebrnu posudu u obliku tornjića na nogama. Proveri da li u njemu ima karanfilića. Da te nešto pitam. Čak i ako samo kobojagi promeniš veru, koje verske običaje bi vi praznovali ? Njegove ili tvoje, ili i jedne i druge ?

-Ne znam, o tome nismo razgovarali.

-Eto vidiš !

Katarina zamisli Milenka kako okreće srebrni tornjić : - Šta je to ?

-Besamim, - odgovori ona.

-A čemu on služi ?

-Vidiš, - ona mu pokazuje, - ovde se stavlja karanfilić. Njegov miris razdvaja kraj subotnjeg dana odmora, koji se zove Mocae Šabat od sledećeg radnog dana.

- Zar vama nije nedelja dan odmora ?

-Ne, kod nas je subota. Zove se Šabat. Počinje u petak uveče a završava se u subotu, kad sunce zađe.

Milenko počne da se kikoće.

-Šta se smeješ ?

-Taj miris karanfilića me podseća na miris tamjana, kada nas popa kadi. Sve su to gluposti božje.

Katarina se rastuži. Da li će Milenko hteti da namaže svoje oči vinom ? Da li će uopšte hteti da slavi Šabat ? Oseti da je opet upala u bezizlaz. Koprca se da se izvuče iz njega.

Na stepeništu se začuje bat koraka.

-Evo ih. Katarina, idi brzo postavi sto.

-Mama, da ga ipak pitam ? Katarina se ušepRTLjala, zgrabi tacnu, drhte joj ruke, srebrni pribor počne da zveckati.

-Smiri se dete moje, - Eleonora preuzme tacnu. Evo ja ću da ga izokola pitam a ti posle odluči sama. Otvori mi vrata.

-Arpade, - Eleonora vrati kašiku u ispražnjeni tanjir, - nedavno sam čula da je jedna naša devojka prešla u pravoslavnu veru, udala se za Srbina i postala Srпкиnja, da se tako spase hitlerovskih pogroma. Šta ti misliš, da li je dobro učinila?

-Za mene je ona mrtva, - Mavro upade u razgovor.

-Ne pitam tebe, tata, tvoje mišljenje znam. Pitam Arpada.

Katarina podvuče ruku pod sto, da sakrije podrhtavanje, netremice gleda u prazan tanjir. Naćulila uši, sa strepnjom očekuje odgovor.

-Hm, - Arpad Siladi se zamisli, - ti znaš za naš običaj da se smatra da je umrla. Ali, ako bi se tako spasla, ja bih ipak odobrio, jer prava smrt je ipak gore rešenje.

-Nije! vikne Mavro Vajsman. Tada će njena duša otići u pakao, jer je izdala veru.-

-A ako je to samo kobajagi ? Katarina vikne. U prvi mah ne shvata da li to pita oca ili potseća majku.

Otac razrogaći oči, netremice je posmatra. Eleonora pogleda u ćerku, trepne očima. Stvarno, ako bi to bilo samo kobajagi, privremeno, dok se ne završi ovaj nesrećni rat ?-

-Najverovatnije bi prošla kao marani Mavro se ponovo oglasi Jadnici. Velovali su da će spasti ovozemaljski život ako bajagi pređu u rimokatoliku veru, a nebeski, tajnim vršenjem verskih obreda. Ali, Bog ih je kaznio za neverstvo. Po naređenju španske Inkvizicije, marane su špijunirali i potkazivali njihovi susedi hrišćani. Na stotine marana je živo spaljeno, a mnogo više ih je osuđeno na doživotnu robiju.

Mavro Vajsman se pogladi po prosojnoj bradi. Kao što vidiš, nisu izbegli volji Božjoj.-

-Ali, to je bilo u Srednjem veku. Eleonora nastavi razgovor.

-Za nas Jevreje nastupa Srednji vek. Umesto Inkvizicije sada to radi Hitler. Zar si zaboravila na one fotografije iz Minhena ?

II

Posle ručka Arpad Siladi žurno iziđe na ulicu, kukom na drvenoj palici zakači rolo i povuče. Talasasti lim, obojen masnom sivom bojom, sjuri se uz buku i tresne o kameni prag ispred izloga. Zaključavši obe brave zlatar prođe ulaznim hodnikom svoje jednospratne stambene zgrade i na sporedna vrata uđe u radnju. Sačeka da mu se oči priviknu na mrak, pa pažljivo osmotri metalnu roletnu. Nigde ne propušta ni tračak svetlosti. Zadovoljan, upali splet sijalica. Jarka svetlost na tavanici sklizne niz velike vitrine, zacakli se u njihovim staklima, zacrvni u ogrlici od rubina, zasvetluca u zelenom smaragdu na medaljonu, kao oparena odskoči sa briljantina na zlatnom prstenu, prelije se preko staklom pokrivenene tezge i izgubi u senkama uglova radnje.

Vreme je da najzad odluči. Nervozno hukne.

Odmah posle bombardovanja Beograda krenule su glasine, uvlačile se, ispod dobro zatvorenih vrata, u sobe, zamračene gustim zavesama, za trenutak su se u prolazu zaustavljale na ulici, šapatom se širile kroz sinagogu, sudarale se sa novim vestima, izazivale pometnju.

Moskva je javila da su Rusi dali Hitleru ulitmatum da u roku od dvadeset četiri sata povuče svoje trupe iz Jugoslavije. Nemoguće, pa Hitler i Staljin su zaključili pakt i podelili teritorije. Arpade, poslednji je čas da se pobegne u Mađarsku. Ne znam šta da radim, moram još da razmislim. To je problem tamošnjih Jevreja, gospodine Siladi, zamerili se Hitleru pa ih on proganja, hoće da ih otera na Madagaskar. Jugoslovenska vojska nezadrživo prodire prema sofiji. Amerikanci su objavili rat. Ja bežim prema Grčkoj odakle su Englezi krenuli na sever. Ja ostajem ovde. Godinama trgujem sa Nemcima. Moj poslovođa, domaći Nemač, garantuje mi da će moja fabrika i dalje da radi, to je u interesu Nemačke. Kakva Sofija, dragi moj Arpade, pa nemački Vermaht je već zauzeo Skoplje, presekao je prilaz Grčkoj. Nadam se da će Hitler imati u ivdu da sam u prošlom ratu kao austrougarski major ranjen i zbog toga odlikovan. Ne vidim nikakvog razloga za bekstvo.

Arpad Siladi sedne na visoku stolicu iza tezge. Hvala Gospodu, - zlatar razmišlja, - što se juče pojavio taj Erih Štal. Da nije sa njime razgovarao, sada bi oni bili na putu za Peštu. Doduše, propalo mu je pet stotina dinara, jer kočijaš nije hteo da vrati kaparu. Ali, uštedeo je žitavih devet hiljada petsto, koliko je trebalo još da mu plati da ih preveze, zajedno sa najnužnijim stvarima, samo do mađarske granice.

Juče, rano ujutro, zazvonilo je zvonce iznadu laznih vrata, trgnulo ga iz razmišljanja. Na ulazu se pojavio neki visok, suvonjav čovek. Imao je žučkastu kosu, bledoplave oči, uzano čelo. Za trenutak je zastao, a zatim zatvorio vrata za sobom. Dobar dan ! viknuo je.

-Sluga pokoran, - zlatar je skočio sa stolice. - Čime vas mogu poslužiti ? Od nekuda mu je bio poznat, ali nije mogao da se seti ko je.

-Želeo bih da kupim svojoj ženi poklon za rođendan. Kupac zastane nasred radnje. Gleda pažljivo vitrine, priđe tezgi. Evo, ovaj prsten. Da li je to briljantin ? prstom pokazuje.

Arpad Silađi stavi cvikere i žurno izvadi prsten, obriše pajalicom. Brušen je u Holandiji, a prsten je od četrnaestokaratnog zlata. Evo državni žig. Zatim zapara briljantinom u staklo, za takve slučajeve već pripremljenom. Vidite ovaj trag ? To može biti samo briljantin.

Mušterija ga podigne, izvadi iz džepa burmu, - Samo da proverim da li će da odgovara prstu moje žene. Dobro je. okrene se prema izlogu, posmatra svetlucanje dragog kamena.

-Wunderbar, -promrmlja.

-Sie sind ein Deutscher ? zapita zlatar.

-Jawohl. Dozvolite, ja sam Erih Štal. Kupac lupi petama i klimne glavom.

-Profesor nemačkog ?

-Otkud znate ? začudi se Nemac.

-Od svoje ćerke. Arpad Silađi nastojava da mu se približi, da mu podiđe. Vi joj predajete nemački. Ona je u petom razredu gimnazije. Katarina Silađi. Crnka, sa kovrdžavom kosom.-

Profesor se za trenutak zamisli. Ah da. Ona vrlo dobro govori nemački, - nasmeši se na zlatara, - a, vidim, i vi takođe.-

-Pa, nemački je, zajedno sa mađarskim naš, da tako kažem, porodični jezik. Zna, - prodavac se užurba, - moja prababa sa mamine strane bila je čista Nemica. A moj tast ima nemačko poreklo. Prezime mu je Vajsman, pravo nemačko. Zar ne ?-

-Interesantno, - promrmlja Erih Štal, ali ne odgovori na pitanje.

-Koliko staje ovaj prsten?-

-Deset hiljada.-

-To je preskupo za mene.- Nemac ga vrati. Može li jeftinije ?-

-Evo, ovaj staje sedam hiljada, on je brušen u Mađarskoj.- Arpad Silađi izvadi drugi, opaja ga i pruži.

-Nismo se sporazumeli.- Kupac pokretom šake odbije da ga uzme.

-Ah, tako,-zlatar ne mole da zaustavi rojeve misli. Pred njim stoji neprijatelj. Možda će on da odlučuje o sudbini njega i njegove porodice. Hm, recimo sedam, koliko vredi ovaj drugi. on ga vrati u vitrinu na tezgi. Ali, to je samo za vas.

Arpad Silađi se ušeptrlja, - kao profesoru moje ćerke. Zna, ona vas jako hvali da ste dobar profesor i čovek.-

-Milo mi je da to čujem.- Profesor nemačkog jezika pocrveni.

-Da li vam cena odgovara? Prodavac je pritajio dah. Mora da mu proda, da ga pridobije, da ga ovja zapamti. Zlu ne trebalo. Spustiće i ispod stvarne vrednosti, na svoju štetu. Izgleda da i nije tako loš čovek. Pocrvaneo je kao devojka na pohvale. A za pet ?-

-Ta cena mi odgovara.- Prebroji novac i stavi ga na tezgu. Molim vas da ga lepo zapakujete. No, tako, - mrmrlja, - bar sam dinare pretvorio u ovaj prsten. Bolje to, nego da ga sutra-prekosutra menjam za penge, koji ne vrede mnogo.-

-Izvinite, Arpad Silađi prestane da vezuje crvenu pantljiku, - da li sam dobro čuo ?-

-A šta to ?-

-Spomenuli ste penge, a koliko znam, to je mađarski novac.-

Erih Štal se nagne nad tezgju. Jeste li sami ? Glavom pokaže na vrata koja vode u radionicu.

-Jesam.-odgovori zlatar.

-Vrlo dobro. Nešto ću vam reći u poverenju. Ovih dana u Grad treba da dođu mađarski honvedii.-

-Šta kažete ? prodavac radosno vikne, ne može više da se uzdrži.

-Hitler je obećao admiralu Hortiju ove krajeve. Time će da se ispravi nepravda Trijatonskog diktata. Profesor nemačkog snažno lupi šakom po tezgji.

-Ovaj, a otkuda to znate ? Arpad Siladi ne može da veruje. Oseća kako se razilazi, kako nestaje mora koja ga je danima mučila.

-Moj položaj mi to omogućuje. Nemač se obema rukama nasloni na tezgju i nagne. Možda ne znate, ja sam u upravi ovdašnjeg Kulturbunda. Samo, - on stavi prst na usta, - nikom ni reći. Naravno, - ponovo se nasmeši, - samo najbližima možete ovo u poverenju da saopštite. Jasno ?

Arpad Siladi se mahinalno uspravi, ukruti kao vojnik.

-Jasno.

Sada ne može da oceni, ali čini mu se da je Erih Štal već poodavno bio otišao, kada je shvatio da i dalje stoji kao regrut u stavu mirno. Nasmejao se sam sebi i lagano spustio na visoku stolicu iza tezge. Tek tada je primetio papirne novčanice na tezgji, nije stigao ni da ih izbroji. Toliko ga je zaokupio razgovor sa tim vođom domaćih Nemaca. Da, dobro je čuo: Dolaze Mađari užurbano je otvorio ladicu i jednim pokretom gurnuo novac. Naglo je skočio, stavi orezu na ulazna vrata, otvorio sporedna i pozvao ženu, zapravo viknuo da odmah dođe jer ima nešto važno da joj kaže.

-I ti njemu veruješ ? Eleonora ga je pogledala.

-A zašto da ne ? Arpad Siladi je izdržao njen pogled. Zar ovo nisu bili mađarski južni krajevi ? Uostalom, Hitler je već do Hortiju delove Slovačke i Rumunije u kojima žive Mađari.

-Molimo Svevišnjeg da zaista bude tako. I šta sada ?

-Deci ni reći. Mogu da se izbrbljaju. Kad dođe vreme, ja ću im reći.

-A tati ?

-Ni njemu. Unapred znam šta bi rekao.

Rolo izpred radnje iznenada zaklopara. Zlatar se trgne. Opet ta deca. Nije trebalo ranije da ih rasteruje. Time ih je još više zainteresovao, privukao, da parčetom letve ili kamenom vuku preko talasastog lima, stvaraju buku, izazivaju ga, a potom pobegnu. Sada mora da ih otera, smetaju mu, nerviraju ga. Žurno priđe rolou i pesnicom udari nekoliko puta. Ako iziđem, prebiću vas ! vikne Nastane tajac, a zatim se začuje dečiji smeh i cika, tutanj koraka brzo se udalji.

On se vrati za tezgju, svojim birgama.

Ipak treba da sakrije sve ono što je najdragocenije. U trenucima bezvlašća, rulja pljačka radnje. Niko ne može da ih zaustavi, ni ovaj rolo niti teška metalna kasa.

Izvuče ispod tezge sanduk od debelog lima, što mu je napravio limar kada se bio odlučio da pobegne u Peštu i otvori ga. Zamišljeno se počeo po temenu.

Odakle da počne ? Prvo, lomljeno zlato i pločice, pa ogrlice i medaljoni, i najzad prstenje i minduše. Po težini i veličini. Treba da napravi spisak predmeta. Nervozno namesti cvikere, potraži, ali ne nađe papir za pisanje zgrabi jednu papirnatu kesu, ivicom šake je ispegla. Posle će sve to lepo da prepíše i negde da sakrije. Zamoči pero u mastionicu. Ova tri grumena zlata nije stigao da azotnom kiselinom očisti od primesa. Neka, učiniće posle rata. Posle rata ? A kada će i kako da se završi ovaj prokleti rat ? Neće sada ponovo o njemu da razmišlja.

Izvadi iz vitrine zlatnu ogrlicu sa dvadeset malih listova. Lagano je spusti na otvoren dlan leve ruke, kažiprstom desne ruke povuče prema nadlaktici, da je sasvim ispravi. Pažljivo raspoređuje hrastove listiće. Sa puno ljubavi i strpljenja ih je ugravirao, dletom urezivao svaku žilicu u zlatne pločice, sekao ivice, malim čekićem oblikovao, težio ka savršenstvu prirode. Na svojoj koži oseća samo njemu poznatu toplinu, koja ga vraća u prošlost, pred prošli rat.

Starac spusti uveličavajuće staklo i podigne glavu:

-Vi ste hteli ?

Arpad Silađi se ušepRTLja. Ja bih želeo da se kod vas zaposlim kao kalfa. Krišom posmatra vitrine pune raznog nakita. Tako nešto još nije video. Kad bi mogao da nauči i postigne takvo savršenstvo.

-A zašto baš kod mene ? Šalamon Bordoši podigne sede, čupave obrve.

Mladić se prene: - Ovaj, čuo sam da ste vi najbolji majstor u Mađarskoj.

Zlatar se nasmeši. A kakve preporuke imate ?

Arpad Silađi otvori platnenu torbu i izvadi nekoliko listova. Izvolite, pogledajte sami.

-Hm, - starac prevrće te papire. vidim da ste moje vere, rabiner potvrđuje da ste pouzdan čovek. A izgleda da ste već stekli zavidnu veštinu. Kod mog kolege Polaka iz Segedina, šegrt mora dobro da izučni zanat da bi položio ispit. Otvori ladicu i dokumente spusti u nju. Možete da počnete. Zatim tri puta udari u zvonce na stolu.

-Palika, ovo je Arpad Silađi, naš novi kalfa.

-A sada, - majstor se obrati mladiću, - pođite Peštom u šetnju, Obiđite ulicem trgove, spustite se na obalu Dunava, popnite se na Budim, da jednim pogledom obuhvatite ovaj veličanstveni grad. Treba da ocenite njegov duh, da pogodite ukus i želje Mađara sa kojima ćete živeti i kojima ćete prodavati svoje rukotvorine.

-Šalamon Bordoši zastane, duboko udahne, kao da mu je ponestalo vazduha. Zagleda se u dleto koje okreće u ruci, Ša najzad nastavi:

-Za prvi put vam predlažem da posebnu pažnju obratite na lišće u parkovima. U jesen ono požuti, počinje da liči na zlato. Ponesite onaj list čija će lepota naročito da vas uzbudi. Pokušajte da ga oblikujete na zlatnoj pločici. Trudite se, ne sam oda imitirate prirodu koju je gospod stvorio, jer takvo savršenstvo ne možete da postignete, nego, da unesete nešto svoje, da se u tome razlikujete od drugih majstora. Razumete ? pogleda ga Na žalost, u ovo industrijsko vreme štanc mašine sve više zamenjuju ručni rad, proizvode čitave serije istog nakita, koji liči kao jaje na jaje, bez duha i originalnosti. One uništavaju umetnost u našem zanatu.

Stari zlatar naglo prekine svoje objašnjenje, stavi uvećavajuće staklo na oko i, kao da je sam u radionici, počne dletom da urezuje neke šare u zlatnu pločicu.

Mladić na prstima iziđe iz radnje i pažljivo zatvori vrata.

Zlatna ogrlica isklizne iz ruke i zazveči po staklu na tezgi. Arpad Siladi se rastuži što mu je prekinuto sećanje. Zgrabi ogrlicu, kao da je ona kriva, i žurno je ugura u kartonsku kutiju, ispunjenu vatom, koju prekriva zelena čoja, zatvori poklopac.

Nastavi da pregleda, narukvice, broševe, medaljone, lančice, da zapisuje na paironoj kesi, pakuje u kartonske kutijice i da ih slaže u metalni sanduk.

Najzad završi i taj deo posla. Sedne na visoku stolicu, malo da se odmori, da porazmisli. Neće valjati. Mora nešto od vrednijeg nakita i da ostavi, da se eventualni pljačkaši zadovolje, zaustave. Ovako: U kasu će da zaključa one neočišćene grumene lomljenog zlata, dva-tri prstena sa najmanjim brilijantima i poneki nakit od poludragog kamenja. A po vitrinama će da rasporedi razne đinđuve, prstenje i ostali malovredni nakit, a ako baš mora, otključaće kasu. Valjda će to da ih zaustavi.

I tada se seti. Umalo da zaboravi. Iz ladice izvadi nekoliko papirnih kesu, pogleda natpise, proveri sadržaje. Pride sporednim vratima i pozove sina.

-Samuele, idi do ovih mušterija, od svakog uzmi moju potvrdu o prijemu i predaj mu kesu, neka proveri da li je sve u redu u njoj. Izvini se, u moje ime, što nisam stigao da uradim. Sprečio me je ovaj prokleti rat. Pa, pošto sad ne mogu da garantujem sigurnost njihovog nakita, vraćam ga. Kad dođu bolja vremena, mogu ponovo da mi donesu. I još nešto. Ako neko hoće da plati, nemoj da primiš. A sada požuri.

-A zašto da ne primim ? začudi se Samuel.

-Ono što eventualno izgubim u novcu, - objasni otac, - dobijam na ugledu. A to, naročito sada, A to, naročito sada, mnogo više vredi.-

-Kada će ovo biti gotovo ? sin pokaže na sanduk od debelog lima. Da ti pomognem ?-

-Ne, -odgovori otac, - to moram sam da uradim. Gledaj da se vratiš za jedan sat, dotle će sve biti gotovo. Hajde, kreni. Kamo sreće, on pomisli, da nije poslušao doktora Bergera da pusti Samuela da pođe u gimnaziju pa da se kasnije upiše na medicinski fakultet. Sada bi on već završio zanat i mogao da nasledi radnju. A Eleonora je želela da se deca škouju.

Arpad Siladi pogleda na zidni časovnik. Već pet ! Mora da požuri, do večere ima sve da se uradi. On žurno nastavi posao. Ne primećuje kako vreme nečujno polazi.

-Jesi li gotov ? Mavro Vajsman se pojavi na sporednim ratima.

-Jesam, oče. Zlatar pokaže svom tastu metalni sanduk. Ovde sam složio sve vrednije stvari. Po vitrinama aam ostavio uglavnom bezvredne stvari, a u kasu manje vredno poludrago kamenje i nekoliko grumena neočišćenog lomljenog zlata.-

-Sve ima svoju vrednost, Arpade. Svaka đinđuva može da se proda, makar za dinar.-

-Znam, oče. Nešto moram da ostavim u radnji, da zavaram eventualne pljačkaše.

-U pravu si. A šta je u ovoj kutiji ?-

-To su računi za nabavljenu robu iz Minhena, Beča i Pešte. To ću da stavim u sef. Arpad Silađi podigne hrpu papira Umesto najdragocenijeg nakita, kao do sada. Ako slučajno dođu Nemci, neka vide da sam i sa njima trgovao.-

Starac se okrene i dozove unuka.

Zlatar zaključa sanduk od debelog lima. Ostavite, oče, to ćemo Samuel i ja da prenesemo. Vi idite napred i držite otvorena vrata.-

U podrumu, pored zida, u samom uglu, iskopana rupa. Zemlja je nabacana sa strane.

-Jesi li Samuele, proverio da li se svetlost vidi sa ulice ? Otac zabacuje laktove iza leđa, isteruje umor u krstima.

-Jesam, tata. Izišao sam na ulicu, stao pored izloga. Ništa se ne vidi. Pogledaj, u podrumski prozor sam uglavio dva ćebeta.-

-Dobro,- promrmlja zlatar, - a sada da spustimo sanduk u tu rupu. Samo polako.-

Sijalica na svodu podruma čkilji, više senči no što osvetljava. Zlataru se u jednom trenutku učini da sahranjuju nekog najbližeg. Trgne glavom. Vidi kako Samuel zatrpava rupu, nogama nabija zemlju, pažljivo vraća izvađene cigle, metlom zatrpava fugne.

-Noćas ću višak zemlje da iznesem u baštu. Samuel stavi metlu u ugao podruma.

-Meni se čini da je dobro. Mavro Vajsman zagleda sa svih strana.

-Možda bi trebalo malo politi vodom, da se zemlja slegne.- Arpada Silađi gazi nogama po cigljama. Vidite da se klate. Ujutro bi trebalo popuniti. Samuele, ostavi malo zemlje. Možda da je nabacaš po čitavom podrumu, da se sve izjednači.

-Ne brini tata, sve ću srediti.-

-Dobro. A sada da se operemo, pa nešto da pojedemo, zaslužili smo. Arpad Silađi uzme kutiju sa računima i krene uz stepenište.

U kupatilu ih dočeka Eleonora. U maloj peći, iznad koje je montiran valjkasti kazan, pucketa vatra. Ona otvori slavinu i rukom isproba vodu koja poteče u tučanu kadu. Ko će prvi ?

-Samuel, - odgovori zlatar, - on se najviše preznojao u uprljao. Ja ću samo da operem ruke.-

Šta si nam lepo spremila?- zlatar sedne za trpezarijski sto.- mislim da smo se obezbedili,-okrene se svom tastu, - od

Zvonce odjekne hodnikom, prekine ga.

-Je li neko najavio svoju posetu?-

-Niko,- odgovori Eleonora-Ko bi to mogao da bude?-

Zlatar priđe vratima kupatila:-Samuele, jesi li počeo da se kupaš? Nisi. Idi, otvori vrata, neko zvoni.-

Hodnikom se začuje nerazgovetan razgovor.

Na vratima se pojavi doktor Berger.

-Šalom, kezy csokolom,-on poljubi Eleonori ruku. Šalom, Herr Weissman, šalom Arpade.-

Zlatar poljubi ruku ženi lekara.

-Izvinite što dolazimo nenajavljeni,-Rut se pokloni Mavru Vajsmanu, pa zagrlji Eleonoru.

-Izvolite sestice,- Eleonora izvadi iz vitrine kristalnu tacnu sa kolačima od izdrobljenog macesa, pomešanog žumancima i suvim grožđem.

-Baš su ti dobri kolači.- rut proguta zalogaj- Imaš li dovoljne rezerve macesa ? Zbunjeno pogleda u domaćicu.-Baš sam glupa.- promrmlja i spusti ostatak kolača na sto.

-Kako se uzme.-

-I da li u Mađarskoj može i sada da se nabavi ?- Arpada Silađi prekine svoju ženu.

-Kako to misliš ?- Rut ga začuđeno pogleda svojim krupnim očima.

Zlatar se ispravi na stolici, položi ruke na sto, zagonetno smeška.-Da li znate da možda već sutra dolaze mađarski domobrani?-

-Interesantno,- doktor Berger se ne pomeri, kao da nije iznenađen, - a mi baš došli da vam to isto kažemo.-

-Arpad Silađi se zbuni. Umesto da on iznenadi Bergerove, Leopold je iznenadio njega.- A ko ti je to rekao ?-

-Isidor Pinto odgovori lekar. Privuče pepeljaru i otvori tabakeru.

...I ti si to znala? Mavro Vajsman prekori svoju ćerku.

-Jesam tata.-

-Pa zašto mi nisi rekla?- on plane.

-Arpad mi je zabranio. Zbunjeno okreće kristalnu tacnu sa kolačima.

-A zašto si joj zabranio?- Starac se obrati zetu.

-Molim vas, oče, ostavimo to za drugi put. A od koga je Isidor saznao?- Arpad Silađi nestrpljivo prekine razgovor sa tastom.

-Onda ja mogu i da odem.-Mavro Vajsman naglo ustane. Izgleda da ti nemaš poverenja u mene.-

Zlatar ga uhvati za ruku.-Molim vas, sedite. Ne radi se o nepoverenju. Jednostavno, želeo sam da vam to lično saopštim za vreme večere. Ali,-on se zbunjeno nasmeje, - eto, nepredviđeno su došli gosti. Molim vas da me izvinete,- obrati se Bergerovima,-vi ste nam uvek dobro došli.-

-Razumem.- Mavro Vajsman lagano sedne.

-Pitao si me, od koga je Isidor saznao.- doktor Berger se okrene zlataru, - od svog domara, domaćeg Nemca. Šta više, u poverenju mi je rekao da mnogi poštteni Nemci ne trpe Hitlera, smatraju da on vodi Nemačku u propast. A ko je tebi rekao?-

-Erih Štal.- Zlatar se nasmeši. Sada će ih iznenaditi. To je jedan od vođa ovdašnjeg Kulturbunda.-

-Šta kažeš? vikne Leopold Berger. Upaljena šibica oprlji mu prste.

-Zar ti njega poznaješ? Rut upadne u razgovor.

-Šta ti imaš da šuruješ sa tim hitlerovcem? Mavro Vajsman uzbuđeno uperi kažiprst u svog zeta.

-Smiri se, tata.- Eleonora uhvati svog oca za šaku. Arpad uopšte nije kriv.-

-Do tada ga nisam poznao.- pravda se zlatar.

-Nešto mi je tu čudno.-Lekar zavrti glavom.-Kako to da ti taj hitlerovac kaže takvu tajnu u poverenju, a tek ste se upoznali?-

-Ništa tu nije čudno.- Arpad Silađi žurno objašnjava.- On je juče došao da svojoj ženi kupi neki rodendanski poklon. Bar tako je objasnio. Usput je promrmljao da je bolje što je dinare pretvorio u zlato nego u penge. Ja sam to čuo i, na moje insistiranje da mi to objasni, on je najzad to i rekao, naravno u poverenju.

-Hm,-doktor Berger zamišljeno lupka prstima po stolu. Možda se razočarao što će ovaj Grad da pripadne Mađarima. Možda je osetio da Hitler nije svemoćan, pa pravi sebi odstupnicu. Ko zna.-

-Jedno je sigurno,- zlatar uzbuđeno viče,-a to je, da će uskoro honvedi da nas oslobode.-

-Oslobode? Od koga?-Rut Berger ne krije svoje čuđenje.

-Od Raca! Najzad ćemo biti potpuno slobodni.-

-Grešiš Arpade.- Doktor Berger smirenim glasom objašnjava. Od vremena kada si ti u Pešti učio zanat, mnogo šta se promenilo. Posle neuspele boljševičke revolucije, Bela Kun je pobjegao u Moskvu, ali su drugi Jevreji zbog njega stradali. Valjda se sećaš da su u to vreme leševi plovili Dunavom. O tome je pisala beogradska štampa.-

-To su bili bezbožnici i zato ih je gospod kaznio.- Mavro Vajsman se umeša u razgovor.

-Da, ali drugi Jevreji i danas trpe posledice, iako nisu bezbožnici. Mnogi se nisu čak ni rodili u to vreme.- -Doktor Berger uporno nastavlja,- Još hiljadu devetsto dvadeset četvrte, dakle pre Hitlera, Horti je doneo zakon kojim se uvodi numerus clausus za Jevreje u mnogim delatnostima.-

-Šta je to ? zapita Eleonora. Kako si rekao: numerus?-

-Numerus clausus,-ponovi doktor Berger.- To znači da u tim nogobrojnim delatnostima sam odvedeset procenata mogu da budu Jevreji. A prošle godine je donet zakon kojim se učešće Jevreja u slobodnim profesijama smanjuje na svega šest.-On izvadi cigaretu i počne da je udara u tabakeru.

-Pa, malo čas si ugasio.- opomene ga Rut.

-Vrlo važno,-doktor Berger zapali.- To znači da ću ja, umesto da lečim ljude, možda morati da čistim štale i timarim konje mađarske gospođe, a ti Arpade, da oreš i kopaš.- Za trenutak pogleda u tavanicu, a zatim u sagovornike. Dobar vic, zar ne? Ali, to će uskoro da postane stvarnost. Kresne drugu šibicu i prinese je ugašenoj cigareti. Naša sloboda i sigurnost,- on uzdahne, -postale su prošlost.-

Tajac beznađem zapljusne Jevreje oko trpezarijskog stola. Na prozorska okna lagano se taloži mrak, uvlači u njihove misli. Mehanizam u zidnom časovniku zašušti i počne da otkucava.

-Zar je već sedam?- Arpad Silađi se trgne, ustane, upali sijalicu u kristalnom lusteru i navuče zavese.- Ne, ne. Ovdašnji Mađari to neće prihvatiti. Pa imamo toliko dobrih prijatelja među njima. Mnogi su nam ortaci u poslu. Uostalom, koliko

ja znam, u ovom Gradu nije bilo pogroma. Mi imamo sinagogu još od hiljadu osam stotina četrdeset i sedme Ne, to je nemoguće.-

-Niko njih neće ni da pita,- lekar nervozno povuče dim,-to je zakon.-

U redu, - odgovori zlatar,- čak neka i tako bude. To je ipak daleko bolje nego što radi Hitler.-

-To si u pravu,- doktor Berger klimne glavom,-ali ja sam hteo samo da ti razbijem iluziju o nekoj većoj slobodi koju će Mađari da donesu. Osim toga, Njilašovci su pravi hitlerovci, antisemiti-

-Kao ovde Ljotićevci,- prekine ga zlatar.

-Da,- nastavi lekar,- ali postoji jedna značajna razlika. Antisemitizam nije imao šance da u Jugoslaviji postane zvanična politika. Srbi su odbacili Trojni pakt, a Mađari nisu.-

-Znači,- Eleonora zamišljeno pogleda doktora Bergera,- da smo pobjegli u Peštu, ne bi time ništa dobili.-

-Ako se zaista ovi krajevi pripoje Mađarskoj,- odgovori lekar,-baš ništa.-

-Jelda je dobro što nismo otišli,-Eleonora uhvati šaku svog muža,- zar ne, Arpade? Bar ćemo ostati u našoj kući.-

Zlatar zadrhti. Ona mu priznaje da je bio u pravu. Nežno je poljubi u ruku.

-Jeste li posmatrali povlačenje vojske? zapita Rut Berger.- Izgledali su mi tako jadno i tužno. Mi smo sa Srbima proživeli više od dvadeset godina u miru i sigurnosti.-

-Da,- Eleonora mrmrlja svako može nekuda da pobegne. Oni u svoju Srbiju. A kuda mi da pobegnemo?-

-U Palestinu ! Samuel se iznenada pojavi u vratima.

-Šta hoćeš? ljutito ga zapita otac.

-Zaboravio sam da ti vratim potvrde. Pruži mu svežanj papira. Odmah sam otišao da nastavim da kopam.-

-Da kopaš? doktor Berger podigne svoje obrve.

-Da,- Mavro Vajsman upadne u razgovor,- prekopao je baštu, proleće je.-

Mladić začuđeno pogleda u dedu, počeo se po glavi, zine da nešto kaže, ali brzo zatvori usta.

-Sad možeš da ideš.- Zlatar rukom mahne prema vratima.

-Čekaj Arpade, treba nešto da mu objasnim. Sedi Samuele, - obrati u se lekar, - i dobro slušaj.-

Samuel, vidno obradovan, sedne za sto.

-Dakle, - započen doktor Berger, - odmah da ti kažem da tamo ne teče mleko i med, kako je to Gospod obećao Mojsiju. Teodor Hercel je to lepo zamislio. U Balfurovoj deklaraciji hiljadu devetsto sedamnaeste, britanska vlada je podržala njegov plan da se u Palestini ponovo stvori Jevrejska država.- Lekar otvor tabakeru.- Ovo je poslednja,- preduhitri svoju ženu, pogledom prati plavičasti dim. Međutim, Britanci su još ranije tajnim sporazumom obećali Arapima sve provincije tadašnjeg Otomanskog carstva. Zato su se Arapi protivili naglom useljavanju Jevreja. Dolazilo je i do krvavih sukoba. Britanska vlada je morala da popusti. Najpre je ograničila godišnju kvotu za useljavanje i kupovinu zemlje, a zatim je, prethodne godine,

zvanično izjavila da više ne podržava stvaranje Jevrejske države i da smatra da u Palestini treba da se stvori država Arapa i Jevreja. Kao što vidiš, od Obećane zemlje nije ostalo ništa, ne samo u stvarnosti, nego ni na papiru.-

-Strpljivo vas slušam kako bogohulite.- Mavro Vajsman lupi šakama o sto. Kako umesto Gospoda, odlučujete ne samo o svojoj nego i o sudbini našeg naroda.-

U sobi zavlada muk. Šake starca počnu da drhte na stolu. Nakostrešene obrve zasenčile mu oči.

Doktor Berger krišom pritisne cigateru, ne trlja je po pepeljari. čeka da se sama ugasi. Zatim zatvori pozlaćenu tabakeru i stavi je u džep.

-Ali, tata,- prva se pibere Eleonora, - pa mi samo razgovaramo o našoj sudbini. Ništa mi ne odlučujemo, a još manje vredamo Svevišnjeg.-

-I sam razgovor o bekstvu od sudbine, - odgovori starac,- znači nepokoravanje volji Gospodnjoj. To najbolje dokazuje istorija moje porodice.-

-Tata, molim te, - Eleonora se pogledom izvinjava gostima,- to si nam bezbroj puta pričao.-

-Neka, gospodine Vajsman,- doktor Berger ga ohrabri, - mi to još nismo čuli.-

-Koliko je oj deda David znao da mi ispriča, naši su se preci, bežeći od masovnog pokolja u Poljskoj, nastanili u nekom selu na jugu Rusije. Živeli su jedno i bedno, jedva sastavljali kraj sa krajem.- Mavro Vajsman jednom rukom pritisne drugu, da zaustavi drhtanje, ne uspeva. I tada je car Nikola I naredio da se jevrejski mladići, pa i dečaci, uzimaju u vojnu službu na dvadeset i pet godina. Da bi se spasli, mnogi jevrejski mladići bežali su u šume. Za njima su organizovane potere i, kako bi nekog uhvatili, slali su ga u kaznene bataljone. Mavro Vajsman rastavi svoje šake i položi ih na sto. Više mu ne drhte. Počeli su da otimaju i dečake, da ih odvođe u udaljene gubernije i tamo ih nasilno pokrštavaju i dodeljuju ruskom porodicama, tako da im se izgubio svaki trag.

Starac bolno uzdahne. Zamišljeno posmatra palac svoje desne ruke, kojim lagano trlja vrhove prstiju.

-Sećam se da me deda David učio jednoj tužbalici iz tih vremena. Kako to beše? Ah, da.- Iskašljava se da očisti grlo. Naši su jaganjci oterani u škole, gde ih pokrivaju tuđim ruhom- odmahne rukom - zaboravio sam. Svejedno. Da ih spase toga zla, moj pradedo pošalje svoj starijeg sina i Davida da pobegnu iz rusije. Oni su nedeljama lutali, noću pešačili, a danju se skrivali, i najzad su stigli u okolinu Bukurešta. Kada su se nekako snašli, zasnovali su svoje porodice i izrodili decu. Tako je ugledao svet i moj otac, kao najmlađe dete. Ali, od volje Božje se ne može pobeći. I tamo su nastali pogromi, srušena je sinagoga. Moj deda ponovo krene sa porodicom, da pobezne od pogroma i dođe u ovaj Grad. Eto, zato ja ostajem ovde da pokorno primim sudbinu koju mi je gospod odredio.

Mavro Vajsman drhtavo uzdahne, zatvori oči, lagano spusti glavu, jedva primetno mrda usnama, moli se.

Jevreji laganu ustanu, pažljivo vrata stolice na svoja mesta i nečujno, na prstima napuste trpezariju.

III

Kucanje na vratima prekine ga u radu. Slobodno!- Isidor Pinto lagano spusti penkalo na gomilu spisa, osvetljenu stonom lampom. Was wollen Sie, Hans?

-Herr Direktor, - domar se zbunjeno češka po ćelavom temenu, - traži vas gospodin poručnik ristić, kaže, jako je hitno.-

-Šta kažete? - vlasnik hotela se zaprepasti. Ipak je došao.- pomisli. A poverovao je, u stvari obradovao se, što je taj poručnik otišao bez pozdrava i olakšao mu da donese odluku. Pogleda u Hansa. - I šta ste mu vi rekli?-

-Da ste legli.- domar se premešta sa noge na nogu. Ali, on mi je naredio da vas probudim.-

Isidor Pinto se nasmeje. Dobro, odmah ga pošaljite gore.-

Ustane. Neka malaksalost ga zanese, on se rukama osloni o sto, postoji nekoliko trenutaka, a zatim se uputi vratima koja je domar ostavio otvorena. Danima je razgovarao sa rabinerom, sa prijateljima i ljudima, čije je mišljenje cenio, a noćima razmišljao i najzad se odlučio. Ne, neće ga pokolebati.

Na stepenicama, prekrivenim crvenim plišanim tepihom, pojavi se mlađi, suvonjavi oficir. Žurno se penje. Ispod tankih brkova nazire se osmeh. Jeste li spremni, gospodine Pinto?

-Uđite, gospodine poručniče.- vlasnik hotela se skloni sa vrata i rukom pokaže na fotelju ispred pisaćeg stola. Raskomotite se.- Priđe staklenoj vitrini, izvadi flašu od rezbarenog kristala i dve čašice. Jeste li za jedan ajerkonjak?-

Oficir i dalje stoji u vratima. Uprljaću vam ovaj divan tepih. Pokazuje na svoje čizme, blatnjave do polovine sara.

-Samo vi uđite, ima ko će to da očisti.- Pruži mu čašicu. - Živeli!- Već smiren, uvali se u fotelju. Zamišljeno vuče čašicu po heklanom stolnjaku, pravi krugove a zatim je zaustavi u zamišljenom centru. Pogleda u poručnika. A ja sam poverovao da nećete doći.-

-Pobogu, pa ja sam vam obećao.- Oficirove oči, umorne, osenčene tamnim podočnjacima, začuđeno ga posmatraju.

Isidor Pinto prstima pritisne svoje slepoočnice, dugo ih trlja a zatim mahinalno pogleda kroz prozor u osvetljeni časovnik na tornju rimokatoličke crkve.- Skoro će ponoć. - prošaputa.

-Vreme je da pođemo. - Poručnik Ristić položi ruke na naslone kožne fotelje. Nervozno lupka prstima.

-Znate šta? - najzad odgovori Jevrejin, - odlučio sam da ipak ne idem sa vama.-

-Šta kažete? - oficir iznenađeno podigne obrve. Prsti mu zastanu u vazduhu. Ali, to je ludost, gospodine Pinto. Vojska u ponoć konačno napušta Grad. Ovo vam je poslendja šansa!- poručnik naglo ustane, priđe prozoru i pogleda na glavni trg, a zatim se vrati i zavalu u fotelju. Molećivim glasom nastavi: - Kao što sam vam obećao, prebaciću vas vojnim kamionom u Srbiju, kod svojih roditelja. Tamo ćete biti sigurni.-

-Hvala vam, gospodine poručniče, od sveg srca vam hvala.- Jevrejin gleda u stolnjak. Ali, ja ipak ne mogu da prihvatim vašu ponudu.-

-Zašto, gospodine Pinto ?

-Jednostavno, ne mogu.- odmahne rukama. - Ne želim da napustim ovaj Grad. Isidor Pinto zastane. Koleba se da li da kaže za Eržiku. Ne, neka to i dalje ostane tajna. Poručnika poznaje tek dve nedelje. Ko zna šta bi pomislio. Zaprepasti se svog rapavog glasa: - Da li imate u tom kamionu mesta za dve osobe?-

-Za dve? - Poručnik Ristić se uspravi u fotelji. - Ako vi to želite, ima. A ko je ta druga osoba?-

-To pitam tek onako.- On se zbunjeno nasmeši. A zatim užurbano nastavi.- Kada sam devetsto dvadesete iz Beograda slučajno došao u ovaj Grad, odmah sam ga zavoleo. Privukla me je Reka što krivuda kroz Grad, plaže, parkovi, ljudi. Shvatio sam da ovaj Grad, sa jakom privredom, ima lepu budućnost. Zato sam ostao i zaposlio se u ovom hotelu kao oberkelner. Isidor Pinto napuni čašice ajerkonjakom. - Živeli!- iskapi u jednom gutljaju.- Pošto je vlasnik rešio da optira za Mađarsku, ponudio mi je da proda hotel. Uzeo sam zajam, znate, mi Jevreji se međusobno pomažemo, i otkupio ga ispod cene, naravno u zlatnicima. Uveo sam vodovod i parno grejanje, kupio nov nameštaj. Preuredio sam ga u Grand hotel, najbolji u regionu. Eto- odjednom zastane. Oseća na sebi pogled pun neverice i neodobravanja.

-Ne razumem vas, gospodine Pinto. Zar zbog jednog hotela, ma kakav on bio, vi stavljate glavu u torbu?-

Vlasnik Grand hotela zadrhti. Pitanje u tako ogolelom, tako surovom obliku za trenutak uzdrma njegovu odluku. Ne, - on šapuće,- to nije moguće. To što je na ulicama u Nemačkoj premlaćeno, pa i ubijeno nekoliko Jevreja ne znači da Hitler hoće i da može da pobije milione Jevreja po Evropi.-

Seti se doktora Bergera: - Isidore, Hitler mora da izgubi ovaj rat. I veća carstva su propadala pa će i njegov Treći Rajh.- Ovaj poručnik preteruje. Uostalom, zašto on toliko insistira da ga povede. Jedva se i poznaju. Da nema neke skrivene namere?

Umesto da odgovori on upita: Oprostite, gospodine poručniče, ali zašto baš meni to predlažete?

-Kako da kažem? - Ristić mahinalno otkopča dugme na kragni koporana. Dozvoljavate mi da zapalim? Znate, ja nemam lepo mišljenje o ovdašnjim Jevrejima. Primitio sam da se oni smatraju Mađarima, govore mađarski, a srpski, samo kad moraju. A Mađare smatram neprijateljima Srba. A vi, - poručnik se nasmeši,- vi se ponašate kao Srbin. Odlično govorite srpski. A dvadeset sedmog marta dokazali ste da ste uz nas Srbe, za Jugoslaviju.-

-Interesantno,- Jevrejin ga iznenađeno pogleda, - to mi nikad ne bi palo na pamet.-

-Ne razumem vas.- poručnik se uzvrplji u kožnoj fotelji.

-Vidite vlasnik Grand hotela objašnjava koliko sam do sada znao, nejevreji nas ili trpe ili ne trpe, retko kad stvarno vole, a češće mrze, samo zato što smo Jevreji. A za ovakvu podelu, kao što je vaša, sada prvi put čujem.-

-I to vas čudi?

-Više ne Isidor Pinto ukrsti prste i pogleda u svoje palčeve. Kada razmislim, taj vaš stav mi se dopada, jer on nas ne razlikuje od ostalih ljudi samo zato što smo Jevreji. Dozvolite da vam nešto objasnim. Ovdášnji Jevreji su nemački Jevreji ili Aškenazi. Njihov jezik je jidiš, mešavina nemačkog i hebrejskog. Da ne ulazim u detalje, koje i ne znam dobro, u srednjem veku je Nemačka postala veliki jevrejski centar. Ali, usred pogroma, koji su se vekovima smenjivali sa periodima relativno snošljivog života, Jevreji su se masovno selili za Poljsku, pa za Rusiju, i opet bežeći od pogroma, krajem prošlog veka krenuli su za Severnu Ameriku i Palestinu.

-Užasno promrmlja poručnik a ja sam mislio da je Hitler prvi započeo da progoni Jevreje.

-Nije, to traje već hiljadu i više stotina godina.

Mali Jevrejin prstima pritisne čelo.

-Nego, da nastavim. Kada su Aškenazi, naročito u drugoj polovini prošlog veka, počeli da dolaze u ovaj Grad, on je bio pod mađarskom upravom. Pod uticajem mađarizacije, koja se ovde intenzivno sprovodila, oni su prihvatili mađarski jezik i kulturu. Postali su Mađari jevrejske veroispovesti. U mađarskim zvaničnim popisima stanovništva, ne postoje, jer se smatraju Mađarima. Samo u koloni o veroispovesti oni su prikazani kao pripadnici izraelske vere. Tek u Jugoslaviji 1931. Godine za Jevreje su uvedene dve kolone: za narodnost i za religiju.

Isidor Pinto odjednom oseti umor. Da prekine? pomisli. Priča ovom poručniku, drži predavanje iz istorije jevrejskog naroda, a možda njega to uopšte i ne interesuje. Iz učtivosti, pravi se da ga pažljivo sluša. A ko zna gde mu lutaju misli? Njegov narod sada doživljava tragediju i baš ga briga za Jevreje. Izvinite, možda sam dosadan? upita ga.

Poručnik se trgne. Ne, ne. Sve je to za mene potpuno novo i veoma interesantno. Molim vas da nastavite, ja vas pažljivo slušam.-

-Da li ste za još jedan ajerkonjak? Živeli! hotelijer ga popije, zavalio se u fotelju, pa nastavi: -Trebalo ih razumeti. Pod pritiskom mađarizacije su i mnogi Nemci, pa i neko Srbi, postali pravi Mađari. A pogotovu Jevreji, koji su bili došljaci i tuđinci. U ovim krajevima prezime na: ić imaju i pojedini Mađari, nekadašnji Srbi.

-A Zašto vi tako dobro govorite srpski?

-Ja sam Sefard. Naziv potiče od hebrejskog imena za Španiju. Naš jezik je: Ladino, sličan španskom. I Španija je bila veliki centar Jevreja, koji su pod vlašću Arapa, doživeli svoje zlatno doba. Međutim, kako su hrišćanski vladari osvajali delove Španije, tako je pod uticajem katoličkih sveštenika, rasla netrpeljivost i sporadični progoni Jevreja. Sve to je kulminiralo donošenjem kraljevskog edikta, hiljadu četiristo devedeset druge, kojim je Jevrejima naređeno da se isele u roku od tri meseca. Tada je krenula reka izbeglica u severnoafričke zemlje, tursku i Grčku, a preko njih i u predele današnje Srbije. Koliko je meni poznati, kod Srba nije bila izražena posebna mržnja prema Jevrejima niti je bilo masovnih pogroma. Od starih ljudi sam čuo priču o tome kako je Miloš Obrenović naredio da se ubica Jevrejina, neki Mita rabadžija, obesi i ne skida sa vešala, radi upozorenja. Doduše, postojala su

ograničenja u pogledu vrste poslova, mesta stanovanja i kretanja, ali je u toku Berlinskog kongresa, koji je pokrenuo i pitanje diskriminacije Jevreja u balkanskim zemljama, Narodna skupština Srbije i izglasala zakon, kojim su oni dobili sva građanska prava. Kao Srbi Mojsijeve vere, u političkom smislu, Jevreji su sticali sve veću ulogu u javnom životu. Postali su ugledni trgovci, bankari, publicisti, državni činovnici, poslanici, a mnogi su kao vojnici ili oficiri poginuli na bojnopolju. Kada je devetstosedamnaeste Balfur, u ime britanske vlade, poslao pismo lordu Rotšildu da podržava osnivanje jevrejske države u Palestini, vlada Kraljevine Srbije prva je pristupila toj deklaraciji. Sve to dokazuje da su Srbi zaista prihvatili Jevreje kao prijatelje. Početkom ovog veka, mnogi Jevreji započinju da i u okviru porodice, kao što je bio slučaj i u mojoj, govore srpski. Mislim da vam je sada jasno zašto ja tako dobro govorim srpski.

Vlasnik Grand hotela pogleda u poručnika. Znatiljerno očekuje odgovor.

-Jasno mi je i smatram da ste potpuno u pravu.- poručnik se zagleda u lelujavu dim iznad okruglog stola, koji lagano nestaje u jarkoj svetlosti lusterata, snažnim pritiskom ugasi cigaretu u kristalnoj pepeljari.

Tišinu, koja zavlada, prekine dvanaest otkucaja časovnika na tornju rimokatoličke crkve. A zatim odjekne prodorni pisak automobilske sirene.

Mladi poručnik se trgne. Vreme je da krenemo. Gde vam je prtljag?-

-Rekao sam vam da ne idem. vlasnik Grand hotela raširi ruke, pravda se.

Hvala vam na ponudi i ovom razgovoru. On je melem za moju dušu.-

-Verujte, veoma mi je žao, ali moram da pođem.- poručnik Ristić ustane.

-Sačekajte samo za trenutak. Isidor Pinto pritisne dugme na pisaćem stolu.

Molim vas, sednite.-

Začuje se tiho kucanje, u vratima se pojavi domar.

-Hans, bereiten Sie, ovaj - hotelijer pogleda u poručnika - izvinite, Hans, pripremite jedno deset porcija kobasica, slanine, sira i praške šunke. Hm, - obrati se oficiru, - šta više volite, beli ili crni luk?

- Ali - poručnik zausti.

-Nema tu: ali? prekine ga Isidor Pinto vi idete na daleki put i ko zna kada ćete stići na odredište. A, koliko je meni poznato, vojnička hrana baš nije naročita. Dakle, beli ili crni?-

-Beli.-

-Dobro. Spakujte nekoliko glavica belog luka i naravno dve vekne hleba.-

-Razumem, gospodine direktore.- domar se pokloni i nečujno udalji.

-Izvinite,- poručnik stavi ruke na naslone fotelje, - zapazio sam da se njemu obraćate na nemačkom jeziku. Zašto?-

Jevrejini se nasmeje. Ja se trudim da sa svakim govorim na njegovom jeziku. Ah da, vi mislite zbog Hitlera? Samo da znate, moj domar mrzi Hitlera.-

-Jeste li sigurni u to?-

Apsolutno. On je kod mene počeo kao oberkelner pre skoro petnaest godina. Kada je ostario i onemoćao, postavio sam ga za domara. Imam potpuno poverenje u njega.-

-Nisam baš siguran da ste dobro uradili.- poručnik Ristić promrmlja. Koliko sam saznao, ovdašnje Švabe su listom za Hitlera.-

-Pogrešno ste obavješteni. Tačno je da su hitlerovci preuzeli vlast u Kulturbundu, ali ima dosta Nemaca koji nisu za Hitlera.-

-Vi verovatno ne znate, - odgovori oficir, - ali, oni su takozvana peta kolona. Na moje vojnike su pucali iz zasede i -

Automobilska sirena ga prekine.

-A sada zaista moram da krenem.- poručnik Ristić naglo ustane, sačeka sagovornika, pa zajedno krenu niz stepenice.

Domar ih dočeka kod recepcije. Izvolite, uradio sam kako mi je naređeno. pruži poveći, dobro zavijeni paket.

-Još nije kasno da i vi pođete. oficir ga uhvati za mišicu, vuče ga ka izlazu.

-Ne,- Jevrejin se otrgne, - ja ostajem. pruži mu ruku. Zbogom gospodine poručniče i srećan vam put.-

-Ne: zbogom, - on odmahne glavom nego: do viđenja. - Čvrsto mu stegne ispruženu šaku. Hvala vam na ovom zaista dragocenom paketu. Lupi potpeticama i salutira. Srećan ostanak i zaista do viđenja posle rata. Svakako ću doći da vas posetim. Uzme paket, okrene se i žurnim koracima izađe na Glavni trg.

Isidor Pinto zastane na poslednjem stepeniku.

Kamion stoji na platou koji je do nedavno služio kao parkiralište autobusa. Poručnik ristić uđe u kabinu, mahne rukom, zalupi vrata. Motor zabrekće, upale se svetla i vozilo lagano krene ulicom pored Reke.

Vlasnik Grand hotela odsutno posmatra kako nestaje iza krivine ulice.

-Kakva ironija, - pomisli, - istom tom ulicom, kojom su devetsto osamnaeste ušle čete srpskog gvozdenog puka, sada se povlači jugoslovenska vojska. Oseti ako ga podilazi neka jeza. Zar je moguće da je ovo kraj Jugoslavije? I poslednji njen simbol vojska nestao je iz Grada. Shvati da je prisustvo te vojske stvaralo iluziju, u koju je on želeo da veruje, da se ništa nije promenilo i da se ništa neće promeniti. Zavaravao se da će preteći talas, koji se valja Evropom, mimoći ovaj Grad. A sada je on ostavljen, nezaštićen, budućem okupatoru.

Neobjašnjivi strah ga natera da ustrči uz stepenice.

-Hans, zaključajte ulazna vrata i idite da spavate.-

-Ali, gospodine direktore, može da naiđe neki gost.-

-Neće, Hans, već četiri dana niko nije došao. Nemojmo da se zavaravamo. Idite i ležite.-

-Pa, - domar e nećka, - vi me plaćate da noću čuvam hotel.-

Vlasnik hotela odmahne rukama. Od onih koji će uskoro da dođu, vi nećete moći da sačuvate hotel. Hajde, poslušajte me.-

-Kako vi naredite.- domar klimne glavom i pođe ka ulaznim vratima.

-Hans, da vas pitam nešto, - hotelijer ga zaustavi, - jesti li vi baš sasvim sigurni da će doći Mađari?-

-Jesam, gospodine direktore.-

-A, od koga ste vi čuli?-

Domar se zbuni, prstom prevlači po zidu, kao da briše prašinu.

-No, recite mi. Valjda imate u mene poverenja?-

-Od svog sina,-domar ga pogleda-on je to čuo od nekog iz Kulturbunda. Kazao mi je: -Tata, reci čika Isidoru ali nemoj da spomeneš moje ime. Neka zna, da ne treba da brine i ne treba da beži.-

-Hvala vam, Hans, - Jevrejin odahne. Lagano krene uz stepenište i uđe u svoj kabinet. Dva puta okrene ključ u bravi.

-Da nastavi da radi? A kome to treba? Samo se zavarava, želi ovim poslom da skrene pažnju sa onoga što će se desiti. Ipak, da završi. Svaka država ubira porez. Duboko uzdahne i sedne za sto. Do danas Jugoslavija- on pretrne- zar je moguće da ona više ne postoji? Svejedno, mora da završi pregled finansijskih knjiga i da položi račun, prvo sebi a zatim i novoj državi.- dohvati penkalo i udubi se u dokumenta.

Zadovoljan pozitivnim saldom, on zatvori knjige i pritisne šaku preko umornih očiju.

Iznemada ga trgnu četiri zvonka otkucaja.

Otvori oči, začuđeno pogleda u nerazmešteni krevet u uglu, pored prozora.

-Kako to? pomisli Zar Eržika nije došla? Svojim ključem otključala vrata, tiho se došunjala iza njegovih leđa i svojim toplim šakama pokrila njegove oči?-

Skoči, pritrči vratima, da proveriti. Zaista, njegov ključ je u bravi. Nije mogla da uđe.

-Znači, to je ipak bi osam osan.-on se snuždi. A, baš u tom krevetu, prvi put u životu, osetio je sreću, koje je bio lišen od svoje mladosti. Bila je to ljubav na prvi pogled, onakva kakvu doživljavaju ostali muškarci. Lud od sreće, odmah sutradan, naredio je da u ovaj apartman za goste prenesu kancelarijski nameštaj njegovog kabineta.

Strah koji boli, počne da ga rasteže? Šta će biti sa njime, šta sa Eržikom?-

Zapali ga neka vrućina. Skine sako i pride zastakljenim vratima. Treba mu svežeg vazduha.-Izide na balkon. Hladan aprilski vazduh podvuče m use pod košulju.

Kad bi se odmah prehladio, dobio zapaljenje pluća i umro, sve bi bilo rešeno. Eržika bi sigurno plakala, makar jedan dan, a vremenom bi se utešila sa drugim. Bolje i tako nego da ona nađe drugog, dok je on još živ.

-Gospode, smiluj se. - Pogleda u nebo, crno i prazno. Učini mu se da su sve zvezde popadale na glavni trg i pretvorile se u treperave ulične svetiljke. Kada je, poslednjih godina i više dana, posmatrao ovo isto nebo, sa ovog istog balkona, nekada plavo, išarano zvezdama, nekada namrgođeno tamnim oblacima ili belo od snežnih pahuljica, nestrljivo je iščekivao sutrašnji dan. A sada, ono zjapi kao ogromna pećina bez dna, iz koje neprekidno duva neki vetar što ga nemilosrdno uznemiruje i neprekidno ga ranjava. Da li Eržika sada spokojno spava ili se prevrće u krevetu, zabrinuta za sutrašnjicu? Da li iko spava ove noći? Ova noć je noć sudbonosne odluke. Ona znači kraj jednog srećnog života i početak neizvesnosti.

Žurno uđe u sobu, navuče vuneni ogrtač. Počne da drhti od hladnoće koja izbija iz njegovog tela. Zubi mu zacvokoću. Pride vitrini, naspe punu čašu rakije i iskapi. Ne sme sada da se razboli.- Pođe da zatvori zastakljena vrata i tada, na

avetinjski praznom Glavnom trgu, primeti neke ljude kod oglasne table, prekoputa, ispred zgrade Rimokatoličke crkvene opštine. Kao da lepe plakate. Zar je nova vojska već stigla u Grad? Koja? Oseti kako mu srce uplašeno zalupa. Ne, to nisu vojnici, nemaju uniforme. Pa ko su oni i kakve plakate lepe? Pritrči pisaćem stolu i pritisne dugme. Nestrpljivo čeka. Sigurno je Hans zaspao. - Žurno iziđe u hodnik i siđe niz stepenice koje su utonule u mrak.

-Hans, probudite se.- drma ga za rame. Dodite da vidite.- Povučeg, još dremljivog, do ulaznih vrata. Ko su oni ljudi?- Domar trlja svoje oči. - Ne znam, gospodine direktore.-

-Idite do njih i zamolite ih da vam daju, i donesite mi jedan takav plakat. Ali brzo. I pitajte ko su oni?-

-To su ljudi iz grada,- domar se zaduvao od trčanja. Jedan je Mađar, a za ostale nisam siguran šta su. Izvolite plakat.-

-Hvala Hans.- Isidor Pinto požuri uz stepenice, sedne za pisaći sto koji je osvetljen belim krugom i drhtavim rukama raširi plakat.

U tri uspravna stupca, na mađarskom, nemačkom i srpskom jeziku, poziva se građanstvo da ne veruje lažnim alarmantnim vestima, da se bez potrebe ne zadržava na ulicama, da sa strpljenjem i disciplinom dočeka dalje događaje i da će se blagovremeno izvestiti o dolasku posadne vojske.

On odahne i lagano se spusti u stolicu sa visokim naslonom za leđa. Oseća kako mu napetost popušta.

Grad će ostati pod trojnom upravom, samo će izmeniti garnizon. Pored jugoslovenskog, doći će mađarski i nemački. Ustreptao od radosti, on se uspravi u svojoj stolici. Zašto bi inače poziv bio štampan na sva tri jezika? Smiren, spokojno zatvori oči. U mislima razmešta garnizone po kasarnama. Ali u Gradu postoje samo dve.-

Nešto ga zbunjuje. Učini mu se da između ta tri teksta postoji neka razlika. Samo koja? Pažljivo uporedi rečenicu po rečenicu i ustanovi da se samo u srpskom tekstu spominje okupaciona, a ne posadna vojska koja će da okupira Grad.

-Srbi dakle jasno kažu šta misle.-

Maštanje o trojnoj upravi se rasprši. Shvati da je svoje želje hteo da pretvori u stvarnost.

Vlasnik Grand hotela se zagleda u pepeljaru. Zgnječeni opušak podseti ga na poručnika Ristića. Da li bi on tako pokorno čitao ovaj poziv ili bi ga prkosno pocepao? Do viđenja posle rata, rekao je na rastanku. Dakle, siguran je da će se vratiti u ovaj Grad.

Mali Jevrejini zadrhti. Da li će živ da dočeka povratak Srba?-

Jedna, do tada nepoznata misao, utisne mu se u svest.

-Njihova istorija je donekle slična istoriji Jevreja.

Naglo ustane i počne da korača po kabinetu. Njegova senka premešta se po zidovima, povećava, smanjuje, nestaje, ponovo se pojavljuje.

Ta misao ga zaokuplja. Ne shvata zašto, ali traži primere da sebi dokaže da je istinita.

-Seoba Srba pod Čarnojevićima u mnogome je slična jevrejskom egzodusu iz Egipta pod vođstvom Mojsija.

Zastane nasred sobe.

-Njihova narodna pesma objašnjava da se car Lazar opredelio za nebesko carstvo. A jevrejska legenda kazuje da su, posle drugog razorenja Hrama i Jerusalima, sveštenici bacili ključeve grada prema nebu uzviknuvši: Gospode, budi čuvar ovih ključeva.

-Ali, - on se iznenada rastuži, - postoje i velike razlike. Srbi se nikada nisu pomirili sa sudbinom. Oni su se neprekidno borili dok najzad nisu oslobodili svoju otadžbinu. I opet će se boriti. Zar poručnik Ristić nije rekao: Doviđenja posle rata? Zar predstavnik Srba nije potpisao: - okupaciona vojska koja će da okupira Grad?-

Isidor Pinto uzdahne i nastavi da korača.

-A Jevreji? Oni su trpeli pogrome, vekovima se selili iz jedne zemlje u drugu, iz jednog geta u drugi, u nadi da će naći novu domovinu, koja će ih prihvatiti. Ali, nikada je nisu našli. Njima je neprotivljenje zlu ušlo u krv. Zato su i ovih dana samo razgovarali, dogovarali se. ali ništa nisu preduzeli, nisu ni pokušali da beže, da se bar privremeno spasu. Jevreji pokorno očekuju sudbinu koju im je Gospod odredio.

-Zašto je odjednom postao tako tužan? Zbog Jevreja, Srba ili zato što nije otišao sa poručnikom? Ne. Razlog se krije negde u dubini uspomena, pokrivena svakodnevnim brigama.

On zastane. Prebira po prošlosti. I najzad se seti svog druga sa Dorćola.

-Slušaj Isidore, ja sam promenio svoje prezime u Avramović. Živim ovde u Beogradu među Srbima i hoću, kao Srbin, mirno da živim i umrem. Oženiću se Srpkinjom. Neću da ja i moji potomci doživimo pogrome i bežanja, kao moji preci. nekadašnji Josif Avram ga pogleda. Šta kažeš?-

Isidor Pinto se zbuni, ne izdrža pogled. Ne znam, - promuća, - Možda si u pravu. Ali ja to nikada ne bih učinio.-

Vlasnik Grand hotela otvori oči.

-Da, tužan je zbog toga što pre dvadeset godina nije poslušao Josifa Avramovića.

IV

Samuel oprezno odšrine gusto nabranu zavesu. Sunce, visoko iza Reke, za trenutak ga zaslepi, natera da zažmirka.

-Koliko li je sati? Okrene se prema zidnom časovniku. U polumraku primeti da se skazaljke skoro poklopile. Već podne? Kad brže? Stavi šaku iznad obrva i proviri.

Na drugoj strani ulice, sa krova jednospratne zgrade, dugačka crvenobelozelena zastava, sa pozlaćenom sentištivanskom krunom, dopire čak do velikih izloga gvoždarske radnje u prizemlju.

-Zar su mađarski honved i već ušli u Grad? On se uzbuđi. Bez pucnjave, bez ijednog metka? Mora da je zaspao kao top.- A bio je ubeđen da oka nije sklopio.

-Pa, još koliko noćas su posmatrali krišom, - seća se, kako jugoslovenska vojska prolazi Glavnom ulicom. Kolone vojnika, koje su ličile na obične gomile, vukle su se možda i pola sata. Neravnomerni tutanj koraka mešao se sa zvonkim odjecima potkovica konja i tandrkanjem točkova lafeta sa spuštenim cevima topova. Negde u daljini začula se pucnjava.

-Sklonite se od prozora! Arpad Silađi je spustio zavesu. Može neki metak da zaluta.-

Zidni časovnik je otkucao dvanaest puta.

-Vreme je za spavanje. Idite u svoje sobe,- naredi zlatar, - i ne izlazite dok ovo ne prođe.-

Samuel se dugo prevrtao po krevetu.

-Ako se vojska povlači sa rumunske granice, onda- on se užasne - onda će doći Nemci!-

On spusti noge sa kreveta, u mraku napipava svoje papuče, ali ih ne pronađe. Neka. Prija mu hladnoća što se iz patosa uvlači u njegove tabane.

- A ako ide na Tisu? Misao mu se za trenutak zaustavi, a onda se razleti. Dohvati isečke iz prethodnih dana, razgleda ih, procenjuje. Juri u budućnost, predviđa. Ovo su mađarski južni krajevi već sutra dolaze honvedi, to je u poverenju rekao jedan od vođa Kulturbunda. Honvedi su već došli iz Bačke, napreduju prema Gradu sudariće se dve vojske,- on pretrne pobeđiće Mađari a, ako vojska zaposeda Grad da ga brani? on načuli uši, ništa ne žuje, čak ni najmanji šum.

Zora ga je zatekla kako, sa šakama ispod glave, tupo posmatra tavanicu.

Samuel sasvim razgrne zavese, brzo otvori prozor. Sa svežim prolećnim vazduhom uđe i žagor. Šetači se razmiledi po suncu. Samo je đački korzo, na drugoj strani, u senci, skoro prazan. Mnogobrojne mađarske zastave izvešane su po krovovima, balkonima, prozorima. Tek po neka jugoslovenska trobojka, zaostala od prethodnih dana.

-Probudite se! Samuel sa treskom otvori vrata spavaće sobe svojih roditelja. Dođite brzo, da vidite.-

-A šta to? Arpad Silađi trlja bunovne oči.

-Zašto vičeš, Samuele? Eleonora se pridigne.

-Mađarske zastave tamo na ulici.-

-Arpade, Gospod se smilovao. - Žena uhvati muža za ruku.

-Da odem dole, - zapita Samuel, - da proverim?-

-Idi, ali budi oprezan i odmah se vrati.- odgovori otac.

Samuel se na vrat na nos obuče, sjuri niz stepenice, otključa vrata, istrči na ulicu i zastane.

Posmatra prolaznike koji na mađarskom razgovaraju, viču, dovikuju se. Tako bi nekoga zagrlio, objasnio mu, da je za Jevreje ovo spas.

Sa Glavnog trga odjekne mulika, lagano utišava žagor, zaustavlja, okreće, privlači šetače. Gomila krene prema njoj.

Samuel pojuri. Trči, prestiže, probija se, zaobilazi, prepoznaje melodiju čardaša. Razdragano zapevuši: As a szep, az a szep, akinek a szeme kek-

Na stepenicama od crvenkastog mermera, ispod spomenika konjaniku od bronz, svira gudački orkestar iz kafane Grand hotela.

Parovi u mađarskim narodnim nošnjama okreću se po žutoj kocki kolovoza što deli trg na dva dela. Crne čizme prepliću se sa širokim šarenim suknjama. Nekoliko mladića u tamno-plavim koporanima, sa crnim šujtašima i levente kapama, poskakuje, svaki za sebe. Visoko iznad glava drže flaše, promuklim glasom, po taktu begeša, viču: Duna, Tisza, mindent visza !

Crnpurasti svirači sve brže vuku gudala, cimbalas sve brže udara, parovi se sve brže okreću, podvriskuju. Jedan se saplete, tek što nije pao. Neki odustaju, pocrveneli u licima, mašu maramicama, hlade se.

Na ogradi od metalnih cevi, uglavljenih u niske betonske stubove, sede ljudi, tapšu po ritmu čardaša. Stariji posedali na ugaženi travnjak, mnogi razvezali zavežljaje, otvorili torbe. Oštrim brtivama seku slaninu i hleb.

Samuel prepozna nekoliko kubikaša, koje je prošle godine viđao na obali van Grada, kako vade mulj iz Reke, kolicima ga prevoze i rasprostiru po baštama. Izgleda da je čitavo selo došlo. Pomisli.

Ispred Grand hotela, sa čijeg balkona se opustila mađarska trobojka, postrojani: karuce, nekoliko fijakera, a na kraju, tarnice. Konji i kola iskiđeni su zastavicama, a bičevi pored sedišta, crvenim, belim i zelenim trakama. Četiri belca, upregnuta u karuce, koje su okrenute prema kolovozu, uplašena muzikom i bukom, nervozno frkću, povremeno se propinju. Kočijaš psuje, jedva ih obuzdava.

Samuel priđe jednom fijakeru. - Kuda se spremate? - zapita.

-Idemo na Tisu, da dočekamo honvede. Pripremili smo im gulaš i palinku. Kočijaš pokaže palcem preko ramena na tarnice, na kojima su veliki kazan, iz koga se lagano diže para, i nekoliko burića, preko kojih su nabacani veliki hlebovi.

-A kada krećete? Samuel zadržti od uzbuđenja.

-Kočijaš pogleda u časovnik na tornju rimokatoličke crkve. Za koji minut.

Samuel pojuri natrag. Trči ivicom đakčkog korza, pored drvoreda, da što pre, neometan od prolaznika, stigne kući.

Plakat na zidu, između izloga gvoždarske radnje, privuče ga, zaustavi. Velikim slovima na mađarskom, nemačkom i srpskom odštampan: POZIV. Počne da ga čita.

Neko ga potapše po ramenu. Pažljivo ga pročitaj. Klara se smeška. Gospoda se uplašila da im sirotinja ne provali u magazine i radnje, ne razbije izloge, i razdeli hranu i odeću, kao devetsto osamnaeste. Zate traže red, disciplinu i mir.-

-Za šta ti misliš, zar da rulja opljačka i radnju mog tate? Uostalom, meni je najvažnije da dolaze Mađari. Izvini, žurim se. Samuel krene prema ivici trotoara.

-Čekaj, - Klara ga zaustavi, - ja znam da ti je neprijatno da te neko vidi sa mnom, ali moram nešto važno da ti kažem, da ti neke stvari objasnim, pre nego što bude kasno. Pođi sa mnom, prema Reci, tamo ćemo na miru da razgovaramo.- Ona zađe za ugao ulice.

Samuel se oprezno osvrne oko sebe, pogleda u prozore svoje kuće, zavese su ponovo spuštene. Da li da pođe? Koleba se. Znatiželja nadvlada oprez. On krene za Klarom.

Ona ga sačeka ispred ulaza u bioskop.

-Vidiš onu zastavu?-

Na zgradi, na suprotnom uglu uzane ulice, visi crvena zastava, sa belim krugom i crnim kukastim krstom u sredini.

-To je hitlerovska zastava, - nastavi Klara, - a u ovom hotelu je, na spratu, Jugoslovensko-nemački klub

-Znam to, - Samuel je prekine, - odavno sam to pročitao na tabli.-

-A da li znaš da je taj klub osnovan samo godinu dana od kako je Hitler postao vođa i kancelar Rajha? Kakve li ironije,- Klara rukom pokaže preko ulice, - da se hitlerovsko gnjezdo nalazi preko puta sinagoge.-

-Zar si me zato zvala, da mi to kažeš?-

-Ne, - ona se okrene prema njemu,- zvala sam te da ti kažem da se mnogo ne raduješ što će doći Mađari, jer-

-Ali, - Samuel nestrpljivo mahne rukom, - za nas Jevreje je bolje da dođu Mađari nego Nemci.-

-Možda samo u početku, - odgovori ona, - Horti i Hitler duvaju u isti rog, obojica su diktatori. Uskoro će i ovde da nastane pogrom Jevreja. No, to nije sve što hoću da ti kažem. Oni proganjaju i hapse sve napredne ljude, čak i Mađare i Nemce. U Nemačkoj su logori prepuni komunista, socijalista i drugih ljudi, koji se bore protiv nacizma. Slično je i u Mađarskoj, Italiji i svugde gde je fašizam došao na vlast. Zato svi slobodoljubivi ljudi treba da se ujedine u borbi protiv Hitlera i njegove kompanije.-

-Zar sa gojima? Pa oni su nas vekovima proganjali.-

-Ne svi, zapamti Samuele, ne svi. Većina, a naročito radnici nisu antisemiti.-

-A šta se to mene tiče? Ja čuvam svoju kožu. Uostalom, nama je jedini spas u Palestini.-

-Grešiš Samuele. Englezi više ne podržavaju osnivanje Jevrejske države. Oni su tajnim paktom-

-Znam to,- on je prekine, - to isto mi je sinoć rekao- on sagne glavu, šakom počne da popravlja svoju kosu.

-Ko to je to rekao? Klara ga uhvati za bradu.- Budi muško i kaži mi.-

-Ovaj Samuel zamuca tvoj tata.-

On primeti treptaj njenih očnih kapaka.

-A, da li je bila i mama?-

-Bili su oboje.-

-A, da li ste razgovarali o meni? Ona pobledi. Počne da zamotava i odmotava kaiš kaputa oko svog kažiprsta.

-Nismo.- Samuel skrene svoj pogled. Čuje oca: - Od sada ne smete pred Bergerovima ni da spomenete njeno ime, niti da se sa njom sastajete i razgovarate. Ona je - Oseti dodir njene ruke.- Šta si se zamislio? Klara je povratila boju.

-Nije važno. Promrmlja.

-Sigurno srte čuli da sam ja, kao komunista, bila u zatvoru. Ali,- ona za trenutak zastane, - ja sam oslobođena.-

-Zar ti nisi komunista?-

-Nisam. Ja sam napredna omladinka.

Klara zađe u ulicu iza sinagoge, sedne na nizak zid od cigala i nasloni se na ogradu od tankih gvozdениh šipki.

-Još uvek si cionista?- zapita ga.

-Otkud znaš?-

-I ja sam bila. Videla sam te kada si prvi put došao na sastanak tamo preko, - ona pokaže na jednospratnu zgradu Hevre Kadiše, - a meni je to bio poslednji. Saznala sam da to nije rešenje za nas Jevreje.-

-Nego šta je? Teodor Hercl je bio u pravu kad je govorio da mi Jevreji treba da se vratimo u našu prapostojbinu, u Palestinu.-

-I šta će Jevreji da dobiju tom svojom državom u Palestini?-

-Najzad će se ostvariti skoro dvehiljadegodišnja težnja da se vratimo u zemlju praotaca. Ako te zaboravim Jerusalime,- Samuel šapuće,- zaboravio sam desnicu svoju.

-Davidov psalm,zar ne? Klara se nasmeje.- Jadikovka nas Jevreja još od vremena kada je car Vavilonski razorio Jerusalim. I sada, vi cionisti, hoćete da ga obnovite. Ali, Samuele, to je san, a ne stvarnost.-

-A zar već nije počelo naseljavanje Palestine, zar već nije podignut Tel Aviv? Želimo da dobijemo Jerusalim, da postane prestonica nove Jevrejske države. Najzad, - on ogorčeno nastavi, - da prestane potucanje Jevreja po svetu, da prestanu geta i pogromi.-

-Pogromi i geta će svakako nestati. Ali, stvoriće se nova nepravda, eksploatacija jednih na račun drugih.-

-Kako to misliš?-

-Onako, kako to život pokazuje. Da li su u Jugoslaviji svi ljudi jednaki? Da li svi imaju jednake uslove za život?- Klara mu se unese u lice, više. sigurno znaš da kod nas ima bogataša, fabrikanta, trgovaca, veleposednika. I kod Srba, i kod Mađara, Nemaca, a i kod Jevreja. Oni ne znaju šta će sa parama. A daleko više ima sirotinje, koja jedva sastavlja kraj sa krajem.-

-Kakve to veze ima sa Jevrejskom državom?. Samuel počne da se nervira.

-Čekaj malo, budi strpljiv, saslušaj me do kraja. Valjda si čuo da su u starom veku postojale robovlasničke države, u srednjem veku feudalne, da su se smenile klase robovlasnika i robova, sa klasama feudalaca i kmetova? A sada postoje buržoaske države sa dve klase, a to su: buržoazija i proletarijat, eksploatatori i eksploatisani.

-Slušaj Klara, ništa te ne razumem. To zaista nema nikakve veze sa našom budućom državom. Valjda znaš da cionisti žele vraćanje fizičkom radu, da će obični radnici biti jednaki sa filozofima, da su već osnovani kibuci?-

-Ima veze, Samuele, jošte kako ima veze. Tačno je da cionisti žele jednakost ljudi, ali to je naivno verovanje. Objektivni zakoni razvoja društva neminovno će stvoriti klasne razlike. U Palestinu odlaze i odlaziće i bogati i siromašni, i fabrikanti, trgovci, zanatlije, i radnici, sefardi i aškenazi. Za nove fabrike trebaće radnici, a to će postati Jevreji. Bogati će nakupoovati velike površine zemlje, koje treba da se obrađuju. A to će obrađivati opet Jevreji. Neminovno će se stvoriti klasna država.

Jevreji će se raslojiti na one koji imaju i eksploatišu i one koji nemaju, pa su eksploatisani.- Klara uzdahne. Eto, to je ta nepravda koja će neminovno nastati, ako se uopšte stvori Jevrejska država. I još nešto. Marks, koji je stvorio tu naučnu teoriju o razvoju društva, je Jevrejin, dakle naš čovek.-

-Dobro, neka i bude tako, ali ja u to ne verujem. Bar ćemo biti svoji na svome. Uostalom, šta ti misliš kako da se mi spasemo?-

-Naša budućnost je ovde u Evropi, u socijalizmu koji već postoji u Sovjetskom Savezu. Tamo su svi ljudi jednaki, bez obzira na narodnost, rasu, pol i posao koji obavljaju. Samo u socijalizmu, veruj mi Samuele, možemo konačno da postanemo slobodni.-

-To nije istina,- Samuel vikne,- i tamo progone Jevreje.-

-Ko to kaže?-

-Tvoj otac.- On je ironično pogleda, oseća slast nadmoći i želju da je ponizi. dok si bila u zatvoru, on nam je pričao kako boljševici proganjaju Jevreje.-

-To je bilo posle Oktobarske revolucije,- mirno odgovori Klara,- kada je radnička klasa učvršćivala svoju vlast. To je bila borba na život i smrt između nje i buržoazije, u kojoj je bilo Jevreja na obema stranama. Bogati Jevreji su razvlašćeni u mladoj Sovjetskoj državi, kao uostalom i bogati Rusi i drugi narodi. Ali, zato su mnogi Jevreji bili u revolucionarnim redovima. Razumeš?-

-Ne razumem.- odgovori Samuel.

-Dobro, da ti objasnim ovako.- Klara zamišljeno pogleda u nebo, trepće. Da bi svi postali jednaki, mora se oduzeti od onih koji imaju previše. Da li ti veruješ da bi bogataši u ovom Gradu, a među njima i Jevreji, dobrovoljno dali sirotinji, svoje fabrike, trgovine i drugo bogatstvo?-

-Naravno da ne bi. Zar da i moj tata da svoju radnju, u koju je uložio pola života, tamo nekom bedniku? Nikako.

-Eto vidiš. Da bi se stvorila jednakost ljudi potrebno je da se izvrši nasilna eksproprijacija eksploatatora.-

-Kakav je eksploatator moj tata? On sve radi sam. Sada nema ni pomoćnika.- Samuel ustane. Pričaš koješta. Ja žurim, čekaju me moji.-

-A zar ti misliš da je bolje da mu hitlerovci uzmu radnju i još ga i pretuku?-

Samuel zastane, seti se mladog Jevrejina koji je pokazivao fotografije iz Minhena. Nije.- šapne.

-Eto vidiš! Tvoj otac bi postao poslovođa u zlatarskoj kooperativi, a i ti bi se zaposlio. Imali bi dobre plate za pristojan život. A posebno, ne bi se bojali pogroma. Zar nije tako?-

-Tako je. Samuel nevoljno odobri.

Iznenadna larma prekine ih u razgovoru.

Ispred ulaza u Jugoslovensko-nemački klub, okupilo se desetak mladića u crnim uniformama. Sede na biciklima, nogama održavaju ravnotežu. Kikoću se.

Na vratima se pojavi jedan debeli Nemač.

Mladići začute. Pažljivo slušaju šta im on govori.

-Hajde, idemo, da nas ne vide ovi hitlerovci. Klara oprezno krene ulicom prema Reci. Baš bih volela da znam kuda se spremaju.-

-Možda idu na tisu, da dočekaju Mađare.-

-Ko zna? odgovori Klara. Eno, i kod skauta hitlerovska zastava. prstom pokaže preko Reke.

Na jarbolu ispred drvene zeleno obojene barake, opustila se crvena zastava.

-Izlgeda da se Švabe baš i ne mire sa dolaskom Mađara. Jesi li i ti bio skaut? ona se obrati Samuelu.

-Jesam.

-A da li si i ti učio da zastavicama prenosiš poruke?-

-Kako da ne Samuel počne da postavlja svoje ruke u određene položaje.

Naglas objašnjava svako slovo: V i t e z o v i b e l o g k r i n a. Tako se zvala moja četa.-

-A ko još od tvojih drugova poznaje te znakove?-

Samuel počne da nabraja.

-Momčilo? Zapita Klara Kako mu je prezime?

-Stevanović.-

-Sin onog advokata?-

-Da.-

-Dobro,- nastavi Klara- mislim da sam ti rekla sve što sam htela. Ako se odlučiš da se sa nama boriš, javi Momčilu, njega ćeš lako pronaći. Samo, pazi da te pre toga ne uhapsu. Zdravo. ona mu pruži ruku.

V

Akavja, sin Mahalalelov, reče:

-Pazi na tri stvari pa nećeš stići do prestupa. Znaj odakle si došao i kamo ideš i pred kim treba da u budućnosti položiš račun. Odakle si došao iz smrdljive kapi, i kamo ideš - u mesto praha, crva i kukaca, a pred kim u budućnosti treba da položiš račun pred kraljem nad kraljevima, Svetim, neka je blagosloven.

Mavro Vajsman zatvori oči i lagano ponavlja pročitani savet. Već je odavno shvatio da polako zaboravlja mudre reči iz vavilonskog Talmuda. Starost čini svoje. Nekada je tačno znao gde se nalaze izreke i saveti, gde naređenja i zabrane, gde rasprave mudrih ljudi o nejasnim i spornim pitanjima. Ako baš sve nije znao napamet, od reči do reči, kako je rabiner znao i čemu je on težio, zapamtio je sadržaj i smisao svakog teksta od korice do korice. Zato je redovno, kada nije u radnji svoga zeta ili u bašti, pročitavao, ponavljao, da osveži i učvrsti svoje znanje.

Naime, Raban Gamlier, sin rabi Jhude Kneza, reče:

-Lepo je proučavati Toru uz svetovni posao, jer trud za oboje čini da se zaboravi greh.-

Kada je prvi put bol zagrizao u njegovo srce, shvatio je da je počeo trenutak kada mora da se pripremi za izlazak pred lice Svevišnjeg, da mu položi račun o svom životu.

Da li je živeo i radio po Božijoj volji?

Starac otvori oči i započne da pažljivo prevrće već pohabane pa i zacepljene stranice, noktom izravnava savijene uglove. Traži odgovore na svoja pitanja. Pola

veka prelistavanja ostavilo je trag. Kao što stari on, tako stari i ova Sveta knjiga. Najzad pronađe.

Rabi Jonatan reče:

-Svako ko proučava Toru u bedi, doći će konačno i do toga da ga proučava u bogatstvu.

-Svako ko zanemaruje Toru u bogatstvu doći će konačno do toga da ga zanemaruje u bedi.

Žagor na Glavnoj ulici, koji se iznenada pojača, odvuče mu pažnju. Načuli uši. Čuje uzvike, gromoglasan smeh, ciku, topot nogu. Pažljivo zaklopi Svetu knjigu i stavi je na stočić, ustane iz fotelje sa visokim naslonom i priđe prozoru.

Trotoar na drugoj strani prepun je sveta, ljudi, žena, dece.

Kako to da se ne poštuje poziv Gradske uprave? začudi se.

Samuel se danas, sav uzbuđen, vratio iz Grada. Na Glavnoj ulici video je plakat, kojim se, u tri uspravno odvojena stupnja, prvo na mađarskom, pa na nemačkom i najzad na srpskom, poziva građanstvo da sačuva red i mir, da izbegava svaki skup i da se bez potrebe ne zadržava na ulicama.

Posmatrao je radosna lica svoje porodice, jer je i taj raspored jezika na plakatu još jedan dokaz da će doći Mađari.

Na mnogim zgradama izvešane su mađarske zastave. Priljubi nos na staklo, iskosi pogled. Zadovoljno posmatra kako se sa balkona njihove kuće leluja trobojka sa krunom Sent Ištvana i iskrivljenim krstom na vrhu. Arpad je sačuvarao još od dana kada je u Grad ušla racka vojska.

Masa sveta hrli prema ivici trotoara; pod pritiskom zadnjih, prednji redovi silaze na kolovoz od žute kocke. Svi gledaju u jednom pravcu, prema Velikom mostu. Naginju se, izdižu na prste, guraju se.

Honvedi! Sine mu kroz glavu. Ulaze Mađari.

-O, hvala ti, Gospode, što si nas spasao najgoreg.

Potpumal buka, kao daleka grmljavina, zatrese prozorska okna.

-Evo ih!- obuzme ga radosna malaksalost.

On žurno otvori prozor, magne se da ih što pre vidi.

Otvoreni automobil, sa mitraljezom, koji je uperen u nebo, lagano prolazi Glavnom ulicom. Na mestu suvozača neki oficir. Levom rukom drži se za vetrobran, a desnu podigao u vis. Za njim zvekeće nekoliko tenkova, pa otvoreni kamioni sa gusenicama, puni ukrućenih vojnika, vuku topove. Sa obe strane vojne kolone biciklisti u crnim uniformama.

Kroz prozor uleće urlanje: Haaajl!

Iz uzavrele svetine dižu se ruke, liče na ogromni talas koji započinje nailaskom otvorenog vojnog automobila i valja se prema Glavnom trgu.

Još ne veruje, ne želi da veruje svojim očima.

Možda se i honvedi tako pozdravljaju. Zar nije Horti potpisao pakt sa Hitlerom?

Primeti Eugena Milera, trgovačkog putnika. Gospode, pa on ej u radnji, kada je Arpadu nudio robu, još koliko lane, govorio kako njega ne interesuje Hitler i politika, već samo trgovačka zarada i na rastanku se dugo srdačno rukovao sa

njima. Eno tamo Petera Junga, koji mu je izdaleka skidao šešir i duboko se klanjao. Prepoznava Henrika Šnajdera. Sve domaći Nemci, dobri i pošteni ljudi, za koje nikada nije žuo da su ma i jednu reč rekli protiv Jevreja. Svi oni stoje na ivici trotoara i drže visoko podignutu desnu ruku. Učini mu se da čuje samo njihove izbezumljene uzvike: -Haaaj!!-

A Mađari? Traži ih među svetinom. Najzad spazi nekoliko. Stoje kao kipovi, nisu podigli ruke. Iznad njih se na povetarcu lagano njišu mađarske trobojke.

Mavro Vajsman drhtavom rukom zatvori prozor, najzad prihvati istinu: Nemačka vojska ulazi u Grad!- Okrene kvaku koja naprasno škljocne, ne pogodi otvor, ne zakači. Ipak, spoljna buka naglo utiša. Samo čuje cvokotanje svoje proteze što udara u preostale zube.

-Gospode, zašto tako kažnjavaš svoj najmiliji narod? Zar smo toliko zgrešili?

Kao opčinjen, posmatra bezbroj podignutih ruku. Jedva odvoji pogled od njih, okrene se. Ne, ja ne smem da se bojim za ovozemaljski život-i dalje mrmlja- jer on je privremen. Samo je život u rajskim nebesima večit. Blago onima koji ga zasluže. Moram da se umirim, da savladam strah. Pomozi mi, o Najmiliji, da ga savladam ne samo sebe, nego i porodice radi.

Jedva se dovuče i uvali u svoju fotelju sa visokim naslonom, položi ruke na ručice. Vidi kako mu se se tresu.

-Moram da se smirim,-sam sebi šapuće,-moram da se smirim.- Gleda u svoje ruke, prestale su da drhte, mirno leže.

-Gospode, hvala Ti što si uslišio moju molbu. Neću te izneveriti, neću Te razočarati. Neprijatelj će morati da shvati koliko je naša vera jaka, kolika je snaga Tvog izabranog naroda.-Lagano zatvori oči.

-Vreme je.- Čuje neki šapat.

-Da li mu to to Gospod govori?-Nikako da se izvuče iz polusna, u stvari to i ne želi, mami ga neko čudno uzbuđenje što razgovara sa Svevišnjim. Oseti neku šaku na svom ramenu.-Tata, vreme je.-šapat se ponovi.-Pa to je glas Eleonore!-On se prene, začuđeno je pogleda.

-Šta kažeš?-

-Kažem, vreme je za Erev Šabat.-

-Onda treba da krenem u Hram božiji, da tamo dočekam Kraljicu Šabata.- Mavro pogleda u prozor čija je okna zarumenilo sunce na zalasku.

-Ali, tat, ne možeš sada da odeš u sinagogu, zbog ovih.- Eleonora palcem pokaže prema ulici.-Zato ćemo u našoj kući da proslavimo dolazak subotnjeg praznika, svi zajedno.-

-Zar i Arpad? - Starac ne može da veruje. Hajde da doživim i to čudo da vas vidim sve na okupu.-

-Tata.-

-Ne prekidaj me! - Mavro Vajsman se ožučio. Od kada sam, posle smrti tvoje mame, nikad neprežaljene Elvire, došao u vašu kuću, skoro uvek sam sam morao da palim sveće, kao da u ovoj kući nema žene. Doduše, moram da ti priznam, da si mi bar redovno sve pripremala. Ne sećam se ni kada su deca poslednji put prisustvovala. A, o Arpadu da i ne govorim.-

-Tata, nemoj da si zlopamtilo.- ćerka ga poljubu u obraz. O tome smo bezbroj puta razgovarali, zar ne? Sada ćemo sve da uradimo po verskim propisima.-

-A zar ih ti sve znaš?-

-Kako da ne. nisam zaboravila kako me je moja mama naučila i šta sam doživljavala,-ona prugta knedlu,-do udaje.

-Dobro, dete moje.- Starac se odobrovolji. Izvadi svoj džepni sat. - Pet i dvadeset sedam. Zaista je vreme.-

Lagano se podigne iz fotelje i krene ka trpezariji.

Oko velikog ovalnog stola okupljena je cela porodica. Stoji i čeka ga. Svi su se okupali i svečano obukli.

-Git Šabes,-pozdravi ih. Priđe pričelju stola.-A gde je Marta?- Pogleda u vrata prema kuhinji.

-Nije došla, ni juče ni danas,- odgovori ćerka - javila je da je bolesna.-

-A što nisi pozvala nekog našeg siromaška? - Mavro prekori svoju ćerku. - Uostalom sada je i tako kasno.-

-Ali, zato mi je Katarina mnogo pomogla. Ne samo da je očistila svu srebrninu, spremila posteljinu, nego mi i pomogla da umesim barhes, zajedno smo čitale molitvu. A Samuel je pripremio kupatilo.-

-To me raduje,- odgovori starac. Pogleda po stolu, proverava da li je sve spremljeno. Na stolnjaku od svilenog belog damasta poređana su dva srebrna svećnjaka, sa po jedno svećom; velika plitka porcelanska činija pokrivena je crvenim somotom, izvezenim zlatnim koncem, a duguljasta srebrna čaša napunjena vinom.

-Dobro, da počnemo.-

Muškarci stave male kape, a žene povežu glave šarenim maramama.

Mavro započne da peva Šalom alejhem. Čuje se samo Eleonora peva punim glasom, a ostali samo mrmljaju. Zaboravili su, pomisli ogorčeno. Mir sa vama.- Završi molitvu.

-Ko će naći vrsnu ženu, jer vredi više nego biser?-

-Oslanja se na nju scre muža njezina, i dobitka neće nedostajati.

-Čini mu dobro, a ne zlo, svega veka svoga.

Mavro zastane. Zaboravlja reči iz knjige Mudrih izreka. Starost čini svoje. Neka, reći će ono čega se još seća. Zbunjeno pogleda u izvezena hebrejska slova na stolnjaku: Zahor et jom hašabat lekadešo. Da, pomisli, ne zaboravi da svetkuješ Šabat. Zatim nastavi: Ustaje dok je još noć, daje hranu čeljadi svojoj i posao devojkama svojim.

-Mnoge su lene bile vrsne, ali ti ih nadvisuješ sve.-

Starac se obrati zetu: To je trebalo Arpad da pohvali Eleonoru, ali pošto on to ne zna, učinio sam ja.-

Eleonora kresne šibicu, prinese i upali obe sveće. Zatim zatvori oči, pokrije ih šakama i počne poluglasno da izgovara blagoslov:

-Baruh ata adonaj elohenu meleh haolam.-

-Kao što sjaje i svetle ove sveće, tako neka svetle i oči onih koji se bave Torom.- Eleonora završi blagoslov.

Mavro se lagano spusti na stolicu i svi sednu za njim. Privuče srebrnu čašu sa kašer vinom, i nad njim očita Kiduš, otpije gutljaj, preda čašu Eleonori, koja učini isto, pa, redom po starosti, čaša pređe iz ruke u ruku.

U tišini, svi gledaju Mavra, čekaju.

Starac pogleda u ćerku, očima joj pokazuje na svoje ruke. Ona se ušeptrlji, kao da je uhvaćena u grehu. Zaboravila sam, šapne. Potrči prema kuhinji, brzo se vrati i prinese ocu plitko srebrno lavorče, nad kojim on opere prste pod mlazom vode iz srebrnog bokala, obriše ih i vrati peškir. Zatim otkrije prekrivač od crvenog pliša sa plitke porcelanske činije, u kojoj su dve pletenice subotnjeg hleba. Počne da seče barhes, izgovarajući blagoslov hamoci, svako parče umoči u so i redom preda ukućanima.

Šabat, dan odmora i radosti pomućuje razdragani žamor domaćih Nemaca, što prigušeno dopire sa ulice.

-Ono što Gospod nije mogao da spreči, - Mavro se okrene prema zetu, - sada su postigli ovi gadovi. Nadam se da večeras pa ni sutra za Šabat nećeš raditi.-

-Zašto ste tako zajedljivi, oče?- Arpad pocrveni. Kad ste došli u moju kuću, rekao sam vam da moram na Šabat da radim. Uostalom, po mom predlogu, obišli ste jevrejske radnje i uverili se da su sve subotom otvorene. Sada je došlo novo vreme, u kojem se ne možemo pridržavati svih naših praznika.-

-Da, to novo vreme, - promrmlja starac, - stvorilo je Hitlera.

-Prekinite svađu, molim vas, - Eleonora uzbuđeno vikne. - Tata ima pravo da kaže šta misli, a ti Arpade, ne treba odmah da se vredaš. Žalosno je da se na naš najveći praznik svadate.-

-Samuele, donesi mi TANAH.- najzad progovori Mavro.

Eleonora klimne glavom Katarini, pa obe odu u kuhinju i donesu porcelanske tanjire, srebrni pribor, a zatim činiju sa supom od gušćijeg mesa sa knedlama od macesa, posudu sa pohovanom ribom i prilogo od šargarepe i kompot od krušaka. Raspoređuju po stolu.

-Pre nego što započne večera, želeo bih nešto da vam kažem, da vas podsetim. Za vreme vavilonskog ropstva, Šabat i Brit-mila, dan odmora i obrezivanje, postaju znak raspoznavanja Jevreja i zamena za obrede vezane za Hram u Jerusalimu. To su glavni simboli naše vere. Zapamtite to. A sada da vam pročitam svete reči koje ste, uveren sam, zaboravili. Mavro Vajsman poljubi pozlaćenu šestokraku zvezdu, utisnutu u kožni povež. Otvori TANAH i počne da prevrće listove.

-U Šemotu, drugoj knjizi Mojsijevoj, on kaže: Ne zaboravi da praznuješ dan subotnji. Šest dana radi i posvršavaj poslove svoje, a sedmi dan je Šabat, odmor Gospodu Bogu tvome; tada nemoj raditi niakav posao, ni ti, ni tvoj sin, ni tvoja kći, ni sluga tvoj, ni sluškinja tvoja, ni životinje tvoje, ni stranac koji se nađe unutar kapija tvojih.

Starac uzdahne i nastavi da prevrće listove. - Praznik odmora i radosti danas je pomućen ulaskom ovih zločinaca u Grad, koji nas ponovo porobljavaju. Zato ću vas podsetiti na ropstvo naših dalekih predaka.-

U Devarimu, petoj knjizi Mojsijevoj, piše: Ne zaboravi da si bio rob u zemlji egipatskoj i da te je Gospod Bog izveo odande Mavro za trenutak zastane, ne može da se seti odgovarajuće mađarske za hebrejsku reč, ne može da prevede.-

Seti se i nastavi: Rukom krepkom i mišicom podignutom. Zato ti je gospod tvoj naredio da svetkuješ dan odmora.-

-Deco,- starac zatvori Svetu knjigu, - sve što će se dogoditi, volja je Svevišnjeg i mi moramo da se pokorimo. Mi moramo da verujemo da je Gospod milostiv i da će nas i ovog puta osloboditi ropstva i da ćemo opet moći na miru i u radosti da proslavljamo Šabat.-

Mavro podigne glavu, zagleda se u daljinu koju samo on vidi.

-Sećam se, bilo je to trideset sedme, ne trideset osme, slušao sam propoved bečkog rabinera, čini mi se da se zvao Kaufman. Beogradska sinagoga bila je prepuna. Pričao je o strahotama koje je taj gad Hitler namenio narodu Izraeljskom. Pljačke, batinanja, mučenja i ubijanje. To je taj njegov Novi poredak. Posle smo razgovarali o tome. Neki su predlagali da bežimo. A kuda? Zar od prsta Gospodnjeg može i sme da se pobegne? Mavro položi ruke na sto, zadobuje prstima. Eto, to sam, deco moja, hteo da vam kažem. Osećam ovde, - on se lupi pesnicom u grudi - da smo sada, poslednji put zajedno u slobodi zapalili subotnju sveću.-

Svi se mahinalno pohvataju za šake, u krug oko trpezarijskog stola. Drže se čvrsto. Zavetuju se da će zauvek ostati svi zajedno, da ni smrt ne može da ih rastavi.

Mavro lagano ustane od stola, pođe u svoju sobu. - Samuele, doguraj mi fotelju do prozora. -

Dugo je Mavro nepomično posmatrao Glavnu ulicu, spuštene roløe od talasastog lima na izlozima u prizemlju gvoždare, betonski kiosk na uglu, gomile sveta po trotoarima, slušao uzvike, pesme, klicanje, uzalud otvarao kapke što su se neodoljivo spuštali na njegove oči.

David još jednom obiđe gradsko đubrište, podigne konjsku potkovicu, osmotri je sa svih strana i strpa u svoju vreću okačenu o levo rame. Ofucani crni šešir, nabijen na dugačku kosu, srastao je sa neurednom bradom.

-Mavro, jesi li još nešto pronašao?-

-Nisam deda - dečaćić se okreće i pažljivo posmatra svakojake otpatke.

-Dobro, onda da krenemo.- David uhvati svog unuka za ruku.

Srednji deo Malog mosta od drvenih greda lagano se, uz škripu, podiše.

Dečaćić se otrgne i pojuri. Znatiželjno posmatra deregliju na sredini Reke, koju vuku četiri kljusea. Gonič ide obalo, nogu pred nogu, povremeno švične bičem. Dugačko uže se zateže i labavi, pljuska po vodi.

Mavro pođe uz još kosi patos mosta.

-Čekaj-vikne David-dok se sasvim ne spustil-

Konjske zaprege i pešaci krenu.

-Hajde Mavro,- deda ga povuče za mišicu.

Na uglu ulice, koja vodi na Glavni trg, pojavi se sladoledžija. Jednom rukom gura kolica, a drugom neumorno maše zvončetom.

-Deda, kupi mi sladoled.- Dečaćić trči.

-Mavro, vrati se! - David ubrza korak.

-Zašto, deda?-

-Ti kao da si zaboravio šta sam ti već sto puta rekao. Moramo da čuvamo svaku forintu, da sakupimo mali kapital pa da otvorimo trgovinu starim stvarima. Zar hoćeš celog života, kao hausirer, da ideš od kuće do kuće?-

-Neću, deda. - Mavro sa zavišću posmatra decu kako se guraju oko drvenih kolica. Zar su oni bolji od njega?

-E, pa lepo. Onda smo se dogovorili. Nikakvi nepotrebni izdaci.-

David sa unukom prođe Glavni trg, spusti se prema rukavcu, pređe omanji drveni most.

-Mavro, nemoj da zveraš okolo, nemoj da e udaljiš od mene, jesi li razumeo? Nemoj da se igraš sa nepoznatom decom, a još manje da se potučeš.-

Njih dvojica uđu u ulicu koja se u blagom luku savija prema izlazu iz Grada.

-Kupujem starež!- David se nagnuo na desnu stranu da održi ravnotežu sa napunjenom vrećom okačenom o njegovo levo rame. Laganim korakom idu turskom kaldrmom.

Najzad se jedan prozor otvori, pojavi se glava neke žene: - Dodite, prodajem staru dunju.-

-Evo, gospođo, odmah dolazim.- David pređe ulicu i zastane ispred zatvorene kapije.

-Sie sind ein Jude? - Žena očigledno odbojno posmatra njegov crni ofucani šešir i lice zaraslo u bradu.

-Jawohl, gnadige Frau. Ja sam Jevrej, ali za trgovinu to ne smeta. Novac je novac, zar ne? Plaćam u gotovu.- Starac iz džepa izvadi kožnu kesu, zatrese je tako da metalni novac zazvecka. Plaćam pošteno.-

-Dobro, udite. Ona širom otvori vrata i skloni se u stranu, propusti ga u hodnik. Tamo, u šupi je. Požuri i stane pored ulaza u nju. Pogledajte i kažite koliko plaćate.-

A zatim se naglo okrene prema dvorištu i vikne: - Ludvig, odmah da si ušao u kuću. Plavokosi dečaćić zastane, pogleda u Mavra, pa se uputi ka vratima kuće. Mavro htjede da potrči za dečakom, ali ga deda čvrsto uhvati za ruku i zadrži. Dva dečaćića se gledaj udaleka, željna su igre, ali im je to zabranjeno.

-A koliko vi gospođo tražite? David se češka po bradi.

-Pa, šta ja znam, dve forinte.-

Hausirer pride dunji, podigne je, zagleda sa svih strana, prinese je nosu i pomiriše.

-Hm, dunja je prilično pocepana i smrdi na buđ. Mnogo je dve forinte. I sami vidite da ću pola platna morati da bacim. Izvadi iz džepa i otvori brisu.- Smem li da je malorasparam da vidim kakvo je perje?-

-A ako je ne kupite, - žena se koleba,- šta ću onda sa njom da radim?-

-Da je bacite, kao što ste je već i bacili, Znete gde je Gradsko đubrište? Tam opreko Malog mosta. Priznajte, da nisam došao, vi bi je svakako tamo i bacili i još bi morali da je teglite preko Glavnog trga.-

Žena obori glavu.

-No, vidite da sam u pravu. Umesto da je bacite, ja vam nudim jednu forintu i još ću da vam oslobodim šupu. David ponovo podigne kožnu kesu i zavzecka metalnim novcem. Dakle?

-Dobro.- promrmlja žena, primi forintu i odmah je strpa u mali džep na kecelji.

David natovari dunju prek oramena i krene ka izlazu.

-A sada se čisti, prljavi Jude ! vikne za njim i sa treskom zatvori ulaznu kapiju.

-Hajde, Mavro, ovde nismo poželjni.

-Deda, zašto je ta tetka rekla da si prljavi Jude ?

David začkilji u unuka, pa cokne: - Zar ne vidiš da sam se uprljao od blata, tamo na gradskom dubrištu. Evo, pogledaj. Starac nervozno dohvati nogavicu od pantalona, okreće je, ali nigde ne pronađe blato.

- A zašto je tetka rekla da taj dečko uđe u kuću?-

-Valjda je bolestan, a ustao je iz kreveta, pa ga je mama oterala da ponovo legne, da ozdravi.-

Mavro trčkara oko dede, pa se najzad zaustavi ispred njega, podigne glavu i pogleda ga pravo u oči.

-Deda, to nije sam oovde. Znaš daje onaj debeli čika takođe oterao svog sina, a ona tetka nije htela ni da nas pusti u kuću. Čak je i vikala da smo či kako je ono rekla?-

-Čivuti.- David klimne glavom. slušaj, Mavro, vidim da si naglo porastao, da već počinješ da pitaš i da treba da ti odgovorim. Ja te vodim ne šetnje radi, nego da nešto naučiš. Ti si Jevrejin, i to ne možeš da sakriješ, ali ne smeš ni da se stidiš. Mi Jevreji smo izabrani narod, ali naši su praoci mnogo zgrešili, pa nas je Svevišnji zbog toga kaznio da lutamo po svetu i kajavamo njihove grehe. On nas stalno iskušava da bi nas učvrstio u veri i jednog dana će se smilovati i vratiti nas u našu prapostojbinu. A pojedini goji, oni ljudi koji nisu naše vere, nas ne trpe, žele da nam učine zlo. Oni smatraju da su lepši i bolji od nas. Pričaju kako m ikrademo njihovu decu, da ih koljemo i jedemo. A ti dobro znaš da to nije istina.-

-Znam deda, pa što im to onda ne kažeš?-

-Šta to vredi. To je njima vekovima ulivano u glavu i oni veruju u to. Šta m itu možemo? Starac uzdahne. Dve stvari. Da budemo jaki i da budemo dobri. Kad si jak, onda te se boje, a kada si dobar, mogu da te zavole.-

-A kako to da budemo? Dečaćić paljivo sluša, netremice gleda u dedu.

-Da bi postao jak, moraš da imaš novaca. Video si kako sam ovoj tetki rekao da njena dunja ne vredi dve forinte i kako je primila jednu. Kad kupuješ ponudi pola, a kad prodaješ, traži duplo. Uvek možeš da se cenjkaš. Nikad ne pristani odmah, ali nikada i ne odustani od cenjkanja. A kad skupimo mnogo novaca i otvorimo radnju, onda će oni dolaziti kod nas. Mi ćemo njima biti potrebni, a ne oni nama. Razumeš li?

Mavro klimne glavom. A kad će to da bude?-

-biće jednog dana. E, sada ono drugo, da budeš dobar. Kod god možeš pomozu, ako te to ništa ne košta. Sećaš se kada sam onom malom Ivici poklonio

pokidanu pračku, što sam našao na ulici? Njegova mama nam je odmah dala hleb, a tebi i kocku šećera.-

-Sećam se. - Mavro poskoči od radosti.

-Tata, treba da legneš, već je ponoć.-

Mavro se trgne. To si ti, kćeri moja? Nečno pomiluje njenu šaku na svom ramenu. Izgleda da sam sanjao, ali tako jasno, kao da je danas bilo. Setio sam se svog dede Davida. Kao hausirer vodio me je od kuće do kuće. Bilo je to negde osamsto sedamdeset i pete ili šeste. Imao sam valjda šest godina. Znaš li da je tada gradsko đubrište bilo na mestu gde je sada reformatska crkva?-

-Nisam znala, - odgovori Eleonora. Tata, - ona ga pomiluje po kosi, - hajde da se malo odmoriš. Oni noćas neće doći.-

-Eh, draga moja, nešto mi govori da ti gadovi neće sačekati sutrašnji dan. Noć je najbolje vreme za zločine.-

Dvanaest metalnih ptica zaleprša sa zvonika rimokatoličke crkve, naleće na prozorska okna, nestaje u mraku.

-Tata, ja se tako bojim. Ona sedne na naslon fotelje i zagrlj oca.

Mavro Vajsman oseti kako joj srce uplašeno kuca. Uhvati je za šaku i čvrsto stegne. Ne treba da se bojiš odluke Gospodnje.-

Tišinu uznemiri brektanje motora. Turira, stvara nepodnošljivu buku.

-Pomozi mi da ustanem.- Starac lagano pride prozoru.

Žmirkave sijalice, upletene u drvored, lagano se njišu na vetru, pokretnim senkama šaraju prazne trotoare.

-Da li je moguće?- Eleonora šapne. Pa to su naši ! -

Kolovozom prolaze neki ljudi, a na trotoaru pored njih vojnici, drže puške na gotovs.

-Jesam li ti rekao?-

-Gospode, - eleonora zarida, - zašto to činiš?-

Vrata se naglo otvore, svetlost uleti a za njom Arpad.

-Zašto plačeš?- muž je zagrlj.

-Evo ih, dolaze. Oh, Arpade. Zašto si poverovao onom Štalu? Sada bi već bili u Pešti.

-Mama, - Katarina utrči.- ubiće nas kao onog Jevrejina u Minhenu. Samuele! ona se uvuče u njegov zagrljaj.

Samo Mavro Vajsman čuti, stoji nasred sobe. Raste u visinu da ih zakrili. Deco moja, budite hrabri. Nemojte dozvoliti da se ove zveri naslađuju našim strahom i suzama. Budite dostojni sinovi Izraelja.

Snažno lupanje na ulazna vrata preseče kuknjavu.

-Aufmachen, sofort aufmachen! Lupa se pojačava. Kamičak cikne o prozorsko okno.

-Arpade, - tast naredi promuklim glasom, - idi otvori im.-

Ovaj se sjuri niz stepenice, jedva otključa vrata i širom ih otvori.

Dva vojnika u zelenkastim uniformama, uperenim puškama odgurnu zlatara u hodnik, a za njim uđe nekoliko u crnim. Na levom rukavu crvena traka sa belim krugom i crnim kukastim krstom u sredini.

Jedan debeljko izvadi neki spisak, stane ispod sijalice u hodniku i počne da čita.

-Mavro Vajsman to sam ja, - starac zastane na stepeništu.

-Arpad Silađi ja sam, - odgovori zlatar.

-Eleonora Silađi moja žena.

-Samuel Silađi to je moj sin.

-Katarina Silađi moja ćerka.

-Jesu li svi kod kuće?-

-Jesu.-

-Gde su ključevi od radnje?-

-Izvolite. Arpad Silađi izvadi svežanj ključeva, odabra jedan i pruži ga debeljku u crnoj uniformi.

Ovaj otključa i uđe u radnju a za njim ostali.

Mavro Vajsman se zaustavi u vratima. Posmatra kako Nemci otvaraju vitrine, police, saginju se pod tezgju. Šakama grade lančiče, narukvice, prstenje i druge đinđuve. Sve što im dođe pod ruku trpaju u svoje džepove. Bedni pljačkaši. pomisli.

-Scheisse! vikne njihov predvodnik. A gde je zlato, gde su brilijanti? Na firmi piše: zlatar i juvelir.

Arpad Silađi se progura do metalne kase i otključa je. Izvolite, sve je ovde.-

Mali brilijant na zlatnom prstenu zacakli. Zadrigli Nemač ga sa divljenjem okreće i najzad ga strpa u džep. Ovaj je za našeg Firera, A šta je ovo?-

-To je grumen još neočišćenog zlata.-

-A gde su zlatne pločice, zlatan nakit?-

Arpad Silađi nemoćno podigne ruke. To je sve što imam.

-Lažeš!- debeli crnokošuljaš ga udari u potkolenicu.

Zlatar se savije od bola i rukama osloni o tezgju.

-Kaži, jevrejska svinjo, gde držiš zlato. Ponovo ga udari.

-Ja znam da on ima sef u stanu, video sam.-

Mavro Vajsman tek tada obrati pažnju na mladića u crnoj uniformi. Pa to je Johan, nekadašnji kalfa. Kad brže se promenio i počeo da mrzi Jevreje? on grozničavo razmišlja. Ili se onda pretvarao, lagao, da bi stekao poverenje Arpada. Oseti da je nastupio odsutni trenutak. Gospodine, izvolite gore. Pođe uz stepenište i uđe u tpezariju. Evo ih, dolaze. Stanite oko mene i nemojte pustiti ni glasa.-

Spori, teški koraci pođu uz stepenice koje škripe, začuje se dahtanje. Debeli Nemač uđe u tpezariju, nikako da smiri svoje disanje. Za njim uđu ostali. Poslednji se pojavi Arpad Silađi, primetno šepa.

-Gde je sef? najzad se predvodnik uniri.

-Izvolite. Zlatar se dogega do slike zid plača u uljanim bojama, sa pozlaćenim ramom, i podigne je. Drhtavom rukom izvadi ključ i otvori metalna vratašca, prekrivena platnom, ofarbanim u istoj boji kao i okolni zid.

Nemač dotrči do sefa i pogleda u njega.

-Papiri?- počne da ih izbacuje. A gde je zlato?-

-Ovi papiri zlata vrede. Arpad siladi se sagne i pokupi ih. Vidite, ovo su računi za zlatne ogrlice i narukvice, ovi za briljantsko prstenje. Tu robu sam naručio iz Mađarske, a ovu iz Nemačke. Pogledajte. Zbog ovog rata, ona mi nije stigla. Vidite,- on pokaže hrpu računa, - ja godinama kupujem u Minhenu, Beču, Berlinu.-

-Scheisse,- Nemac pozeleni od besa, zgrabi sve te račune i tresne ih zlataru u lice. Johan, - obrati se mladiću, - pokupi sve srebrne stvari.-

Ovaj raspakuje već rpipremljenu jutanu vreću i počne u nju da trpa srebrne svećnjake, pribor za jelo, tacne.

-Kako se nismo setili i to da sakrijemo? pomisli Mavro Vajsman, - sada je kasno.-

-Jesi li pokupio?-

-Jesam,- odgovori Johan lupka po nabrekloj vreći.

-Onda, polazak! Ne treba ništa da ponesete, idete samo na saslušanje. Čekajte! debeli Nemac ih zaustavi. Vi ste istakli mađarsku zastavu, zar ne? Johan, idi ,skini je.-

Izašavši na ulicu, Mavro Vajsman se sudari sa jednim mladićem u crnoj uniformi.

-Pazi, jevrejska svinjo!-

-Izvinite, nije namerno.- odgovori starac. Primeti neke mladiće kako žutom bojom crtaju po izlogu šestokrake zvezde. Jedan ispisuje: JUDENGESCHAEFT.

Predvodnik zaključa ulazna vrata a ključ stavi u svoj džep. Na kolovoz, marš!-

Tamo ih sačeka nekoliko Jevreja.

-Šalom.-neko šapne.

Mavro Vajsman se okrene, primeti doktora Bergera. Šalom.- tiho otpozdravi.

-Ne razgovaraj! vikne debeli Nemac.

Glavnom ulicom odjekuje vojnički korak, ugušuje tihi topot na kolovzu.

Na mnogim zgradama nema više mađarskih zastava. Postavljene su crvene sa belim krugom i crnim kukastim krstom u sredini.

Nekoliko grupica mladića revnosno ispisuje žuta slova i zvezde po izlozima jevrejskih radnji.

-Tata,- Eleonora šapuće, - šta će biti sa nama?-

-Čula si,- odgovori Mavro Vajsman, - vode nas na saslušanje.-

-A zašto označuju naše kuće?-

-Budi hrabra,- starac joj za trenutak stegne šaku,- ne smeš da pokažeš strah.-

Na ogradi balkona velepne zgrade na Glavnom trgu, postavljen je transparent od belog platna. Na njemu crnim gotskim slovima ispisano:

DIESES LAND WAR UND BLEIBT DEUTSCH

-Ovi, - doktor Berger mrmlja u bradu -stavljaju do znanja svima, a naročito Mađarima, da je ova zemlja bila nemačka. Pitam se kada je to bila?

-Nikada.- Odgovori Mavro Vajsman.

-A da li će i ostati to ćemo tek da vidimo. Da ironija bude veća, Nemci su transparent stavili na zgradu bivše mađarske Torontalske županije.

Grupa Jevreja, praćena stražom na trotoaru, krene žutom kockom kolovoza prema zgradi na uglu ulice koja produžava pored Reke.

-Deda,- Katarina šapne- pa mi idemo prema mojoj nekadašnjoj osnovnoj školi. Sećaš se?-

VI

-Mama, dođi da ti nešto pokažem. Katarina povuče Eleonoru za ruku, vodi je kroz prazno školsko dvorište, popločano cigljama, otvara neka vrata: - Evo, ovde sam sedela kad sam išla u osnovnu školu.- Žurno se uvuče u treću skamiju od prozora.

-Dođi, sedni pored mene. Jesi li i ti pohađala ovu školu?-

Iza podijuma, sa rasklimatanim stolom, okačena je crna tabla, išarana belom kredom. Na velikom ekseru u uglu table visi osušeni okrugli sunder. Iznad, na zidu, u crnom ramu, razbijen staklo, pocepana fotografija blaženopočivšeg viteškog kralja ujedinitelja sa cvikerima na nosu. Jedno oko mu izbušeno, drugo zamišljeno posmatra.

-Isto je kao i pre četiri, ne, ovaj, pre pet godina, kada sam bila u četvrtom razredu. Sećaš li se, mama? Katarina nervozno cupka na sedištu klupe, povremeno baca pogled na veliki prozor.

Eleonora je nežno pomiluje po crnoj kosi. A čega da se setim, Katarina?-

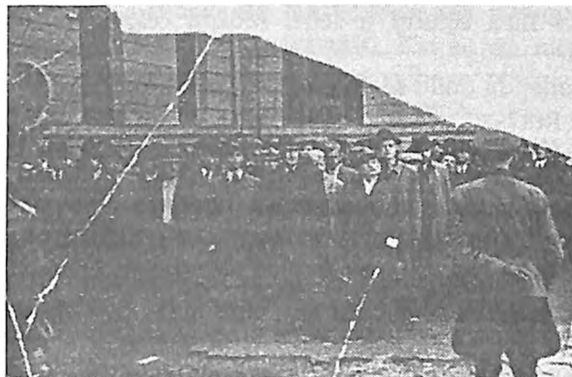
Tajac prekidaju žagor, koraci, uzvici, pesma sa ulice.

-Pa,da,- Katarina se snuždi.- Ah, da, sećaš li se da sam imala sve petice? Radosno podigne oči i pogleda u majku, a zatim joj pogled nekuda odluta.

-Katarina, prestani da se pretvaraš. Celo jutro nešto brbljaš, pričaš sve i svašta, usta nisi zatvorila. Zašto to? Hajde, reci mi iskreno.-

-Mama, šta će biti sa nama? Katarina je gleda krupnim, širom otvorenim očima, neprirodno trepće. Jedna suza sklizne niz obraz.

-Ne znam, Katarina,- ona nalakti glavu To samo Svevišnji zna. Smiri se, plač ne pomaže. Sećaš li se šta je sinoć deda govorio? Budi hrabra. Hajde, obriši suze. Ona izvadi belu, čipkanu maramicu, obriše joj suze. Tako, a sad se nasmeši.-

-Da pogledam kroz prozor.- Čerka se izvuče iz njenog zagrljaja, priđe prozoru i uzdigne se na prste. Ne vidim ništa. promrmlja. Smeta mi ovaj donji deo masno objenog okna. Popne se na sedište klupe. Što ima puno zastava. Crvene sa belim krugom i slomljenim krstom. Ah, da, to je taj kukasti krst. Nema više ni jedne srpske pa ni mađarske zastave. Što ne dođeš da vidiš? Ona se okrene, pogled joj se susretne. Ona se pokunjeno vrati u skamiju.

Eleonora je uhvati za bradu, - Katarina, reci mi iskreno, čekaš njega? Pa on i ne zna gde si ti. Možda sada luta ulicama, traži te, a možda se uplašio, pogotovu ako je video one žute zvezde što su noćas nacrtali na našoj kući. Ne možeš mu zameriti.-

-Ali, mi se volimo-

-Hajde, nemoj sada opet da plačeš. Rekla sam ti da je to prva đačka ljubav, čini ti se na nikada neće proći, a ona odjednom prestane, kao da nije ni postojala. I ja sam tako nekada, davno volela jednog školskog druga, mislila sam da ga nikada neću zaboraviti, a sada je ostala samo uspomena.-

-Zar si ti pre tate nekoga volela? - čerka je začuđeno pogleda.

-Kako da ne. A tatu sam zavolela kad sam odrasla, kad sam sazrela. Eleonora zastane. Zato ta ljubav i traje. Pomiri se sa time, takav je život.-

Katarina obriše suzu na vrhu nosa: -Ali, mama, ja njega volim i ne mogu da ga zaboravim.-

-Čini ti se, draga moja, Nego, vreme je da se vratimo ostalima, tata će da se zabrine. Eleonora se lagano podigne iz klupe. U društvu je lakše. Hajde, pođimo-

-Tja, valjda su nas doveli da nam održe prvu lekciju iz ponašanja, kao đacima osnovne škole. Doktor Berger zamišljeno noptom kida stvrdnutu kap mastila na klupi. Vidiš, Arpade, da vrata nisu zaključana, prozore možeš da otvoriš, nema ni jednog stražara.-

-Verovatno si u pravu, Leopolde. I nama su noćas rekli da nas vode samo na saslušanje.-

-Naravno, - lekar nastavlja, - to ne znači da nam u budućnosti ne preći najgore. Možda još nisu sigurni u sebe. Možda čekaju da vlast i nas predaju honvedima. Ko zna?

-Daj, Gospode, da dođu Mađari. zlatar uzdahne. Leopolde, izvini, nešto ću da te pitam. Gde je Rut?-

-Nemoj da se ustručavaš, - odgovori lekar, - to su me već neki pitali. Ti znaš da je ona bila Nemica pre nego što je primila našu veru i udala se za mene. Kad su noćas hrupili u stan, iz nekog spiska pročitali su samo moje ime. A ja? zapitala je Rut. Vi niste u njemu, - odgovorio je Nemač. Za vas je bolje da se što pre razvedete, dok ne bude kasno. Da, baš tako je rekao. I ja sam bio protiv da pođe sa mnom, Znaš, za ove je krv važnija od vere.-

Kroz vrata uđe podeblji čovek,

-Gospodine Madaras, otkud vi ovde? Arpad Siladi se zablene.

-A zašto se čudite? - Joška Madaras maramicom briše lice.

-Pa vi ste Mađar, katolik, zar ne?-

Pridošlica začkili očima: - Da li vi to ironizirate, gospodine Siladi?

-Ja? Ne, gospodine Madaras, ja zaista pitam i zaista se čudim.

Joška Madaras se odobrovolji, jedva se uvuče u klupu. Zna, kada su noćas došli, ja sam im odmah rekao da smo se Rozalija i ja pokrtili, primili rimokatoličku veru i da se smatramo Mađarima. Pokzao sam im i naše krštenice i venčani list. Onaj njihov glavni pogledao je u neki spisak i objasnio da je Kulturbund još pre rata napravi oispisak svih Jevreja u Gradu i da smo nas dvoje za njih prljavi Jude. Da, baš tako je rekao: Prljavi Jude. Gospodine Siladi, šta sve ovo znači?

-Baš to što ste rekli, da ste prljavi Jude. zlatar jedva obuzda kikut. Izvinite, hteo sam samo da se našalim.-

-Arpade, - Eleonora ga pogleda. Sada nije ni vreme ni mesto za takve šale.

Zlatar naglo pocrveni u licu. Oprostite, moja žena je zaista u pravu.-

Joška Madaras i dalje neumorno briše svoje lice. A gde je gospođa Hofman? Obišao sam sve učionice, u kojima su smešteni Jevreji, ali nigde je nema, niko je nije video.-

-Pa ona se udala za domaćeg Nemca i prešla u protestansku veru. Doktor Berger ga pogleda začuđeno. Zar to ne znate?-

-Baš zato što to znam, tražio sam je svugde. Joška Madaras za trenutak prestane da se briše. Baš zato je i tražim, - Jer, ako ja kao Mađar i rimokatolik sedim ovde, kako to da ona, pokrštena Jevrejka, sada Nemica i protestant nije dovedena?

-Kako ne shvatate, gospodine Madaras, - lekar objašnjava,- njen muž je čistokrvni Nemač.-

-Znači i mi Jevreji, delimo se na čiste i prljave. pokršteni Jevrejin nastavi da briše lice.

-Gospodine Madaras, - Mavro Vajsman, koji je sedeo u prednjoj klupi, naglo se okrene, - vidite u kakvu situaciju ste dospeli? Mi Jevreji vas ne smatramo svojim, jer ste izdali našu veru, a oni vas smatraju Jevrejinom. Šta ste vi zapravo? Vi treba da se odlučite, sa nama ili sa gojima.-

-Tata, - Eleonora se umeša u razgovor, - što uvek teraš mak na konac? Tvoja košerska shvatanja su odavn ozastarela. Ne može se, bar u ovom Gradu, svet deliti na nas i goje, pa tako prema njima i ponašati. Zar se mi nismo deklarirali kao mađarski Jevreji? Zar nismo prihvatili mnoge njihove običaje, njihove kulturne vrednosti? Mi živimo sa njima, što si uvek tako isključiv?-

Starac pogleda svoju ćerku, dugo je netremice posmatra, ništa ne odgovori. Najzad uzdahne i okrene joj leđa.

Katarina zadrhti, - Mama, - šapuće, - zar se udajom za Milenka ne bih spasla?

-Kao što vidiš, za nas bi umrla a za Nemce bi ostala i dalje Jevrejka.-

Tresak ulaznih vrata učionice prekine razgovor.

Na vratima se pojavi mladić u crnoj uniformi. Namrgodeno posmatra Jevreje. Dugo zadržava pogled na svakom od njih, kao da izučava fizionomiju, odelo, pokret.

Tišina postane nepodnošljiva. Začuje se škripanje školskih klupa. Jevreji mahinalno menjaju položaj, premeštaju ruke, skupljaju ili tegle noge.

-Izidite napolje u dvorište, sofort. Kao što je došao, taj mladić je isto tako i nestao. Samo su vrata na učionici ostala širom otvorena.

Prestalo je škripanje drvenih klupa, niko se ne pokreće. Kroz širom otvorena vrata učionice dopire žagor, lupa koraka po pločniku poneki uzvik.

-Gospođe i gospodo, - doktor Berger ustane, - da krenemo. To je naređenje. Samo, molim vas da budemo tihi i dostojanstveni.-

Školsko dvorište, popločano ciglama, uokvireno visokim zidovima jednospratne zgrade, polagano se puni Jevrejima koji dolaze iz učionica. Okreću se, prepoznaju, grupišu, šapuću.

Aprilsko sunce nagoveštava svoj uspon u plavičasti nebeski svod, kojim šestare laste. Tek po koji pramen belog oblaka. A dole, u senci, bezbroj ljudskih glava sa crnim šeširima, polucilindrima, raznobojnim maramama.

Reski pisak zviždaljke. Achtung! Dva vojnika u zelenkastim uniformama zauzmu položaje sa obe strane ulaznog hodnika, uperili šmajsere.

Žagor se načas pretopi u tajac, u nepokret, u nečujno disanje.

Snažni koraci krenu od ulazne kapije, udaraju o pločnik hodnika, poneka pločica se zavoni i najzad se pojavi sredovečni čovek u crnoj uniformi. Zastane ispred ulaza u dvorište, raskreči noge, drškom kandžije lupka po svojim crnim čizmama.

-Slušajte me dobro, neću da ponavljam. Ovaj Grad je postao deo Velikog Trećeg Rajha i od sada i ovde važe nemački zakoni. A po tim zakonima, vama je zabranjeno da posećujete kafane, bioskope, pozorišta i druga javna mesta, zabranjeno da idete trotoarom. Vama je mesto na kolovozu. Ne smete se zaustavljati niti razgovarati sa bilo kim. Ako vas ide više, morate ići u kolonama po dva. Da li ste zapamtili? Nemač popravi crnu kravatu, pa nastavi. Sada ćete dobiti žute trake sa natpisom JUDE i vašom šestokrakom zvezdom. Bez te trake ne smete da se pojavite izvan zatvorenog prostora u kojem ćete živeti. Svaki prekršaj ovih naredbi strogo se kažnjava, čak i smrću. Jasno? Ima li ko šta da pita?-

Eleonora sa čuđenjem primeti kako je njen muž, kao đaćić podigao dva prsta.

-Da čujem vaše pitanje. Manšaftovac se ironično osmehne.

-Interesuje me gde ćemo stanovati i kako ćemo se hraniti.

-To nije vaša briga. Svojim radom ćete da popravljate štetu koju ste vi i ovaj rat naneli, a mi ćemo vam obezbediti odgovarajuće stanovanje i ishranu. Ima li još neko pitanje? Nema? Dobro.- Čovek u crnoj uniformi se okrene i pođe prema izlazu, a za njim obojica vojnika.

Školskim dvorištem zavlada muk, koji remete uzvici i pevanje na Glavnom trgu.

Iznenada se pojavi stariji Nemač u crnoj uniformi. Gega se. Pod miškom nosi neku kutiju i položi je na sred dvorišta: - U red, po jedan, da primite svoje žute trake.

Doktor Berger ga prepozna Kako vaše koleno, Franc?

Nemač podigne oči Vi, gospodine doktore? Zar vi niste Nemač?

-Ne, Franc. Kao što vidite, ja sam Jevrej. Zar više ne radite u bioskopu?

-Nažalost, ne. Naredili su mi da podelim ove žute trake.

-Vi sigurno mislite da ih je Hitler izmislio. Ali, nije tako. Još u sedmom veku, po vašem kalendaru, arapski kalifati su naredili Jevrejima da nose slične znakove, da ih prepoznaju.

-To nisam znao Nemač se premešta sa noge na nogu.

-Mnoge stvari vi ne znate. U srednjem veku-su Jevreji u Engleskoj morali da nose znak sa nacrtanim pločama Deset zapovesti, a u Francuskoj i Nemačkoj žuti znak slova O ili šiljasti šešir. Kao što vidite, Hitler je samo nastavio obeležavanje.

-Molim vas gospodine doktoru, uzmite traku. Ja ne smem sa vama da razgovaram. Nemojte da mi pravite neprilike.

Red se polako smanjuje.

Doktor Berger zgrabi svoju žutu traku i brzo je navuče na levi rukav. Hajde, Arpade, stavi je. Smatraj da to nije znak poniženja, već znak da si ti deo jevrejskog naroda, u dijaspori.-

Zlata zamišljeno pipa žutu tkaninu, gleda u šestokraku zvezdu i najzad se odluči, navuče je na svoj levi rukav. Kad su brže bolje ovo napravili ?

-Možda još dvadeset petog marta. Lekar odgovori. Jedno mora da im se prizna. Odlični su organizatori, sve funkcioniše kao sat. Ne znam samo na kakvu je štetu mislio. Jesi li čuo? Mi ćemo da radimo, a oni će da nam obezbede stan i hranu. Nije rekao u stvari ništa. Da li će nas pustiti kućama, ili će nas zadržati u ovoj školi? Znaju da te zaplaše i drže u neizvesnosti. Pravi su majstori.-

Žute trake su najzad razdeljene. Jevreji su ostali sami u školskom dvorištu popločanom cigljama, okruženi visokim zidovima zgrade.

-Samo gore,- Eleonora razmišlja, - prema plavkastom nebu put je slobodan, ali nedostižan.-

Bat mnogobrojnih nogu prene je.

Na ulazu u dvorište pojavi se desetak domaćih Nemaca, za trenutak neodlučno zastane, radoznalo posmatra.

-Gle, eno Pinta vikne riđi mladić sa zelenim lovačkim šeširom.- Gospodine direktore, donesite jedan hosulepeš, samo brzo, mušterija ne sme da čeka. Zar ne?-
 Gromki smeh i kikotanje odjekne dvorištem.

-Gle, Joška Madaras je ovde. Isecite mi kubik drva.-
 -Momci, gledajte ove bogate Jevreje, sabili se u čopor, kao svinje.-
 -Katarina! Gde si? devojka u Parenjoj haljini, sa hitlerovskom značkom od papira na reveru, izdigla se na prste. Javi se!-
 -Ko je to? Eleonora zapita.
 -Goldi, moja školska drugarica. Evo me! Katarina cikne.
 -A tu si, jevrejsko đubre.- Goldi sočno pljune. Hajdemo devojke,- ona se okrene,- dosta smo gledale ovaj zoološki vrt.-
 Kikot se izgubi u izlaznom hodniku. U dvorištu ostane samo muk.
 -Zoološki vrt. doktor Berger zamišljeno promrmlja.- Ta devojka je u pravu. Pustili su domaće Švabe da nas gledaju kao retke zveri.-
 -Mama, meni je muka.- Katarina se zanese i padne.
 -Leopolde, pomoz! Eleonora pozove lekara.
 On pritrči, izvadi časovnik, meri puls. Dobro je, - promrmlja,- to je samo trenutna slabost. Siroto dete. Ona gadura je zaista uvredila, uzbudila. Odvedi je u učionicu, neka sedne i malo se odmori.-
 Katarina lagano otvori oči, zbunjeno gleda oko sebe.
 -Da li ti je bolje? majka je drži pod ruku i pomogne da sedne u klupu.
 Katarina klimne glavo. Zaplače.
 -Smiri se, dete moje.-
 -A ja sam mislila, - ona se zagrcne, - da je došao Milenko.
 -Nije, draga moja, - odgovori Eleonora. to se tebi samo učinilo. Uхватила te je nesvestica, pa si pala. Rekla sam ti da on i ne zna gde si ti. Ali, uskoro će saznati.-
 -Jesi li sigurna?-
 -Jesam, - majka se nasmeši, primi je u svoj zagrljaj.
 Ponovo odjeknu teški koraci, potkovice na petama čizama zazvone.
 Katarina se izvuče iz majčinog zagrljaja.
 Iz ulaznog hodnika pojavi se nekoliko maldića u crnim uniformama.
 -Achtung! vikne jedan, - Muškarsi na levu, a žene na desnu stranu. Rukom ih požuruje.
 -Hajde, - šapne majka, - da iziđemo. Možeš li? Njih dve lagano uđu u kolonu žena.
 -A sada krećete na prvi posao, od kojeg će narod da ima koristi, a ne štete. mladić se zakikoće. Napred, prvo žene.- Mahne rukom i krene prema izlazu.
 Na vratima prvi redovi kolone naglo zastanu, sledeći nalete na njih. Nastane gužva.
 -Šta ste stali? Donnerwetter, marš napred!-
 Sa ulice se čuje graja.
 Eleonora primeti kako se domaći Nemci okupili ispred ulaza, smeju se, viču: Jevrejske svinje, - pljuju.

Kolona žena najzad krene preko ulice, prođe kroz širom otvorenu kapiju od kovanog gvožđa, produži stazom od tucanika, uđe na zadnja vrata velike zgrade na Glavnom trgu.

U prostranom holu, vođa zastane.

-Moje dame, - mladić u crnoj uniformi se iskezi, - sada ćete da očistite i operete hodnike, umesto vaših sluškinja. Da vidite kako to izgleda. Krpe, kante, metle naći ćete u nužniku.-

Rukom odvaja grupe žena, zadržava ih u prizemlju, šalje na sprat, u levo i desno krilo zgrade.

Eleonora sa ćerkom krene uz mermerne stepenice.

Kroz velike vitraže sjaji popodneвно sunce, boji stepenište šarenim senkama.

Ona posmatra likove od raznobojnog stakla, čita crnim slovima ispisane tekstove, koji objašnjavaju da su to grbovi mađarskih barona i grofova.

Po hodniku razbacani komadi papira, kartonske korice, spisi, izmešani blatnjavim otiscima čizama.

-Hajde, - predloži ćerki, - prvo da skpimo ove papire i odnesemo u ugao.

Eleonora najzad dođe od kraja hodnika i pogleda u složenu gomilu. Tako, a sada da operemo hodnik Ona zasuče rukave haljine i zarolja svilene čarape. Zavrni i ti rukave i uzmi kantu da donosiš vodu, a ja ću da perem, a posle ćemo da se zamenimo.-

Na polovini hodnika Katarina preuzme krpu i počne da pere kamene pločice, trija osušeno blato, približava se kraju hodnika.

-Dobro je, - pojavi se manšaftovac.- A sada da operete i nužnik.-

Oštar vonj ih zapahne, hoće da ih uguši. Eleonora brzo otvori prozorče. Ovo niko nije prao, ko zna od kada. Napuni kantu vodom i pljusne,-obradi se ćerki, - a ja ću metlom polako da očistim.-

Na vratima nužnika opet se pojavi taj mladić. Sheisse,- on nogom šutne metlu u ugao, - imate rukama da operete. Jasno? Vodom i rukama.-

Vitraže su potmanele, više ne bacaju šarene senke. I likovi na grbovima mađarskih barona i grofova, smrkli se.

U prostranom holu sakupile se Jevrejke.

-Moje dame! - vikne vođa, - Nisam verovao da ste tako dobre sluškinje. Zato ćete svakodnevno da perete hodnike i nužnike,- on se zakikoće. Da, i nužnike, ne samo u ovoj nego i svim drugim zgradama u kojima se nalaze nemačka vlast i Vermacht. A sada, za mnom, - Povede ih niz uzano stepenište ispod zgrade. Otključa vrata od debelog lima. Ovo je vaš novi stan.-

U podrumu ih dočekaju Jevreji: prljavi, blatnjavi, stoje u grupama, okrenuti prema ulazu, uplašeno gledaju.

-Gospode, - promrmlja Eleonora, - zar je i deda Mavro morao da radi na Šabat?-

Doktor Berger žurno pođe u susret.

-Šta se dogodilo? - Eleonora ga ne sačeka da pride.

-Mavro je odbio da pere vojničke kamione. Lekar uzbuđeno objašnjava. Zato je po kazni morao da stoji u Reci, dok se ne predomisli. Stajao je u vodi do pojasa, valjda sat i više, dok se nije zaneo i pao. Stražaru sam objasnio da mu je pozlilo, i kao lekar, jedva ga ubedio da ga oslobodi rada dok se ne oporavi. Mavro je seo na obalu i, pogurem, glavom oslonjen na kolena, nije mrdnuo dok nismo završili posao. I sada je u psihičkom šoku.-

Katarina potrči, snažno ga zagrlji oko pasa. Deda, šta se to dogodilo sa tobom? Dedice, - vrisne odgovori mi. zadrma ga. Reci nešto!-

Starac se trgne, pomiluje njenu kosu. Ono što Svevišnji odredi. glas mu je promukao.

-Hvala bogu, - doktor Berger odahne, - a sada bi mogli da sednemo. Nećemo valjda celu noć da prestojimo.

-A šta ste vi radile? zapital Arpad.

-Prale hodnike i nužnike. Eleonora podigne svoje šake. Golim rukama. Gle, šta je ovo? ona pogleda svoje pocrnele dlanove.

-Ugljena prašina. Isidor Pinto prstom zagrebe po podu od cigalja.

-U pravu si. lekar podigne svoj kažiprst prema čkiljavoj sijalici na vrhu svoda. Hm, to je taj odgovarajući stan, kako reče onaj stražar sa kandžijom.-

-Šta da radimo? Arpad Silađi se nasloni na ruku, lagano ustane.

-Mene više brine ova vlaga. Doktor Berger pipa zid od cigalja. Nisam ni mogao da pomislim da je lanjska poplava dovde doprla. Pa ovo je najviši deo Grada.-

Tresak vrata od debelog lima prekine razgovor.

-Večera! vikne stražar. Pasulj i hleb. Stanite u red i ne gurajte se.-

-Otkuda ovi znaju za šolet? začudi se hotelijer.

-Arpade, - Mavro naredi,- pitaj ga od čga je zaprška.

-Od brašna i svinjske masti. Mladić u crnoj uniformi se iskezi.

-To Jevreji ne jedu! starac zadrhti od besa.

-Mi jedemo, - vikne Joška Madaras, priđe vratima, uzme dve porcije pasulja i dva hleba i vrati se na svoje mesto.

-Izdajnik, goj. Mavro procedi.

-Hoće li još neko?

-Samo hleb, - lekar vikne.

Jevreji se užurbano postroje, uzimaju po parče hleba.

-Hoće li još neko, pitam poslednji put. stražr se smeška.

Niko se ne javi.

Vrata tresnu, sijalica se ugasi.

-Treba da im objasnimo, - doktor Berger proguta poslednji zalogaj hleba, - da je u njihovom interesu da nam daju odgovarajuću hranu, jer gladni ne možemo da radimo.-

Jedva čujni žagor zastruji podrumom.

Kroz dva mala otvora za ubacivanje uglja lagano se sliva prozirni mrak. Sa pločnika odjeknu koraci.

-Kako ćemo izdržati celu noć? Katarina se priljubi uz majku.

-Prićaćemo, dok možemo. odgovori lekar. Znaš, Katarina, ovde je nekada bila tvrđava. Kad su pre pedesetak godina kopali temelje za Torontalsku županiju, na dubini od metar i po, otkrili su zidine od neotesanog kamena. U dvorištu, bila je sagrađena džamija, koju su srušili tek pre tridesekat godina. Ostaci turskog kupatila, zadužbine Mehmeda Sokolovića, vide se i danas.-

-Zaista?- Katarina se izvuče iz zagrljaja Eleonore. Vi, čika Leopolde, sve znate.

-Ne baš sve leaqr se nasmeje ali dosta. Recimo, pre dva veka su se doselili Španci i ovaj Grad su nazvali Novom Barcelonom. Ali, u nezdravoj klimi, nisu dugo izdržali, većina je pomrla. Ili- on se zamisli u Almanahu ovog Grada pročitao sam da je humka u Gradskom parku podignuta još u kameno doba. Znaš, ona na kojoj je sada ona starinska kula.

-Kula? Katarini se ote uzvik, zbunjeno ga pogleda. Nisam znala šapne.

-Ima li ko od vas pletenu ili bar običnu sveću za Melava malku? Mavro, kao da se probudio, otvorio oči, posmatra ih redom.

-Nemamo, - odgovori Eleonora. Ko je očekivao da ćemo u ovom podrumu da ispratimo Kraljicu Šabata. Zar nam nisu rekli da nas vode samo na saslušanje?-

-Videću da li je neko poneo. Samuel ustane, obide podrum, pa sa uzdahom sedne. Niko nije poneo.

Mavro šakom pokrije lice. Gospode, oprost mi što ne mogu da postupim po svim propisima vere, ali učiniću što mogu.-

-Bemocae jom menuha- tiho zapeva.

Postepeno svi prihvate Havdalu, molitvu koja e peva po isteku Šabata.

-Hamavdil ben kodeš lehol- zažubori podrumom.

Pramenovci pomrčine lagano zatamnjuju Jevreje, ugušuju njihove glasove.

Eleonoru prene struganje šibice. Plamičak preseče mrak i osvetli lice doktora Bergera. Pokušava da zapali cigaretu.

-Ne вреди, još je vlažna.-

Kroz četvrtase prozorčice uleti treštava muzika.

-Šta je ovo? Eleonora se začudi.

-Švabe se pripremaju za paradu. odgovori doktor Berger. Ne jednom sam slušao na radiju, a video sam u filmskom žurnalu. Sigurno će da proslave svoje oslobođenje.-

Pločnikom iznad Jevreja zatopću užurbani koraci.

-Ova vojna koračnica mi je poznata, - šapne lekar. Da, to je njihova pesma: Wir fahren gegen England. Plovili su, ali nisu stigli. Britanski Albion nije pao na kolena, kako je hitler prošle godine obećao.-

Vojni duvački orkestar svira do iznemoglosti. Smenjuju se koračnica za koračnicom.

Odjednom zabruje zvona na rimokatoličkoj crkvi, nadjačavaju gromoglasnu muziku, koja najzad začuti.

-Ovi su im pokvarili proslavu.- doktor Berger se nasmeje.

Mnogobrojni doboši zatutnje, trube zaječe. Smenjuju se u stvaranju galame. I onda tišina.

-Ziiiig!- doleti gromki produženi uzvik.

-Haaaj!- odgovori bezbroj glasova.

-Ziiiig!

-Haaaj!-

-Ziiiig!-

-Haaaj!-

-Kakva je to vika? Eleonora ponovo zapita.

-Tako vođa razgovara sa masom. odgovara lekar.

Koračnice smene valceri. Povremeno ih nadjača veselo podvriskivanje igrača.

-Panem et circenses, - nastavi lekar. Hitler vrlo dobro primenjuje praksu rimskih careva. A u te igre spada i ponižavanje nas Jevreja. Jeste li iprimetili kako su im lica bila ozarena kad su nas pljuvali?-

Niko mu ne odgovori.

-Pokupili su samo bogate i viđene Jevreje,- doktor Berger objašnjava, - koje masa iz svakodnevnog života dobro poznaje. Hoće da pokažu kako je sada svaki Nemač vlast i da može sa nama, da tako kažem, iz gornje klase, da radi što god hoće. Kao rulja u rimskom amfiteatru, koja je dizanjem ili spuštanjem palca odlučivala o životu i smrti.

-U pravu si. Hotelijer mu odgovori. Zaista nisam među nama primetio ni jedno siromašnog Jevrejina.

Ritam muzike se ubrzava, podvriskivanje pojačava.

-Gledao sam u jednom filmskom žurnalu, - lekaru glas podrhtava, - defile nemačkih vojnika pred Hitlerom, pre njihovog odlaska na front. To me je podsetilo na gladijatore, koji su pred borbu pozdravljali: Ave Cezar, morituri te salutant. Samo sada viču: Hajl Hitler!-

Zaglušujuća muzika za trenutak zaćuti.

Koraci nepoznatih prlznika zaustave se ispred prozorčeta.

-Majku mu Hitlerovsku, i oca mu, - dečaćki glas se utanji, - i babu mu, i dedu mu, i prababu mu -

-Ćekaj malo, - drugi glas ga zaustavi, - kud si zapeo?

-More, jebem mu sve po spisku.

Ovako detaljna psovka izazove veselost, smeh se prospe po podrumu.

U četvrtastom otvoru pojavi se senka neke glave.

-Bežimo! Dečak uplašeno vikne.

Tutanj koraka izgubi se niz ulicu.

-Siroti Srbi, - promrmlja Isidor Pinto Ni njima se ne piše dobro.

Vojničaćka muziķa ponovo grune kroz mali otvor. Bubnjevi, kao da udaraju pravo u mozak.

Eleonora se premesti, leđima se nasloni na zid podruma.

-Nazepćeš - upozori je muž, - cigle su vlažne.

-Bar nisu prljave od ugljene prašine, kao pod.

-Nasloni se na mene. Arpad joj zavuće ruku iza leđa. Biće ti toplije.

-Katarina, sedni do mene, - ona pozove ćerku, - stavi glavu u moje krilo. Vreme je za spavanje. Nežno je pomiluje po kosi. Osećam kako mi umor zatvara oči.

-Gospođo, ja sam završila sa pranjem. Zuska pruži ruku. Molim vas da mi danas platite, treba mi novac.

Služavkina šaka sva u krastama. Na dlanu se otvorila rana. Curi krv.

-Šta ti je, zaboga, sa rukom? Eleonora se zapanji.

-Pa i vi imate. mirno odgovori Zuska.

Eleonora podigne svoje šake. Tamno žute kraste prekrile dlanove.

-Ala smrde. Služavka prstima zapuši nos.

Oštar vonj je zapahne. Ona pojuri u kupatilo, da opere ruke. Glupost, - pomisli, - kraste ne mogu da se speru vodom. To mora lekar.

Katarina utrči u kupatilo: - Mama, gledaj moje ruke. Kakve su to kraste?

-Leopolde, pomozmi nam ! Dođi brzo ! Eleonora uplašeno doziva lekara.

Oseti neko snažno drmusanje. Začudeno otvori oči.

Doktor Berger se nagnuo nad njom, drži njene ispružene šake. Eleonora, šta ti je ? sigurno si nešto strašno sanjala.

-Jesam. šapne ona, - sanjala sam kako su meni i Katarini šake pune tamnožutih krasta.

-U snu si ponovo, u iskrivljenoj slici, doživela, - lekar je umiruje, - ono što si u podsvesti osetila, dok si golim rukama prala nužnik. Nije to ništa strašno, smiri se. Dešava se to.

-Achtung ! u vratima se pojavi stražar. Izađite u dvorište i postrojite se ! Imate pet minuta.

Eleonora tek tada oseti kako se hladna vlaga uvukla u njene kosti. Pomozmi mi, Arpade, ukočila sam se. Uz pomoć muža, nekako ustane.

Smrzao sam se hotelijer udara šakama po leđima.

Jevreji lagano ustaju, tegle se, savijaju, trljaju se po rukama, ramenima, leđima.

-Marš napolje, - stražar se pojavi, - Nije ovo gimnastička sala. Uskoro ćete se pregrejati. On se isceri.

U dvorištu, na šljunkovitoj stazi, poređana su gvozdena kolica i brezove metle.

-Podelite alat, - vikne stražar. Idete da očistite Glavni trg, koji se od sada zove Adolf Hitler Platz. Zapamtite dobro.

-A gde su lopate? - zapita jedan Jevrejin. Kako ćemo da utovarujemo u kolica ? -

-Rukama. - odgovori mladić u crnoj uniformi. Šakama ćete da sakupljate konjsku balegu jugoslovenske vojske, koja je pobegla glavom bez obzira, i puniti kolica. Posle ćete metlama sve da očistite. Adolf Hitler Platz ima da se sjaji od čistoće. Jasno ? A sada, napred marš ! Jedan, dva. Držite korak, kao vojska.

Točkovi zaškripe, Jevreji sa gvozdenim kolicima krenu prvi, a za njima ostali, sa metlama na ramenima.

VII

Isidor Pinto razdragano pođe prema Malom mostu.

Opet ide sam. Danas su pustili Jevreje bez stražara. Ne nosi ni metlu niti gura kolica. Ponovo se oprezno okrene, da proveri. Zaista ga niko ne prati. Jednostavno ide sam, žuri njoj. Ništa drugo ga se ne tiče.

Na drugoj strani uzdiže se suncem obasjani vižljasti toranj sa šiljatim prozorima. Kroz portu reformatske crkve, ukrašene gotskom ornamentikom, lagano ulaze vernici.

-Da li je moguće? Pitanje ga iznenada vrati u stvarnost. On uspori lprak. Da li je moguće, - on razmišlja, - da nikada više neće ući u svoj hram božiji, samo zato što je Jevrejin? A hrišćani? Ovi ratni događaji njima ništa bitno nisu izmenili u svakodnevnom životu. Ne nose žutu traku, slobodno se kreću trotoarom, posećuju bioskope, kafane - Kafane? Seti se table koju je pre neki dan video, postavljenu pored ulaza u Grand hotel:

SRBIMA I PSIMA ULAZ JE ZABRANJEN!

-Ne, to nije deoba na hrišćane i Jevreje, nego na okupatore i okupirane. misli mu i dalje naviru. Srbi su to jasno napisali na onom trojezičnom plakatu. Šta bi rekao, šta bi uradio poručnik Ristić? Zašto se setio tog simpatičnog maldog čoveka? Boji se odgovora. Da, - najzad prizna sebi, - trebalo je da ga poslušna, da pobegne i povede i nju. Bio bi slobodan i srećan. A sada je već kasno.

Hotelijer zakorači na drvene kocke kolovoza mosta. Kroz gvozdeni luk primeti crni oblačić, što se izvija iz visokog dimnjaka, leluja na povetarcu.

-Gradsko kupatilo opet radi, - nastavi da razmišlja, - kao da se ništa nije desilo. Ali, više ne za njega, ne za Jevreje. A tako bi se okupao da spere znoj ulepljen u prljavštinu. Prisiljava uspomene na povratak. Zamišlja svaku fazu svoj kupanja četvrtkom. Pa danas je baš četvrtak!- Sapunja se i dugo pere u mlazu tuša, ulazi u bazen sa toplom vodom. Ugrejan, odlazi u prostoriju sa vrelim suvim vazduhom, ili u neprozirnu maglu vodene pare, i tamo leži dok ga znoj obliva. Zatim mu Joška bači masira svaki mišić, svaku žilu. Brčka se u bazenu sa hladnom vodom i najzad smiri na drvenom ležaju, pokriven belim čaršavom i zadrema.

Jedva se izvuče iz sećanja, shvati da stoji nasred mosta. Požuri.

Prešavši preko Malog mosta, Isidor Pinto naglo zastane, zagleda se u ogradu od metalnih cevi. Neodlučno priđe trotoaru. Da samo još jednom ne, i to je zabranjeno. U poslednjem trenutku podignutu nogu vrati na kolovoz.

-Zar nikada više neće smeti sa side niz ove kamene stepenice, da uđe u Gradski park i prošetna šljunkovitim stazama između rundela sa raznoboljnim cvećem, da makar sam ododirne, opipa drvenu klupu, sakrivenu pored brdašca, na koju su nekada davno seli, kada ga je ona prvi put ispratila? Sada mu izgleda nestvarno ono uzbuđenje koje ga je tada obuzelo, dok je posmatrao kako mesec crta tamne obrise prastare kule, proviruje kroz zasvođeni otvor. Htela je da ga isprati i sledećeg puta, ali on je odbio: Šta će reći svet ako ih vidi? A šta sada taj svet kaže, kada ga gleda kako kao stoka ide kolovozom?

Radosnu nadu da će Jevreje uskoro pustiti kućama, prekrije neka tuga. A gde je sad njegova kuća? Grand hotel je postao Deutsches Haus u koji ni Srbi ne smeju da uđu, a ne on, Jevrej. Da li će mu dozvoliti da stanuje kod nje? Pa, i tada će morati da nosi žutu traku, da ide kolovozom i da svakodnevno radi najgrublje poslove. Sve to nema smisla. Shvati da je upao u ćorsokak iz kojeg nema izlaza. Da se vrati u logor? Ali, prebaciće mu da je goista, da ga nije briga za sudbinu ostalih Jevreja.

Prodorni zvižduk ga prene. Nekoliko nemačkih vojnika na terasi Oficirskog doma mlataraju rukama, nešto mu dovikuju. Najzad shvati:

-Šta si se zablenuo Judisches Schwein?

-Žurno produži kolovozom od turske kaldrme.

Široka ulica sa drvoredima odjednom opusti. nigde nikoga. Kao da su se stanovnici povukli u zgrade, krišom ga posmatraju kroz otškrinute zavese, izbegavaju ga, kao da je okužen.

-Ne, ovo više nije njego Grad, - nastavi da razmišlja, - grad slobodnih ljudi, sa kojima se susretao, mnogi ga sa poštovanjem pozdravljali, a on se klanjao i otpozdravljao, grad sa vijugavom Rekom, pun drveća, rundela sa cvećem, u kojima je uživao. Ovaj ga podseća na pijacu van grada, na koju je odlazio da gleda i bira stoku koja će se zaklati za potrebe njegovog Grand hotela.

Na kolovozu od turske kaldrme primeti konjsku balegu. Mahinalno zastane, uroni u prošlost.

Gomila Švaba opkolila Jevreje na Glavnom trgu, više, dobacuje, urla. To urlanje izaziva mu neizreciv strah, koji ga pritiska u potiljak, savija svojom težinom. Brezovom metlom, dužom od njega, nespretno čisti konjsku balegu na žutoj kocki, skuplja je na gomilu, pa rukama ubacuje u gvozdena kolica, odvozi je do betonskog platoa autobuske stanice pored njegovog Grand hotela i opet rukama ubacuje u metalni sanduk.

Iznenadni bes ga vrati u sadašnjost, zgazi tu knjsku balegu, što se isprečila pred njim, dugo je potpeticom razmazuje. Zakikoće se. Zamišlja da uništava taj simbol nadmoći svojih sugrađana, domaćih Švaba, koji maltretiraju Jevreje, iživljavaju se, teraju ih da rade najgore, ponižavajuće poslove.

Ispražnjen, on obriše potpeticu, o neravno, oblo kamenje.

Treštava muzika, koja iznenada izleti kroz otvoreni prozor Oficirskog doma, prekine mu smeh. On požuri niz ulicu. Odjednom shvati da maršira po taktu vojničke koračnice. Namerno uspori korak. Oseća neko zadovoljstvo što se eto, po drugi put, suprotstavio Nemcima, ne dozvoljava da oni upravljaju njegovim mislima i kretnjama.

Najzad siđe na obalu. Iz čamca, koje njegov vlasnik drvenom drškom vuče pored žice, prebačene preko Reke, dopire smeh i žagor dečaka, plove mu u susret.

Isidor Pinto se rastuži. Zašto i jevrejska deca ne mogu da idu u školu, da se smeju i raduju? - Žurno pođe niz obalu. Dođe do ugla i zastane ispod kuće sa dva zatrta prozora. Leđima se nasloni na topao zid. Posmatra kako povetarac mreška zelenkastu vodu, umiruje ga njegovo šuštanje kroz trsku. Lagano sedne na zakorovljenu travu. Zažmuri. Seća se.

-Mislim da bi ova kuća najviše odgovarala. Posrednik raširi mapu Grada. Vidite, ta kuća je na samoj obali, dva prozora gledaju na Reku, koja u velikom luku pravi poluostrvo. Kuća je baš na mestu gde se dva kraka Reke najviše približavaju. Od vašeg hotela, ako prođete kroz Gradski park, nema više od četiri stotine metara.

- Kupujem, ali ne na svoje ime. Čuli ste valjda kako u Nemačkoj Jevrejima oduzimaju kuće? Samo, ovo ostaje među nama.

Hotelijer pogleda u visoke jablanove na drugoj obali, koje je toliko puta posmatrao kroz prozore, zajedno sa njom.

-A, ako ona nije kod kuće? oseti kako ga guši strah. Da dođe drugi put? A kada će to biti? Ne, ne, ovo je jedini i poslednji put.

On ustane, oprezno zaviri za ugao. Ulica je prazna. Odlučno pride malim ulaznim vratima. Iz rupe u dovratku visi mala omča od žice. Drhtaj mu prođe telom.

Treba samo da je povuče. Na drugom kraju hodnika odjekuje zvonce, sve sporije, sve tiše i najzad umukne. On priljubi uvo na drvena vrata. Ništa se ne žuje. Možda je zaspala. Ponovo povuče žicu, očajnički je drmusa, pesnicom udara.

Kroz hodnik se užurbano približava udaranje štiklica o popločani pod.

-Ko je ? - ženski glas je zadihan.

-Ja sam, Isidor. Priljubi usne na ključaonicu, viče da ga čuje. Ja sam, Isidor.

-Ti? Šta hoćeš?

-Otvori, - ponovo udara o drvena vrata, - moram nešto važno da ti kažem.

Ključ se okrene u bravi. Zajapurena ženska glava proviri. Gleda ga začuđeno, plašljivo.

-Pusti me unutra, Eržika. - mali Jevrejin gurne krilo vrata, - molim te, brzo me pusti, da me neko ne vidi.-

Eržika najzad otvori, pažljivo pogleda na obe strane ulice, pa se povuče u hodnik.

-Šta hoćeš? preprečila hodnik, ne pušta dalje, stavlja kažiprst na sočne usne.

-Imaš li nekoga? hotelijer i nehotice šapuće.

-Nije važno. Kaži šta hoćeš, pa idi. ona svaki čas pogleda prema kraju hodnika.

On shvati da nije poželjan, da je izabrao pogrešan trenutak. Da dođe drugi put? Ne, samo to ne, mora sada da joj kaže. Razumeće ga. Mora da razume.

-Pustiće nas na slobodu, ovaj, ako sakupimo dvadeset miliona dinara.-

Eržika zapanjeno prinese šaku na usta. - Dvadeset miliona? Pa to je koliko ovakvih kuća?-

-Okolo tri stotine, - odgovori Isidor Pinto.

-Šta kažeš, tri stotine? Pa, kako ćete to da skupite?

Njemu iznenada laknu.

-Zato sam i došao.-

-Šta hoćeš od mene? - oči joj zasuzile.

-Da mi vratiš sto hiljada dinara, samo polovinu, Eržika, samo polovinu od onoga što sam ti dao pre nego što su ovi došli, samo polovinu. - gleda je molećivo.

-Ne mogu, - ona odahne, - odnela sam u selo svojim roditeljima da kupe kuću i zemlju. - Nisam znala, jako mi je žao. - Pruži mu ruku. - A sada, molim te da odeš.-

-Ali, ja moram danas da nabavim tih sto hiljada. - Zgrabi joj pruženu ruku, miluje, ljubi. - Čuješ, Eržika, to je pitanje života ili smrti. Nemoj da me lažeš. ako imaš novaca, daj mi. Vratću ti za svaki dinar dva, tri, pet, koliko hoćeš.

-Rekla sam ti da nemam, zaista ne lažem.

-Pa dobro. Daj mi onda onaj prsten sa briljantom, onu zlatnu narukvicu, one minduše, daj mi sve od zlata što sam ti poklonio. - Nesvesno je vuče za ruku, privlači sebi, hoće da je poljubi.

Ona kao oparena, istrgne ruku i odskoči korak u nazad. - Ne dam ništa!

Isidor Pinto se za trenutak zbuni. - Ali, ja ću to pošteno da ti vratim, čak i mnogo više kad ovo prođe.-

Ona mahne rukom. - To nikada neće proći, ne zavaravaj se. Bolje je da sada odeš. Žao mi je. - Pođe ka ulaznim vratima.

-Čekaj, - on je zaustavi, - donesi papir i olovku. Evo, napisaću testament, da posle moje smrti Grand hotel postane samo tvoj. Ili ako hoćeš, odmah da ga prepisem na tebe.-

-E moj jadniče, - ona se nasmeje, - pa ti i ne znaš da je tvoj Grand hotel sada Deutsches Haus. To više nije tvoje.-

-Znam to. - hotelijer izgubi strpljenje. - Eržika, molim te da mi vratiš samo mali deo onoga što sam ti poklonio.

-Rekla sam ti da ne dam ništa. To sam ja krvavo zaradila.

Isidor Pinto se zabezekne.

-Šta kažeš!-

-To što si čuo.-

-A zašto krvavo? - on se najzad pribere. - Zar me nisi u ovoj kući, koju sam ti takođe kupio, radosno dočekivala? Bar tako si govorila i pokazivala.-

Ona se ironično nasmeje, ali ništa ne odgovori.

Jevrejin još ne veruje svojim ušima. Eržika, molim te, u ime naše ljubavi, daj mi to zlato. Valjda sam zaslužio da mi spaseš slobodu i život.-

-Ljubavi? - ona podigne obrve. - Zar si ti zaista verovao u našu ljubav? Ljubav između tebe, starkelje, i mene mlade i lepe sobarice u tvom Grand hotelu?-

Isidor Pinto prekrije oči šakama, a ramena započnu da se tresu.

-Nemoj opet da mi plačeš. - Eržika mu skine šake sa očiju. To više ne pali. Ja, glupača i naivna. Nekada su me dirnule suze mog gazde koji je usamljen i nesrećan. Iskoristio si moj unesreću što me je verenik prevario i ostavio. Suzama si me dirnuo, a novcem i zlatom kupovao moje telo. A sada beži, da nas neko ne vidi.-

Kroz odškrinuta vrata kuhinje, na dnu hodnika, začuje se muški glas: - Erži, ko je to? -

Ona se ušeptrlja. - Jedan moj rođak. Odmah ću doći, Paul. - Prstom pokazuje svom nekadašnjem gazdi da iziđe napolje.

Isidor Pinto tek tada primeti da je Eržika na svoje golo telo obukla penjoar, koji je on kupio i u kojem ga je dočekivala, a na bosa noge navukla papuče.

-Već si našla ljubavnika i to Švabu? A nije prošlo ni mesec dana od kada sam te poslednji put posetio i kada si me dočekala u ovom istom penjoaru. Đubre jedno. On pljune na popločani pod hodnika.

Eržika se prkosno ispravi.

-A šta te se tiče. On je mlad i lep i muško. A ne kao ti. Koliko puta sam htela da povratim kad si mi se uvlačio među noge. A kad si odlazio, dugo sam se prala i prskala parfemom, što si kupovao u šešti, da isteram iz sebe tvoj jevrejski smrad. Ovu kuću i zlato krvavo sam zaradila. Ne dam ti ništa! Jesi li čuo? Ništa!-

Njegova šaka se iznenada pokrene i snažno ošamari to žensko lice, koje je toliko puta milovao i ljubio. On se zaprepasti. Ruka mu se zaustavi u vazduhu. - Molim te, oprost mi, Erži. ni sam ne znam kako se to desilo. - On se nemoćno skljoka na kolena. Ne oseća bol od udarca o crvenkaste pločice.

Eržika se pribere, raširi oči, stavi šaku na svoj obraz. - Ti, prljava jevrejska svinjo, ti mene da ošamariš? - Ne može da se nadiše, da se naguta vazduha. Otvara usta. Naglo se okrene prema dnu hodnika. - Paul, dođi brzo!-

Na vratima se pojavi jedan mladić, navukao sam ocrne pantalone, zakopčava ih.

-Ti, Paul? - Isidor Pinto se zapanji, jedva se podigne. - Zar mi tako vraćaš zahvalnost što sam te, na molbu tvog oca, postavio za ober-kelnera? - rukom se pridrži za zid, da ne padne.

Mladić se za trenutak zbuni, pocrveni kao bulka.

-Sada je on postao komesar Grand hotela. - Eržika upadne u razgovor, - gospodine direktore, ako to do sada niste znali. Nasledio vas je u svemu. Ona se ironično nasmeje.

-Kada te prebijem - mladić se pribrao, pođe prema Jevrejinu.

-Ostavi ga Paul, - Eržika ga zaustavi rukom, - on će sam da ode. - Zar ne gospodine direktore?

Ošamućen, hotelijer jedva napipa kvaku, širom otvori ulazna drvena vrata. Još mu bubnjaju uši od smeha što ga je ispratio na ulicu. Kao pijan obuhvati ulično drvo ispred kuće i zarida. Jedva da je čuo tresak i škljocanje ključa u bravi.

-Gospodine, vama je zlo? - ženski glas ga prene. Nek ga uhvati za ruku, povuče da ga okrene. - Oh, gospodine, pa vi plačete.

-Ne gospodo, - Isidor Pinto se zbuni, - ja, ovaj, znate, zasuzile mi oči od bola, ovde u stomaku. - Levom rukom pokazuje.

-Oh, pa vi ste Jevrejin? - podeblja žena odskoči korak unazad i uplašeno se osvrne. - Hajdete brzo, ja stanujem na obali, tu iza ugla. - Uhvati ga za ruku i povuče. - Požurite. Treba malo da prilegnete, bol će odmah da prođe.-

-Hvala gospodo, već mi je bolje. Nemojte i sebe i mene da dovedete u nepriliku.-

-Zaista vam je dobro? Ako hoćete, pročekajte, doneću vam čaj, naravno, hladan. Znate, i ja patim od stomaka.-

Mali Jevrejin se nasmeši. - Hvala vam gospodo, od srca vam hvala. Vaše reči su mi izlečile bole. - Uhvati je za ruku i poljubi. - Hvala vam gospodo. vi niste ni svesni koliko ste mi pomogli. Zbogom, gospodo. -

Žena naglo povuče ruku. Dlanom druge ruke, nesvesno miluje zgrčenu šaku koju je Jevrejin maločas poljubio, Zbunjeno ga posmatra, a zatim se naglo okrene i požuri.

-Gospodo, - vikne za njom, - molim vas, recite mi samo koje ste narodnosti.-

Ona zastane, začuđeno ga pogleda, porumeni. Nemica, a muž mi je Srbin.

-Hvala vam gospodo, samo sam još to želeo da saznam, - On se duboko pokloni.

Oseti kako mu neki tupi bol zabije kandže u srce. Zaista to oseća. Uplašiti se da će srce da m use raspadne, da će umreti ovde pred vratima, kroz koje je ponižen i uvređen, maločas izbačen. -Neka umre. Valjda će Eržika da shvati koliko ju je voleo. A možda će se nasmejati? Đubre jedno, kurva jedna. Oseća kako mu narasta bes. Zarije nokte u svoje dlanove. Pogleda oko sebe, ulica prazna, samo se senke uličnog drveća premestile bliže kućama. Odluči se. Priđe drvenim vratima. Mućka pljuvačku u ustima pa zatim pljune pravo na kvaku. Počne da se ceri. Zamišlja tog Paula, kako hvata kvaku sa pljuvačkom i psuje. Oboje će shvatiti čija je to pljuvačka. Lagano se uputi na obalu. Nikako da zaustavi taj smeh.

VIII

Katarina se još jednom pogleda u ogledalo, pričvršćeno zavrtnjima sa unutrašnje strane vrata ormana. Okreće svoju desnu stranu, da sakrije žutu traku na levom rukavu. Samo da ne mora da je nosi pomisli bilo bi kao nekada.

Uzme svileni šal sa crvenocrnim kvadratima, obavije ga oko vrata i prebaci duži kraj preko levog ramena, da pokrije tu žutu traku. Nije sasvim zadovoljna, premešta ga, podiže i spušta levu ruku. Bar da se ne vidi spreda. Mahinalno drugi kraj stavi na obraz. Za trenutak joj se učini da je to njegov dlan.

Uspomene sa početka njihovog poznanstva neodoljivo nadiru.

-Što ti je divan ovaj šal Milenko ga okreće u ruci lagan je kao vazduh Prisloni ga na njen obraz, dugo ga šakom pritiska. Tako je tajanstven, kao da neka magija zrači iz njega. Otkuda ti ?

-Dala mi ga moja baka - Katarina ne sme da mrdne glavom, ne želi da odvoji obraz od njegovog dlana. Boji se da će nestati ta magija.

Katarina se prene i zagleda u svoje briljivo očišćene nokte. Već je drugi dan kako Jevreji ne odlaze na rad. Naređeno im je da se presele iz podruma zgrade na Glavnom trgu u ovu kasarnu na kraju Grada. Odobreno im je da iz svojih kuća prenesu najnužnije stvari i nameštaj i unesu u velike prostorije, koje su nekada služile kao vojničke spavaonice.

Danas je prvi put dozvoljena poseta. Videće se, razgovaraće sa Milenkom. Baš je taj čika Franc dobar čovek, a Švaba je. Čudno. Omogućio je da sa Milenkom

razgovara kroz rešetkastu kapiju dvorišta kasarne, tamo preko Reke, u koju treba sa se usele nemački vojnici.

-Ti si Katarina ? upita je debeljuškasti stražar u crnoj uniformi i pride joj - Zar me se ne sećaš ? Ja sam bio vratar u bioskopu.-

-Čika Franc - ona se iznenadi. Prestane da pere šake u kanti punoj vode. Pogleda prste. Još su prljavi od smrdljive prljavštine iz vojničkog klozeta.

Stražar klimne glavom. - Imaš posetu, tamo kod kapije. - Rukom joj pokaže. - Samo, požuri i što kraće razgovaraj.

Ona pretrne, knedla joj zastane u grlu. Vidi sa ulične strane Milenka, maše joj rukama.

Potrči.

-Ipak si došao? - suze joj se slivaju na obraze. - Kako si me pronašao?-

-Samuel mi je rekao.-

-Zar si sa njime razgovarao?-

-Ne ja, već Momčilo. Rukama. Znaš, njih dvojica su u skautima naučili da pokretima ruku pokazuju slova. - Milenko se zamišljeno zagleda u nju. - Kako si?-

-A kako bih mogla da budem? - Ona rukavom bluze obriše suze. - Spavamo u podrumu županijske zgrade, jedemo sa kazana što nam oni spremaju, a po ceo dan radimo. - Podigne svoje šake, uprljane, ispucane. - Sada perem vojničke klozete, golim rukama i vodom, bez četke ili krpe.

Milenko zgrabi njene šake, privuče ih kroz široke rešetke na kapiji, ljubi ih.

-Milenko, nemoj, prljave su. - Nema snage da ih povuče, oseća neku prijatnu toplinu. On je voli !

-Neka, to su tvoje ruke i ništa me neće sprežiti da ih ljubim. - On zastane i pogleda je. - Moraš da pobegneš iz ovog pakla!-

-Kuda, Milenko? - najzad izvuče šake i sakrije iza leđa. - Moj tata nije dao odobrenje da se venčamo.

-Pretpostavio sam. Ni moj nije odobrio. Zato sam nešto smislio. Sećaš se onog Nenada, koji mi je popravio lanac na biciklu ? Momčilo, koji ga dobro poznaje, predložio mi je da sa njime razgovara, da nas sakrije, dok ovo ne prođe.

-Možda neće trebati. - Katarina se snebiva. Da li sme da mu kaže? - Znaš, Nemci traže od Jevreja da sakupe dvadeset miliona, u novcu, zlatu i drugim dragocenostima, pa će da nas puste kućama.

-Puste? - Milenko razrogači svoje oči. - Pa, to je ogromna suma. zamisli se. To ne možete da sakupite.-

Katarina se snuždi. - Nisam ni razmišljala o tome. Ali, valjda moj tata bolje zna. Rekao je da će nam naši prijatelji pomoći.

-Daj bože. A da li ćete i dalje da nosite ovo? - Milenko pokaže na njenu žutu traku.

-To ne znam.-

-Znači i dalje ćete biti obeleženi? Moći ćete da idete samo kolovozom kao stoka. A šta ćete da radite? Ovakve prljave poslove? - Milenko povisi glas. - Zar tako da živiš? Zar da i ubuduće razgovaramo kroz rešetke? Zar da nikada više ne budemo zajedno, da se slobodno šetamo, idemo u bioskop, u park?-

Ona pogleda u svoje prljave nokte. - Nikada više .-
-Ne, Katarina. Ja to ne dozvoljavam. Ako treba i ja ću da stavim tu žutu traku, samo da budem s tobom - žurno je izvadi iz džepa.

-Otkuda ti to?-

-Našao sam je u dvorištu osnovne škole. Neko je bacio ili izgubio.-

-A šta si tamo tražio? - šapne.

-Tebe, Katarina. Danima sam te tražio po celom Gradu.-

-Zar me toliko voliš? - mahinalno mu dodirne prste proturene kroz rešetku od kovanog gvožđa.

-Bezumno te volim, draga moja.-

Katarina počne da drhti. - Ti ne smeš to da nosiš, nisi Jevrejin.-

-Pa zar ti nije jasno, da nam je jedini spas da zajedno pobegnemo?-

-Tata, koliko je sati? - Katarina za trenutak izroni iz uspomena.

Arpad Siladi izvadi džepni časovnik, otvori mu poklopac. - Pola deset.-

-Još pola sata. - ona pomisli. A, ako Milenko ne dođe? Ne,ne,ne,sigurno će da dođe, obećao je. Kada su poslednji put razgovarali kroz rešetkastu kapiju kasarne, ona mu je rekla da će ih Nemci preseliti u drugu kasarnu, na kraju Grada i da će im dozvoliti posete. Doduše, nije znala kada i kave će te posete da budu. Ali, Milenko je odgovorio da će svakog dana, rano ujutro, da stane u dugački, pokriveni hodnik, što se pruža duž sprata zgrade, u kojoj su smešteni Jevreji. Nasloni se na jedan od otvorenih, široko zasvođenih prozora. Oseti kako je greje sunce. moraš da dođeš, Milenko, moraš da dođeš. Nemoj da me izneveriš.

Odsutno posmatra logoraše koji se tiskaju ispred širokog, zasvođenog hodnika što izlazi na uličnu kapiju. Čuje njihov nerazgovetan razgovor, poneki povišeni glas, smeh.

Nekoliko mladih Jevreja razvlače konopac preko dvorišta, obmotavaju ga oko paoka točka na bunaru i vraćaju paralelno natrag, zategnu ga i privežu za gvozdenu alku, uglavljen u zid.

Zapovednik logora okom procenjuje visinu i razmak između konopaca.

-U redu. A sada donesite dva-tri stola i postrojite ih ispred hodnika, ostavite samo manji prolaz.-

Zar će sa Milenom da razgovara preko konopaca? Zar ga neće moći ni da dodirne? Katarina je razočarana.

Fridrih Grosman zvizne u pištaljku.

-Natrag iza konopca, svi - rukama tera Jevreje.

Iz polumračnog hodnika nagrme larva a za njom posetioci sa žutim zvezdama. Zaustavljaju se ispred stolova, svrstavaju u red po jedan.

Zar su samo oni došli? A Milenko? Katarina se rastuži.

Najzad se na ulazu pojavi Milenko. Dok mu stražar pregleda torbu, on pogledom luta po dvorištu.

-Milenko - Katarina vikne i mahne rukama.

On se trgne. Pogleda gore, primeti je. Lice mu se razvuče u osmeh. Veselo odmahne.

Katarina, kao na krilima, pojuri niz drveno stepenište, pritrči konopcu, gura se između logoraša.

-Volim te - ona ga ne čuje od galame, ali to čita sa njegovih usana.

-I ja tebe - šapuće, palcem pokazuje na grudi.

Pod pritiskom tela, dva konopca se približe.

Milenko iskoristi taj trenutak, pruži joj zelenu torbu, viče: Evo, mama je ispekla ovu gusku, naravno, na zejtinu. Ispod, u postavi torbe, je jedan paketić, za tvog dedu. Predaju mu i kaži da je moj tata rekao da ovim želi da sve međusobne račune izmiri. Sve je oprošteno i zaboravljeno. Jesi li zapamtila?

-Jesam. Tvoj tata je rekao da kažem deda Mavru da želi da sve međusobne račune izmiri i da je sve oprošteno i zaboravljeno. Milenko, šta to znači?-

-Ne znam. Važno je da tako kažeš. Nemoj da se zabuniš.-

-A kada da ti vratim ovu torbu?-

Milenko se osvrne oko sebe. - Kad budemo pobjegli.- On namigne.

Reči su izrečene, ostaju samo oči.

Zvižduk pištaljke zapara dvorištem. Gotovo je za danas!-

-Zar već? - Katarina se začudi. - Zar tako kratko?-

-Videćemo se uskoro. Pozdravi Samuela. - Milenko napući usne, pošalje joj poljubac.

Eleonora se zagleda u gusku, još tople krompire, u hleb, reš ispečen. - Rekao je da je ispečena na zejtinu? - Upita Katarinu.

-Da.-

-Kako su pažljivi. Znaju da mi ne jedemo svinjsku mast. Hm, ovo ćemo imati bar tri dana.-

Mavro Vajsman zamišljeno posmatra paketić. - Ko bi rekao. Koliko ja znam, doktor Stevanović baš nije voleo nas Jevreje, a ni mi njega. I šta ti je taj njegov sin rekao?-

-Rekao je, - Katarina ponavlja, - da ovim želi da sve međusobne račune izmiri, da je sve oprošteno i zaboravljeno.-

-Razumete li, oče? - Arpad Siladi se obrati tastu.

Ovaj lagano pogladi svoju bradu. - Potpuno ga razumem. Neka je i njemu oprošteno i zaboravljeno.-

-O čemu se radi, tata? - Eleonora ostavi torbu u orman.

-Nije važno, kćeri? Važno je da smo u ovoj teškoj situaciji stekli nove prijatelje. To nam je jedina uteha.-

Eleonora uzme paketić od svog oca. - Arpade, otvori ga najzad, da vidimo šta ima u njemu. Ne mogu više da čekam.-

Zlatar ga odmota. Poveliki svežanj novčanica, zlatna narukvica, neko pisamce.

-Sto hiljada! - Arpad uzvikne. Podigne ogrlicu i izmeri je u ruci. - Vredi bar deset hiljada, Neverovatno.-

Eleonora drhtavom rukom otvori pismo, čita naglas:

Poštovana gospođo Siladi, ova ogrlica bila je namenjena mojoj budućoj snaji, ženi mog Milenka. Nažalost, takvi su uslovi da ne mogu da je predam Vašoj

miloj Katarini. Zato je poklanjam za njenu slobodu i bolje dane. Primite iskrene pozdrabe i najbolje želje. Jelena.

-Mama, - Katarina zavapi, - nemoj da plačeš. Snažno je zagrlila.

-Stavi je oko vrata, bar jedan trenutak. - Eleonora joj pruži zlatnu ogrlicu. - Kako ti divno stoji. O, Svevišnji, zašto tako kažnjavaš Katarinu? Zašto si toliko nemilosrdan, pa ona, dete, nije ništa kriva.-

-Eleonora, pazi šta govoriš. - Mavro je mrko pogleda. - To je volja Gospognja. Nemoj da bogohuliš.-

-Oprosti, tata.- Eleonora obriše suze.

-Šta ti imaš sa njihovim sinom! - vikne Arpad Silađi.

-Ja, ovaj - Katarina zamuca.

-Pusti to ,Arpade. - Majka preseče njen odgovor. - Oni se već odavno vole.-

-Šta kažeš? - Zlatar se zagrcne.

-To što čuješ.-

-I ti si to znala i krila od mene?-

-Znala sam i krila.-

Katarina uplašeno prebacuje svoj pogled sa oca na majku. Strepi od ishoda ovog razgovora.

-A zašto?-

-Smatrala sam da je to obična đaćka ljubav, koja će vremenom proći. Uostalom, to sada i nije važno. - Eleonora odmahne rukom. - Radi se o našoj slobodi. Sve ostalo je sporedno.-

-Nije - Katarina se ugrize za usnu.

-Šta nije?- Otac je začuđeno pogleda.

-Nije to samo đaćka ljubav, to je prava ljubav.- Katarina ne može da zaustavi bujicu reči. - Milenko mi je predložio da pređem u njegovu veru, da postanem Srkinja i da se udam za njega, da se na taj način spasem. A ja sam to odbila. I sada hoće da mi pomogne da pobegnem sa njime. Ali ja neću. Rekla sam mu da neću da vas napustim. A on hoće da ostavi svoje roditelje. Ja ga volim i uvek ću ga voleti. Ja ne mogu da živim bez njega.-

-Katarina! Šta to pričaš, dete moje? - Eleonora je uhvati za ruku , miluje po kosi.

Ćerka se trgne. Usta joj ostala otvorena. Začudo pogleda svoju majku, a zatim grčevito zaplače.

-Eto, vidiš Arpade, šta si joj uradio. Vidiš da je sva zbunjena, razapeta između njega i nas, da zbog toga pati.-

-Nema šta ona da pati. Ona je kći Izraela i to ima da ostane.-

Starac nervozno zadobuje prstima po stolu. - Sada mi je sve jasno. Oni hoće da ovim novcem i ogrlicom nas zaduže, da nas primoraju da se složimo da se Katarina uda za njihovog sina, u stvari da je kupe. Samo goj može da izmisli tako perfidan plan. Kako je rekao taj doktor Stevanović? Da su računari izmireni i da je sve oprošteno i zaboravljeno. E, pa nisu!- šakom lupi o sto. Arpade, spakuj taj novac i ogrlicu, vrati mu je i kaži da nikakvi računari nisu ni postojali i da nema on šta meni da oprašta i zaboravi.-

-Pa ti, tata, nisi normalan!- Eleonora ga zapanjeno pogleda, lice joj pobeležilo kao kreč, počne da drhti. - Pa ti si, ti si najobičniji zatucani Jevrejin. Tebi slični, kroz istoriju, snose deo odgovornosti za antisemitizam, za naše patnje i pogrome. Zar taj Milenko, sin uvaženog advokata, nije dostojan da se oženi našom Katarinom? Zar veruješ da su oni taj novac i orglicu dali da je kupe? - ona brizne u plač. Postepeno se smiruje. - Oprosti, tata, ne znam šta mi se desilo.-

-Šta se to dešava? - doktor Berger sedne pored njih. Šta ste se svi smrkli?-

-Sin doktora Bogdana Stevanovića, - odgovori zlatar, - doneo je sto hiljada dinara i ovu zlatnu ogrlicu, kao pomoć da sakupimo dvadeset miliona dinara. A Mavro se protivi da to primimo, traži da vratimo.-

-Zašto, gospodine Vajsman?- lekar se okrene prema starcu.

-Taj doktor Stevanović mrzi sve Jevreje, a posebno mene. Smatra da je moj stric Solomon prevario njegovog oca. Zbog toga ne mogu da verujem da on iskreno hoće da nam pomogne.-

-Pa, ako dobro razmislim, verujem da hoće.-

-Kako to? - začudi se Mavro.

-Hm, - doktor Berger se zamisli, - Od tada je prošlo dosta vremena. Ne znam tačno. Jednog dana zazvoni telefon. On me zamoli da dođem i pregledam njegovog sina. Poslaće automobil. Taj poziv me začudi, ali ga ipak prihvatim. Utvrdim da se radi o začepljenju debelog creva. Dadem mu klistir i dečaku bude bolje. Zapita me: -Koliko sam dužan?- - Ništa,- odgovorim, - to je sitnica.- On otvori buđelar, izvadi hiljadarku. Gospodine doktore, - predložim, - umesto honorara, molim vas da mi iskreno kažete: -Zašto ste, pored toliko lekara u Gradu, baš mene pozvali? On me iznenađeno pogleda: - Mislite, što ste Či ovaj, Jevrejin? - Tako je, - ja se nasmešim. Pravim se da nisam primetio da je najpre hteo da mi kaže da sam Čivutin. Vidim da je pocrveneo kao bulka. On me pozove u svoj salon i ponudi finom rakijom. Pretpostavljam da ste čuli da ja ne trpim Jevreje. Ja klimnem glavom, umesto odgovora. Vidite, mojoj porodici se, pre onog rata, zamerio jedan Jevrejin. Ja sam tada bio dečak. Uspred zime izbacio je, putem suda, moju porodicu na ulicu, jer, navodno, moj otac nije blagovremeno isplatio dve rate kupovene cene za kuću, koju je kupio od njega, a u kupoprodajnom ugovoru je postojala takva klauzula. Posle rata sam, kao advokat, iz sudskih spisa utvrdio da je taj Jevrejin prevario mog oca. Ali, ništa nisam mogao da preduzmem, jer je on optirao za Mađarsku. Eto, od tada se začela moja netrpeljivost prema Jevrejima.- - I, još jedno pitanje, gospodine doktore,- rešim da stvar isteram na čistac, - čuo sam da ste nedavno izjavili na sudu da sve Jevreje treba pobacati u Reku.- On se zbuni. Vidim da mu je neprijatno. Češka se po temenu. Znaite, to sam rekao Mavru Vajsmanu, sinovcu onog Jevrejina, koji nas je izbacio. Ali, valjda ne verujete da sam ja to mislio ozbiljno? Iskreno da vam kažem, - odgovorim mu, - utisak je bio da vi to najozbiljnije mislite. Grešite, doktor Berger zastane nekoliko trenutaka, to ćete videti iz mog odgovora na vaše pitanje: Zašto sam pozvao baš vas? Pozvao sam vas jer sam čuo da ste vi jedan od najboljih lekara u Gradu. A to što ste Jevrejin, za mene u ovom slučaju nije važno. Bio sam ubeđen da ćete vi najstručnije i najsavesnije da lečite mog sina. I ja kao advokat, kad branim ubicu, ne saglašavam

se sa njegovim zločinom, ali ga branim najbolje što mogu, jer mi to nalaže advokatska etika. Razumete me?- Potpuno.- odgovorim mu. E, onda vas molim da uzmete svoj honorar.-

-I? - zapita starac.

-Šta: i?-

-Jeste li uzeli honorar?-

-Jesam - doktor Berger se nasmeje. - A zaista sam želeo da ga odbijem, da mu pokažem da mi ta njegova iskrenost više vredi od novca. Ali, on je bio toliko uporan da mi je najzad, na silu, ugurao novac u moj džep od sakoa. Verujem da mu je tada ušao crv sumnje u njegovo ubeđenje. To dokazuje i nedavni susret sa njime.-

-Šta kažete?- Mavro Vajsman se nagne prema lekaru.

-Pre neki dan, nas dvojica smo se opet sreli. Ja na kolovozu, on na trotoaru, u Glavnoj ulici. Baš sam golim šakama skupljao smeće i ubacivao u kolica. Primitio sam kako je stao, zapanjeno me pogledao. Nekoliko trenutaka je zuro u moje šake, pune smeća, a onda je skinuo svoj šešir, duboko se poklonio i uzviknuo: Gospodine doktore, ja ovo ne odobravam! Ovo, ovo je pravi zločin. Znajte, ja sam na vašoj strani. A zatim je drsko pogledao u stražara i produžio dalje.-

-Hvala vam, gospodine Berger, što ste mi ovo ispričali.- Mavro Vajsman pogladi svoju bradu. - Neka mu je oprošteno i zaboravljeno.

IX

Žamor, što kao nevidljivi potok tiho romori ogromnom prostorijom, neodoljivo ga vuče u san.

Povremeni uzvici za trenutak mu podignu trepavice, prekinu dremež, utisnu srebrnu mesečinu u zenice, ali ga umor ponovo uspavljuje.

-Leopolde.- čuje šapat, ali ne može da odgovori.

Oseti laki dodir po licu. - Spavaš li ?

Doktor Berger se trgne, izroni iz spleta nejasnih slika, primeti obrise glave.

-Ja, ovaj, tek što sam zaspao. Šta hoćeš?-

-Isidor Pinto mu približi glavu: Meni je veoma neprijatno da ti to kažem, ali sam ipak rešio, ma koliko da ću da ti nanese bol. Pre neki dan sam video Rut.-

-A gde?-

-Na glavnom trgu kada smo, upregnuti umesto konja, vukli špediter napunjen šutom. Baš smo kolovozom prolazili pored mog hotela, ovaj, Nemačkog doma, kada je sa nekim Švabama u crnim uniformamam, izlazila iz kafane. Čim su nas ti pijani manšaftovci spazili, počeli su da viču: - Prljavi Jude.- Opkolili su nas i pljuvali.-

-Zar i ona?- lekar se rasani.

-To ne mogu da kažem. Bio sam van sebe od straha, osramoćen i ogorčen. Ali, čini mi se da je ona okrenula glavu prema izlogu.-

-Hvala ti Isidore. - Doktor Berger se ponovo spusti na krevet. Oseća kako ga premor vraća u san.

-Slušaj, Rut,-lekar zatvori prozor i navuče zavesu, - ti to moraš da uradiš. Hitlerov Vermaht ulazi u grad. Da li će doći Mađari to ne znamo, a Nemci su već tu.-

Žarom cigarete upaljuje drugu.

-Mnogo pušiš, Leopolde. - Rut ga pogleda. - Zar da te posle dvadeset sedam godina srećnog braka napustim? Zar nema nikakvog drugog izlaza?-

-Budi razumna. Ako ovo preživimo, to će biti samo ružan san. Ali ako...-

-Ne!-Rut prisloni šaku na njegova usta. - Nemoj to nikada da izgovoriš.-

-Naravno, ne treba posebno da se ističeš. Budi samo prisutna kad moraš, da te vide. Na kraju krajeva ti si Nemica.-

-Ne, ja sam Jevrejka.-

-Prema Hitlerovoj rasnoj teoriji, ti nisi Jevrejka, ti si Nemica mojsijeve veroispovesti. Shvati Rut, po njemu su Jevreji rasa a ne vera.-

-Isidore,- lekar se prene,- Rut je to morala da učini. Ja sam je ubedio da se ponaša kao Nemica, da se spase.-

-A, tako.- Hotelijer glasno zevne.

-Gasite sijalice! - Prgušeni koraci stražara produže po logorskom dvorištu.

Doktor Berger stavi šake pod glavu. Laku noć, Isidore odsutno posmatra senke drveća koje reflektor, iznad ulaznih vrata kancelarije zapovednika logora, šara po tavanici. Šapat postepeno jenjava, uspavljuje ga.

-Oče - Leopold Berger se iznenada uplaši. Gleda ga ispod oka.

Aron Berger skine naočare, prstima protrlja koren svog nosa. Njegovo ćelavo teme, pokriveno crnom kapiicom, uokvireno je sedom kovrdžavom kosom, koja se, preko obraza, podvlači pod bradu. Vрати pismo u koverat i položi ga na krilo.

-Pozdravlja te tetka Sara. Želi da što pre postaneš doktor medicine.-

-Hvala.-odgovori sin.

-No, šta si hteo da mi kažeš? najzad ga pogleda.

-Želeo bih da se oženim,-Leopold proguta pljuvačku,-naravno tek kad završim studije.-

-Da se oženiš?- Na licu oca se ne pomeri ni jedan crta.

-Da, da se oženim. Dugo sam se kolebao da ti to kažem.-

-A, ko je tvoja izabranica?-

-Nemica - maldić jedva prevali preko jezika.

-Goj !? - Otac vikne, zapanjeno podigne obrve.

Leopold Berger se uzvrpolji. Namerno je rekao: Nemica, ali njegov otac to nije prihvatio. Odbiće ga, sigurno će ga odbiti.

-Ali, mi se volimo!-

Kroz otvoreni prozor sa glavne ulice dopre vika prodavaca novina: - Torontai Hirado! - I preseče nesnosnu tišinu.

-Jesi li siguran da je to prava ljubav?-

-Jesam, oče. Upoznao sam je pre skoro godinu dana.-

-I, do sad mi ništa nisi rekao, bar nagovestio?-

Mladić oseti u glasu svog oca prekora.

-Hteo sam da budem sasvim siguran.-
 -Dobro, Aron Berger promrmlja a, iz kakve je porodice?-
 -Ona je ćerka trgovca Bauera.-
 -Gustava? Da li se on složio?-
 -On to i ne zna!- Leopold Berger protrlja svoje šake. Ne zna ni ona. Ja sam odlučio da prvo tebe pitam, da dobijem tvoj blagoslov. Tek potom ću da je zaprosim.-
 -Hm. Zar nisi mogao da nađeš neku našu? U Gradu ima nekoliko udavača, iz dobrih kuća. Već me neki roditelji zapitkuju, kad ćeš da se vratiš iz Beča, nude veilke miraze. Ja im odgovaram da je još rano, da ti misliš samo na studije. A ti-
 -Nisam ja birao,-sin ga prekine, -srce je izabralo.-
 Aron Berger ustane iz fotelje, stavi ruke na leđa i započne da se šeta po salonu, a zatim zastane pred sinom.
 -A, kako se ona zove?-
 -Herta, oče.-
 -Jesi li se odlučio kakav ćete brak da zaključite? Po našoj ili njenoj veri, ili možda samo građanski brak?-
 -po našoj veri, oče.- Leopold Berger primeti kako je u očima oca zaiskrila neka radost. Ja znam da ti na nešto drugo ne bi pristao.-
 -Hvala ti na poštovanju.- Jedna suza sklizne niz izboran obraz.
 -Dakle, ovako. - Aron Berger produži svoju laganu šetnju. - Ja ipak moram da razmislim, moram da razgovaram sa tvojom mamom, našim rođacima, a posebno sa gospodinom rabinerom, da vidim da li ima neke smetnje da ona bude primljena u našu versku zajednicu. Koliko ja znam, Gustav Bauer je pošten čovek i trgovac, to znam iz ličnog iskustva, i nije protiv Jevreja. A sada, Leopold, molim te da me ostaviš. - On se lagano uvali u fotelju i zatvori oči.
 Leopold Berger na prstima priđe ocu, nežno ga poljubi u ruku, nečujno iziđe iz salona, pažljivo zatvori vrata.
 Doktor Berger oseti kako mu trnu ruke. Izvadi šake ispod glave, okrene se na bok. Sluša ravnomerno disanje svojih sunarodnika.
 Zašto se samo on, svake noći, baš svake noći, seća svoje prošlosti?
 Na ulaznim vratima pojavi se sluškinja, -Kisdihand. - Ona se pokloni. - Izvolite.-
 -Da li su gospođa i gospodin Bauer kod kuće?-Leopold Berger primeti da služavka upadljivo posmatra njegov buket od ruža, smeška se. Mahinalno ga spusti.
 -Ne, malopre su otišli. Ovde je samo poštovana gospođica.- Skloni se sa ulaza, da ga propusti.
 On Herti poljubi ruku. - A gde su tvoji roditelji? - Zastane nasred salona, zbunjeno se okreće da proveri da li su zaista sami.
 -Otišli su na misu.-Herta ga ponudi da sedne, priđe vitrini i izvadi kristalnu flašu sa zelenim likerom.
 -A zar ti ne ideš?- Da li su njeni roditelji namerno otišli, on razmišlja, da ih ostave same?

-Nein, lieber Leopold, ja sam prestala.- Na njenom licu se pojave crvene fleke. - Odvikavam se od svojih dosadašnjih verskih običaja.- Grč joj iskrivi osmeh. - Jesi li ove ruže meni doneo?-

Leopold Berger se zaprepasti. Takvo objašnjenje nije očekivao. - Ovaj, doneo sam tvojoj, poštovanoj gospođi, mami. A, pošto je nema, - najzad se pribere,- ako hoćeš, pokloniću tebi.-

-Baš ti hvala.- Herta razveže buket i stavi ga u veliku kristalnu vaz u niskom okruglom stolu.

Zategnuta suknja joj izvaja bedra. Njemu uzavre krv.

-Leopolde,-Herta mu naspe čašicu, pa sedne u drugu fotelju,-rešila sam da promenim svoje ime u Rut.-

On se mahinalno uspravi u fotelji. Ovakav obrt razbije mu neočekivanu iluziju da je sve ovo njena ljubavna igra. Shvati da se iza toga lepog lica krije jedna druga, veoma ozbiljna i umna žena.

-A zašto?- najzad zapita.

-Gospodin rabiner mi je rekao da pročitam knjigu o Ruti.-

-Gospodin rabiner?-mladić uzvikne, a zatim nastavi tiše: -A zašto si išla njemu?-

-Leopolde,-ona mirno odgovori.-Ja želim da što više saznam o Jevrejima, njihovoj veri i običajima. Jako mi se dopala ta Moavka,-ona užurbano nastavi,-koja je posle smrti svog muža pošla sa svekrvom i udala se, prema jevrejskim običajima, za krvnog rođaka svoga pokojnog muža da bi sačuvala njegovo ime i nasleđe. A ono. što je za mene najvažnije, u Bibliji piše da je Rut bila prababa kralja Davida. To me ohrabruje. Shvataš li?-

-Da, draga Rut, - on naglasi to ime,-potpuno te shvatam. Znači li to -Leopold Berger zastane, ne sme da završi pitanje.

-Da, to znači-

On izgubi kontrolu nad sobom, klekne ispred nje, ljubi joj obe ruke.

-Nemoj, Leopolde,- ona se otima. - Molim te, da prvo završimo ovaj razgovor koji je veoma važan za našu budućnost.-

Mladi čovek jedva ostavi njene šake, vrati se u fotelju. - Slažem se.- Najzad se opusti. - Ta priča o Rut nastala je za vreme vladavine sudija, kako bi se ublažile naredbe Ezre i Nehemije, koji su tražili da Jevreji isteraju nejevreje iz mešovitih brakova.-

-Nisam znala da i vi Jevreji poštujete Bibliju?-

-A zašto to naglašavaš: vi Jevreji? - Nasmehi se.

-Oprosti. - Herta pocrveni. - Još nikako da se naviknem da ću uskoro postati Jevrejka.-

-Kaži mi iskreno,- on je pogleda pravo u oči, - da li si zaista spremna da postaneš Jevrejka i dušom i telom?-

-Kako da ne, moj dragi Leopolde, inače ne bih pristala da se udam za - ona brzo stavi šaku na svoje usne. Krv joj udari u lice. - Ja o tome, -najzad nastavi-razmišljam od prvih dana našeg poznanstva. Iskreno rečeno, u početku mi je bilo veoma teško da se odreknem svoje vere i naroda, činilo mi se da ću ih na neki način

izdati. Ali, - Herta se jetko nasmeje, - Rut je rekla, naučila sam napamet: Nemoj me nagovarati da te ostavim i od tebe odem. Jer, kuda god ti ideš, idem i ja, i gde se ti nastaniš, nastaniću se i ja, tvoj narod je moj narod, i tvoj Bog je moj Bog. Samo Leopold, - ona zamišljeno pogleda u tavanicu, - trebaće mi vremena da to postane sastavni deo moje duše i tela. Koliko će to trajati, ja ne znam. Ali, - ona se okrene prema njemu - uz tvoje strpljenje i pomoć ja ću to da ostvarim.-

-Verujem ti, draga Rut. Imaću strpljenja i pomoći ću ti. A sada da ti odgovorim na tvoje pitanje o Bibliji. - Prstima protrlja glatko izbrijanu bradu. Oseća da se uspostavlja odnos učitelja i učenika. - Jevreji priznaju i poštuju samo ono što vi, - on se ušeptrlja- oprostite, on što hrišćani nazivaju Starim zavetom. Na hebrejskom se on zove TANAH. To je skraćena početnih slova od reči TORA, to su pet knjiga Mojsijevih, NEVIM koji ubuhvata knjige proroka i KETUVIM to jest ostali sveti spisi. Znaš, K se na kraju čita H.

-TANAH, TORA - Herta zastane - moraću sve to da naučim. Imaš li i neke druge knjige koje bi mi pomogle?-

-Imam vavilonski Talmud, ali na hebrejskom - odgovori Leopold - To je zbornik usmenog predanja, za koga kažu da sadrži oko dva i po miliona reči, tako da je nemoguće, a i nepotrebno da ga celog upoznaš. Zato ću ti postepeno prevoditi samo one delove ponašanja u svakodnevnom životu. To će ti biti dovoljno. Nego, da nastavim. Jevreji ne priznaju Isusa Hrista za svog Mesiju. Oni su ga, kao lažnog sina božjeg, osudili na smrt i razapeli na krst. - On uzdahne.

-Hoćeš li moći da ga se odrekneš?- On prstom pokaže prema zidu na kojem visi raspeće Hristovo.

Herta pobledi.-Ne zaboravi, - glas joj je promukao - da je ovo salon mojih roditelja.-

-Izvini, bio sam nepotrebno grub.-

-Ne, ti si bio iskren. - Njoj se povrati boja. - Samo da znaš, ja sam Raspeće iznela iz svoje sobe i ovde ga okačila.- Ona uzdahne. -Molim te,nastavi svoju priču. Ona je za mene ne samo nešto potpuno novo, nego i vrlo interesantno.-

-Jevreji i danas očekuju svog Mesiju,- nastavi Leopold - koji će doći sudnjeg dana da ih spase, da obnovi Jerusalim, i Hram u njemu, i da uspostavi večno pravedno društvo. Izvini, mogu li da zapalim?-

-Izvoli.- Herta mu približi pepeljaru.

On lagano ispusti dim. Posmatra ga kako se leluja u sunčevim zracima što probijaju između zavesa. Da li da joj kaže, da kasnije ne bude nesporazuma?

-Moram da ti naglasim da ja TANAH ne smatram božanskim delom, nego istorijom jevrejskog naroda i zbirkom verskih i moralnih propisa po kojima on treba da živi i da se vlada. Uostalom, podsećam te da je jevrejska religija iznedrila hrišćansku! TANAH, odnosno Stari zavet je osnova za obe religije. Da spomenem samo Deset zapovesti božijih koje je prema Bibliji Gospod dao Mojsiju.-

On namerno zastane da joj omogući da sve to, što joj ruši stara uverenja, zaista i shvati i prihvati. Posmatra njenu smeđu, u punđu uvijenu kosu, tanke obrve iznad zatvorenih očiju, grudi što su zaoblile bluzu od bele svile. Najzad se ona smiri, pogleda ga krupnim očima.

-Osim toga,- on nastavi- da nije bilo jednog Spinoze, Šopenhauera, Mendelsona, Hajnea, Ajnštajna i drugih umnih jevrejskih glava, evropska kultura i civilizacija bile bi znatno siromašnije. Zato sam ponosan što pripadam narodu koji traje već pet hiljada i sedamsto godina, i pored geta, pogroma i uništavanja, i koji se uvek iznova, kao Feniks, rađa iz svog pepela. A to je rezultat njegove duboke vere da je izabrani narod svoj jedinog Boga, njegovog života u čvrstim verskim zajednicama, proučavanja i poštovanja svih propisa iz TORE i TALMUDA. Da toga nije bilo, jevrejski narod bi se asimilovao, jednostavno utopio u druge narode i nestao bi sa istorijske pozornice.-

Leopold Berger ugasi cigaretu.

-Eto, zato ja, iako nisam duboko religiozan, živim u našoj verskoj zajednici, poštujem sve verske propise i pridržavam se njih, naravno, koliko je to moguće u današnje doba, jer je to uslov našeg opstanka.- On oseti da je sve rekao što je trebalo, pa ispražnjen i smiren zatvori oči.

Ravnomerni bat cokula honveda prođe ulicom sa turskom kaldrmom i produži prema kasarni na kraju Grada.

Zašto postoji vojska, pomisli, zar svet ne bi bio lepši i srećniji bez nje?

-Leopolde,- on oseti blagi dodir njenih prstiju- da li ti je zlo?-

-Nije, draga moja Rut. - On se nasmeši.

-Htela sam nešto da ti kažem. Mogu li?-

-Naravno da možeš.-

-Kada sam sada ponovo pročitala Knjigu o Rut, sasvim sam je drugačije shvatila. Ranije sam mislila da je tu prikazana samo vernost snaje prema svekrvi. I, uopšte, na Stari zavet sada gledam sasvim drugim očima. Zaista, on je delo jevrejskog naroda i samo njemu pripada. Osećam da hrišćani svojataju nešto što u stvari nije njihovo.-

-Mi se time ponosimo,- on odgovori, ustane i priđe zatakljenim vratima. Pogled na bokore ruža i šljunkovitu stazu koja se kroz voćnjak spušta niz padinu prema osušenom rukavcu Reke, izazove mu radosno saznanje da je Rut napravila prvi, ali presudni korak prema njemu.

Doktor Berger protrlja bunovne oči, u mraku napipa cigarete i šibice, i poguren, oprezno iziđe u pokriveni hodnik. Kreket žaba iz nekadašnjeg rečnog korita naglo utihne. Da li i Rut misli na njega? Ona sada živi tu u blizini a ipak je daleko.

Iznenadni zaokret povetarca za trenutak izvuče iz nečuja treštavu muziku na dalekoj obali Reke. Prekine lekaru niti sećanja.

-Zašto Nemci toliko vole trube i doboše? Ne samo da su Isidoru oduzeli hotel, nego su i oterali njegov orkestar. Valjda zato što su mađarski Cigani.-

Lekar ugasi cigaretu, dugo je trlja, pa preko svog ramena, baci pikavac u dvorište logora.

Brava dva puta škljocne, kapija zaškripi.

Doktor Berger se oprezno pridigne, gleda prema ulazu. U odsjaju ulične svetiljke primeti dve osobe. Jedna zastane u mraku, a druga produži. Snažni snop

baterijske lampe nemirno zaigra po dvorištu, penje se uz stepenice, za trenutak zastane u otvorenom hodniku, pa ga zaseni.

-Doktore Berger, jeste li to vi?-

Lekar skoči, ukruti se. Prepoznava stražara Petera. Očekuje neku kaznu ili bar grdnju. - Ja sam.-

-Zar još ne spavate?- Šapat umesto vike iznenadi ga. Snop svetlosti spusti se na pod. - Pođite sa mnom. Imate posetu.- Stražar siđe niz stepenište, ugasi lampu i skloni se u pomrčinu. - Čeka vas kod kapije.-

U mraku prepoznava nju. Zadrhti od uzbuđenja. Ne može da se pokrene. Oseti njene ruke, čvrsto ih stegne. Tople usne ga ošamute.

Napadno kašljanje stražara prene ih iz zanosa.

Tišinu remeti jednolično zrikanje.

-Da li ti je Isidor rekao da me je video?- Rut ga i dalje drži za ruke.

-Jeste, tek danas.-

-A nije ti rekao da sam pokušala nešto da mu kažem?-

-Nije. Rekao je da su ga Nemci pljuvali i da je zbog toga bio ošamućen od straha. Učinilo mu se da si ti okrenula glavu.

-Jadan čovek.-Rut šapuće. - Znam da mu nije bilo prijatno kao ni meni. Zaista sam okrenula glavu da ne gledam to. Taj događaj,- ona uzdahne - naterao me je da nešto hitno preduzmem, i protiv tvoje volje, da te što pre spasem. Tada sam shvatila da se ni tebi ne piše dobro. - Rut mu stegnu ruke. - Rekla sam ocu, da ću, ako te u roku od tri dana ne spase, otići u Judenamtu da se prijavim kao Jevrejka i da tražim da me pošalju u ovaj logor, da budem sa tobom i delim tvoju sudbinu.-

-Šta kažeš?- Lekar ne može da se pribere od zaprepašćenja.- A, kako ti to zamišljaš?-

-Da li se sećaš ovog stražara od ranije?- Rut umesto odgovora zapita.

-Ne sećam ga se.-

-Pa, i ne možeš. Bio je još dečak kada si ga izlečio. Prepoznala sam ga, kada sam ga, zajedno sa njegovim ocem, slučajno videla u Kulturbundu. Setila sam se kako ti se njegov otac zahvaljivao i govorio da ostaje tvoj večiti dužnik zato što si mu sina spasio od smrti. Posle sastanka pozvala sam njegovog oca u stranu i objasnila šta tražim od njega. On se nećkao, bojažljivo okretao, da porveri da li nas neko prisluškuje i najzad je obećao da će ubediti svog sina da te pusti da pobegneš.-

Doktor Berger oseti kako joj ruke drhte.

-Sutradan mi je javio da njegov sin pristaje, ali da mu platimo petsto hiljada. Evo, ja sam taj novac donela.- Ona otvori tašnu. - Predaću mu taj novac i nas dvoje ćemo se jednostavno išetati kroz ovu kapiju i otići do mojih. Tamo nas čekaju kola kojima ćemo odmah otputovati u selo kod mog ujaka. Tvoje bekstvo će se otkriti tek sutra.-

-Hm, -promrmlja doktor Berger- sve mi to izgleda isuviše jednostavno a da ne bude sumljivo. Jesi li ti sigurna u njega?-

-Tako je njegov otac obećao ne samo meni nego i mom ocu. Nisam ni znala da su oni dobri prijatelji. Uostalom, Peter me je i doveo ovamo, baš zato što danas nije na dužnosti. Vidiš da se nije ni javio, nego se sakrio tamo u mraku, da ne bi

posumnjali na njega. Objasnio je da će dva-tri dana biti gužve, a onda će se sve smiriti.-

-Nisam baš siguran- lekar prstima snažno pritisne slepoočnice, pokušava da smiri kovitlac misli. - Draga Rut, kada ovi primete moj nestanak, sigurno će doći i do tvojih roditelja da me traže. Kako će tvoj otac da im objasni da ti nisi u Gradu? To može da ispadne veoma loše za nas.

-Za to ne brini. Tata će sve da sredi i zataška. Njega još uvek mnogo cene, jer veruju da je pravi hitlerovac. Leopolde,- Rut mu se približi- za mene ne može da bude gore. Stalno brinem o tebi, noću te sanjam. A da ti i ne kažem kako mi je muka svaki put kad moram da odem u taj njihov Kulturbund, da dižem ruku i vičem: Hajl! Osećam kako te tada na najgori način izdajem, kako nas blatim.-

Bljesak baterijske lampe prelete joj preko lica. On primeti suze u njenim očima. Svetlost se ugasi.

-Stražar požuruje.- Promrmlja lekar.

-Razmisli Leopolde, ovakva šansa se više neće pojaviti. Od mene uporno traže da se razvedem od tebe i da ponovo uzmem svoje devojačko ime i prezime. Kažu, da će se tek tada uveriti da sam raskinula sa jevrejstvom i vratila se svojoj nemačkoj krvi. - Ona mu stegne obe mišice.- Odluči se, molim te.- Zagrlj ga, priljubi svoje usne na njegove.

Krv mu bukne u žilama. Jedva se otrgne. Rukama je zadrži da ga ponovo ne poljubi.

-Draga moja Rut, moramo objektivno da pogledamo činjenicama u oči. Ako ja pobegnem, Nemci će sigurno preduzeti represalije. A ja ne želim da svoju sreću gradim na nesreći drugih. Sećaš se šta sam ti govorio kada si me prvi put pitala za TANAH? Meni ponos ne dozvoljava da napustim svoj narod sada kada mu je najteže. Ne, i pored silne želje da budem sa tobom, ja to ne mogu da učinim. Ne, ne kaži ništa, ne dodiruj me. Zovi stražara i idi iz logora. Otputuj u selo, kod svojih, da promeniš sredinu, da izbegneš da te i dalje maltretiraju. Tamo čekaj moj povratak. Ovo ne može dugo da traje.-

Doktor Berger se naglo okrene, žurnim korakom pođe prema zgradi, ustrči uz stepenište i zastane u hodniku. Sa strahom očekuje šta će se dogoditi.

Iz mraka se pojavi stražar. Čuje se žučni razgovor. - Šajse!- Vikne Peter i otvori kapiju.

X

-Gospodine Madaras, šta to radite u ovo doba noći? - Arpad Siladi se nagne kroz veliki prozor na hodniku, šakom zakloni pospane oči od blještave svetlosti reflektora iznad vrata kancelarije zapovednika logora.

Kucanje prestane, Joška Madaras spusti veliki čekić pored svoje noge, pozove ga rukom: Sidite gospodine Siladi, da vidite. Šta mislite, šta to radim?- osenčeno lice mu se iskrivilo.

-Pojma nemam.- Zlatar začuđeno posmatra drvene grede i daske, poslagane na gomilu. Nogom gurne jednu gredu što štrči, hoće da je vrati na mesto.

-Vešala, gospodine Siladi, vešala!-

-Vešala? Jeste li poludeli?- Zlatar mu se približi. - Ako se šalite, šala vam je surova.-

-Nisam poludeo i to nije nikakva šala, nego naređenje.- Palcem pokaže preko svog ramena.- To mi je naredio gospodin zapovednik logora.-Snažno lupi petama, ukipi se, podigne desnu ruku iznad glave. Sastavljeni prsti neprimetno drhte: Razumem, gospodine zapovedniče. - On je lagano spisti.- Znete, gospodin zapovednik mi je jutros naredio da odem na svoju, pardon, na nekada moj drvaru,- Joška Madaras se zacereka- da priprelim potreban materijal i da noćas, razumete, noćas napravim vešala i postavim ih tačno ispred naše zgrade. Objasnio mi je da ja, kao nekadašnji drvarski trgovac i stolar, sigurno to znam da napravim i da me je zato izabrao.-

Arpad Siladi ga uhvati za ramena i prodrma.- Jeste li svesni šta govorite?-

Stolar se istrgne, munjevito zgrabi veliki čekić. - Ne prilazite mi, ne smetajte mi u poslu. Ta vešala moraju noćas da budu gotova.-

-Ali, zaboga,- zlatar se uplašeno povuče za korak - za koga pravite ta vešala?-

-Za koga?- Stolar mahne rukom.- Glupo pitanje. Naravno, fur Juden, tako je rekao zapovednik. Dakle, i za vas, gospodine Siladi.- Lagano spusti čekić na gomilu drvene ograde.

-A za vas?- Arpad siladi ljutito vikne.

-Za mene? Hm, za mene i moju Rozaliju, ne..Mi smo Mađari, katolici.-

-Ali ste ipak prljavi Jude,- zlatar se smeška. - Zar se ne sećate šta ste mi rekli tamo u školi, kad su nas sakupili? Prljavi Jude.-

-Šta se to tamo dešava?- Doktor Berger pođe niz stepenište.- Galamite usred noći, mnoge ste probudili.-

Prozori na hodniku puni su bunovnih Jevreja. Čute i posmatraju.

-Dođi, Leopolde,-vikne - dođi da čuješ gospodina Madarasa. Zapovednik mu naredio da noćas napravi vešala za nas, Jude, ali ne i za njega i njegovu Rozaliju, jer, eto, oni su Mađari, katolici. A ja sam ga baš podsetio šta je pričao kad smo bili zatvoreni u onu školu. Sećaš se: Prljavi Jude.-

Doktor Berger začuđeno pogleda. - Je li to istina, gospodine Madaras?-

-Jeste. Evo pogledajte.- Joška Madaras zgrabi jednu gredu, cimne je nekoliko puta i izvuče. - Ova ugaona gvožđa, što sam počeo da zakucavam, treba da spoje poprečnu gredu, sa uspravnim. Da li vam je jasno?-

-Čekajte,- lekar ga prekine.- Kako možete to tako mirno da objašnjavate, kao da pravite neki sto. Imam utisak, bože, oprostite mi, da ste postali dželat.-

-Šta vam je doktore? Pa ja vam samo objašnjavam kako ću da napravim vešala.-

-Mene ne interesuju tehnički dtalji, znam šta su vešala.- doktor Berger ga uhvati za ruku.- Mene interesuje, da li vam je on rekao da ste vi Mađar i katolik?-

-Ah, to? Pa lep, kad me vučete za jezik. Gospodin zapovednik mi je objasnio da treba da dokažem da sam pravi Mađar i kakotlik i da sam ne samo spolja nego i iznutra, u duši, prekinuo sa Jevrejima. Podsetio me je da su Jevreji razapeli Hrista,

pa, ako sam pravi katolik, onda ću,- glas mu iznenada postane hrapav, iskašljava se da pročisti grlo- dobrovoljno da napravim vešala za Jevreje. Duhovito, zar ne? Joška Madaras razvuče usne u osmeh. A, osim toga, admiral Horti je prijatelj Hitlera, pa ako sam ja Mađar, onda to mogu samo da odobrim.-drvarski trgovac se ugriže za usnu, naglo začuti.

-Vi ste, gospodine Madaras,-najzad lekar progovori- krenuli opasnim putem. Zaustavite se, dok još može da vam se oprost, jer inače to može da vam se obije o glavu. Zar vi zaista verujete da će vas oni pustiti iz logora?-

Joška Madaras se zbuni.- Gospodin zapovednik to nije izričito obećao. Ali, ono što mi se jutros dogodilo, uverava me u to. Kad sam ušao u drvaru, dočeka me je moj bivši poslovođa, Nemač koji sada upravlja drvarom. Pošto mu je stražar, koji me je dopratio, objasnio cilj mog dolaska, pozvao me je u kancelariju i ponudio da sednem u svoju fotelju, iza svog pisaćeg stola. Pitao me je kakav mi je materijal potreban, a onda smo zajedno obišli magazin. Izabrao sam grede, daske, eksere i sve drugo. Radnici su po mom uputstvu izrezali građu, doneli alate i sve ostalo. Zamislite, naređivao sam kao nekada, pre rata. I sve su mi to, pre valjda jednog sata, doneli i ovde istovarili. Gospodine doktore, vi ne možete da zamislite osećanje koje me je obuzelo. Ako ubedim gospodina zapovednika u svoju lojalnost, ovaj, - drvarski trgovac zamuca, jedva šapatom prevali preko usana- ovaj, lojalnost prema Hitleru, onda će Rozaliju i mene sigurno pustiti.-

-Jadni čoveče, šta se to sa vama dešava? Zar vi prihvatate tako ponižavajuće uslove? Zar ćete preko naših leševa sa dobijete slobodu?-

Žamor u hodniku na spratu se utišao.

Arpad siladi zapanjeno posmatra drvarskog trgovca. Blještava svetlost reflektora osenčila mu očne duplje. Učini mu se da pred sobom vidi lobanju sa iskeženim zubima. Mora da je sotona ušao u njega. duša će vam otići u pakao,- šapne.

Joška Madaras naglo okrene glavu, ispod obrva mu zacakle zenice.- Kakve vi to leševe spominjete, gospodine Berger, valjda ne mislite da ću ja da vešam?-

-To mi nije ni palo na pamet,- mirno odgovori lekar. - Ali, vi dobrovoljno, takoreći sa zadovoljstvom, pravite ta vešala, iako znate da će o njih biti obešeni Jevreji, jer se nadate da ćete tako dobiti slobodu. Ja mislim na vašu prećutni saglasnost za taj zločin.-

Drvarski trgovac za trenutak izgubi dah, zaprepašćeno posmatra lekara, a zatim krene u napad. - A što ste Rozaliji i meni, vi Jevreji, okrenuli leđa, što nas i ovde bojkotujete, zato što smo napustili veru Avrama? Za vas smo postali goji. Kako to opravdavate? - Joška Madaras počne da viče, glas mu postane piskav, ramena mu se tresu od besa. - A goji neka crknu, zar ne? Ne, gospodine doktore, nećete me svojim moralnim pridikama pokolebati. Uostalom,- on zgrabi veliki čekić- šta ja imam sa vama da razgovaram, da gubim vreme? Mene čeka posao i, ako mi i dalje budete smetali, prijaviću vas gospodinu zapovedniku.- Naglo se okrene i pođe prema vratima kancelarije. Njegova senka se izduži i prekrije gomilu drvene građe.

-Čekajte,- vikne lekar - zar ne vidite da prozor nije osvetljen, da on nije u kancelariji? Uostalom, mi odmah odlazimo.- Uhvati zlatara i povuče ga. - Naš razgovor je i tako završen.-

Joška Madaras zastane počeše se po glavi, a zatim se okrene, baci veliki čekić. Zacereka se.

Niz stepenište zatutnje koraci. - Joška, šta ti je? - Rozalija Madaras projuri pored zlatara i pritrča svom mužu, hvata ga za ruku, drmusa ga. - Umiri se!- Cerekanje se postepeno pretvori u grčeviti plač.

-Gospodine doktore, dođite brzo, molim vas. - Ona zgrabi svog muža koji se presamitio, zadržava ga da ne padne. On se još jutros razboleo. Ja znam koliko pati zbog tih vešala.-

Lekar priđe, snažno ošamari drvarskog trgovca. - Gospodine Madaras, smirite se. Oprostite mi, ja sam kriv što sam vas izazvao da kažete i ono što ne mislite. - Okrene se zlataru. Brzo, donesi vodu sa bunara.- Raskopča mu košulju.- Biće sve u redu.- Prihvati lonče i pljusne vodu po glavi drvarskog trgovca. - Hajde, da zaboravimo ovaj neprijatni incident, slažete li se?-

Joška Madaras duboko uzdahne, pruži ruku. - Oprostite i vi meni.-

-Dakle, zaboravili smo. - Doktor Berger prihvati šaku i čvrsto je stegnu. - A sada nastavite posao koji sigurno ne volite.

Popevši se u hodnik, lekar pozove Jevreje da uđu u sobe. - Sklonite se iz hodnika. Zar ne vidite da su ovi gadovi sve to organizovali da nas zaplaše i muče? U dvorištu nema stražara. Prozor na kancelariji nije osvetljen. Oni nas sada sigurno posmatraju. Udimo unutra, ne dozvolimo im da se naslađuju našim mukama. Ostavimo onog jadnika da uradi što mu je naređeno, jer ako ne on, to bi uradio neko drugi. Nemojmo ga osuđivati.-

-A vešala?- zlatar ga potseti.

-Ne brini, Arpade. Uveren sam da im je cilj da nas zbog nečega zastraše, a zbog čega, uskoro ćemo saznati.-

-Kako ste tako uvereni?- Zapita neko od Jevreja koji su ga okružili.

-Da hoće da nas vešaju,- odgovori lekar- ne bi mu naredili da baš noćas i to ovde napravi ta vešala. Prostije bi mu bilo da ih napravi u drvvari, gde ima potrebne mašine i alat. Osim toga, po mojoj proceni, na ta vešala može da se obesi samo jedan. Izvinite, ovo je neukusno i morbidno, ali moram da vam objasnim svoje uverenje. A sada, da legnemo. Neka nam Gospod pomogne.- Doktor Berger uzdahne. - Laku noć svima.-

Arpad Siladi je odmah legao, onako obučen, samo je izuo cipele. Dugo se prevrtao sa boka na bok i najzad se smirio na leđima, sa podavijenim jastukom pod glavom.

-Arpade, još ne spavaš?-Eleonora se okrene prema njemu.

-Ne mogu. Stalno razmišljam o Leopoldu.-

-A šta to?-

-Kako nas teši svojom računicom da se na ta vešala može da obesi samo jedan. A zar oni ne mogu svakog dana da obese deset, dvadeset, pa i pedeset? I tako

da obese sve Jevreje za nepunih mesec dana, čak i one, koje do sada nisu doveli u logor.-

-Šta se uzaludno mučiš?- Odgovori žena.- Ja mislim da je Leopold u pravu. Hoće samo da nas uplaše.-

-A Viktor? Zar njega nisu pre desetak dana obesili? Pročitao sam ono saopštenje o presudi Ratnog suda, od dvadeset četvrtog aprila, da je Viktor obešen a onaj Srbin streljan.-

-Viktor je obešen verovatno zato što je najbogatiji Jevrejin u Gradu.-

-Nas Jevreje ponižavaju i kad nas ubijaju. Vešaju nas, a Srbe streljaju.-

-Preteruješ. Leopold je u pravu.- Eleonora ga uhvati za ruku. - Samo ne znam zbog čega hoće da nas uplaše?-

-Neka obese samo po jednog svakog dana. - Arpad Siladi je i dalje van sebe. - Svi ostali će da strepe, a porodica obešenog da pati. Ja sam uveren da će već sutra početi da nas vešaju.-

-Hajde, spavaj. Sutra nas očekuje opet težak i ponižavajući rad. Laku noć, Arpade.-Eleonora ga pomiluje.

Reflektor se ugasi. Na vratima se pojavi crna spodoba, sa kapuljačom preko glave. Dželat! Rukom ga zove. Arpad, zabezeknut, siđe niz stepenište. Konopac se, kao zmija, obavije oko njegovog vrata, steže ga. On palcima pokušava da raširi omču.

Reflektor se ponovo upali. Blještava svetlost ga natera da šakom pokrije oči. Neko ga drmusa. Jeste li vi Arpad Siladi? Pođite za mnom, - Svetlost nestane.

Zlatar protrlja svoje bunovne oči, oprezno pogleda.

Stražar čeka na vratima, baterijsku lampu okrenuo prema podu.-Požurite!-

Arpad Siladi užurbano navuče cipele i tada se seti:

-Vešala!-krikne.

-Kakva vešala?-zapita stražar.

-Ooona, tttamo,-zamuca,-Neću da umrem.-

-Arpade, šta se to dešava?-Eleonora podigne glavu, snenim očima posmatra svog muža. Naglo se probudi, skoči sa kreveta: -Šta hoćete od mog muža?-

Kroz sobu zabruje uplašeni glasovi.

-Zove ga gospodin zapovednik-mirno odgovori Peter.

-Arpade, smiri se.-Eleonora ga uhvati za ruku.

-Hoće da me obese, kao Viktora.- Zlatar ne može da se pokrene.

-Samo od vas zavisi da li ćete biti obešeni.- Stražar se okrene prema probuđenim Jevrejima.

-Hajde, jevrejska svinjo- Peter ga grubo uhvati za potiljak i gurne prema hodniku.-Kreni!-

Sišavši niz stepenište zlatar zastane. U blještavoj svetlosti reflektora iznad vrata kancelarije nazire senku vešala, na sredini poprečne grede uže, sa omčom na kraju koja se lagano klata.

Stražar ga pesnicom udari u leđa, gurne preko dvorišta, Jevrejin se zabatrga i potrča da ne padne.

Erih Štal ga dočeka, stojeći iza pisaćeg stola zapovednika logora, posmatra ga svojim bledoplavim očima. Pored njega, Fridrih Grosman drži neke papire. Palcem i kažiprstom neprekidno vuče po njihovoj ivici.

Arpad Siladi ne vidi, ali oseća stražara iza svojih leđa, mahinalno uvuče glavu u ramena, da ga spreči da mu stavi omču oko vrata, bojažljivo se, za jedan korak, približi pisaćem stolu. Ne može da odvoji oči od tog palca i kažiprsta, šuštanje papira se pojačava, zaglušuje ga. Vidi na zidu, iza Eriha Štala, nalepljeno saopštenje: Prema presudi Ratnog suda obešen je Jevrejin, ne može da pročita ime, iako zna čije je. Odjednom nešto sevne i on jasno vidi svoje ime: Arpad Siladi.

Zlatar onemoća, sruši se na kolena: - Nemojte da me obesite,- zavapi-poštedite mi život, kao boga vas molim.-

-Ustanite!- Vikne vođa Kulturbunda.- Peter, donesi stolicu! Sedite!-

Jevrejin se lagano spusti na stolicu, postavljenu nasred kancelarije, koja zaškripi, on se zanese, odvoji leđa od naslona i nogama se zadrži da ne padne.

-Dakle,- Erih Štal bučno sedne, šakama udari o pisaći sto.- Zašto mislite da ćemo da vas obesimo? Ah,-on se nasmeje- zbog onih vešala?-

-Samo od vas zavisi da li ćete biti obešeni. Arpad Siladi vidi da su usne vođe Švaba stisnute, shvati da to ne govori on, nego da to odjekuje glas stražara. Poludeću?- Pomisli, prstima pritisne uši, da zaustavi bubnjanje.

-Zvao sam vas,- Erih Štal uzme papire od zapovednika logora i položi ih na pisaći sto- jer vas smatram razumnim, da vam nešto predložim. Vi ste isključivi vlasnik jednospratne kuće u sadašnjoj Goering Gasse, zar ne?-

Jevrejin mahinalno klimne glavom.-Šta sada hoće?- pomisli. Za trenutak ga pogleda, pa spusti glavu. Boji e da mu ovaj n pročita iz očiju misli koje mu se roje. Vi nama dvadeset miliona, mi vama slobodu. Baš si naivan i ti njemu veruješ? Zar sumnjate u procenu nemačkog oficira? Samo od vas zavisi da li ćete biti obešeni. Prema odluci Ratnog suda obešen je Jevrejin, Jevrejin, Jevrejin,-Ne!- Arpad Siladi zavapi.

-Kako:ne?-začudi se Erih Štal,-pa ovde tako piše.- prstom pokazuje na papire.

-Ja sam,- šapne zlatar- ja sam jedini vlasnik.

-Dobro, onda da pređemo na moj predlog. Samo prethodno moram nešto da vam objasnim. Nedavno je u gradu osnovana firma TREUHAND AG. Ne razumete? Dobro. Pokušaću da objasnim, - Erih Štal se počeo po temenu. - Ovako, Cilj te firme je da preuzme upravu nad nečijim imanjem, uz obostrano poverenje, i kao privremeni primalac zavetanja, posle ispunjenja određenog uslova, preda drugom licu. Jeste li me razumeli? Dobro. Konkretno, moj je predlog da vi svoju kuću predate toj firmi i da odredite kome će da se preda ukoliko, slučajnom ne preživite ovaj rat. To je kao neki testament. Evo,-Erih Štal podigne papirem-ovde je već ispunjen takav ugovor, a kao vaše eventualne naslednike naveli smo vašu suprugu i decu. Treba samo da potpišete.-

-A ako preživim?- promuća Jevrejin.

-Onda se vraća vama, još nešto. Čuli ste za Firerov plan da Jevreje iseli na Madagaskar? To znači da vi ili vaši naslednici, posle rata, nećete dobiti kuću nego

odgovarajuću protuvrednost. Firma će u stvari tada od vas da otkupi tu kuću i plati kupovnu cenu. Jasno?-

Arpad Siladi ne izdrža. Dajte da potpišem.-

-Neka ide sve do đavola,-pomisli,-samo da što pre odem odavde.-

-Pročitajte ugovor,-upozori ga vođa Kulturbunda.

-Nema potrebe, rekli ste da postoji uzajamno poverenje.- drhtavom rukom potpiše iznad svog otkucanog imena. Vрати papire.-Mogu li sada da idem?-

-Možete,- blago odgovori Erih Štal.- Želim vam puno sreće i dug život.-

Stražar otvori vrata, propusti ga i za sobom ih zatvori. Reflektori i dalje bacaju ogromnu senku vešala na zgradu u kojoj su Jevreji.

Arpad Siladi se mahinalno osvrne. Vrata na kancelariji su zatvorena. Reflektor i dalje blješti. On lagano pride vešalima. Neodoljiva sila ga natera da uhvati omču. Učini mu se da se ona raširi, konopac zastruže Kao paren, pusti je. Potrči uz stepenište. Srce mu zabrza, znoj obliva. On onemoća, jedva se uhvati za ogradu.

Neki Jevrejnin, uz pratnju stražara, siđe pored njega. Nije ga ni prepoznao.

-Zašto su te zvali?-Eleonora ga sačeka u mraku nekadašnje, prostrane vojničke spavaonice, okružena Jevrejima.

-Imaš li još valerijana?-umesto odgovora, on zapita.

-Šta ti je, Arpade?-žena vikne.

-Srce!-

Eleonora ga uhvati i povede ka krevetu.

On se skljoka. Oseća kako mu srce besomučno udara, preskače otkucaje. Umreću!-uplaši se.

-Ostavite ga. Vidite da je van sebe. Eleonora se okrene Jevrejima, koji su ga opkolili.

Arpad siladi na dušak popije vodu sa kapljicama. Srce postepeno hvata ritam, smiruje se.

-Je li ti bolje?-Eleonora sedne na krevet pored njega. Dobro, a sada mi ispričaj šta je bilo.-

-Erih Štal mi je predložio da ustupim kuću nekoj firmi, zaboravio sam kako se zove, da se ona brine o njoj, dok nas ne presele na Madagaskar. Onda će mi isplatiti protuvrednost, a ako ja pre toga umrem, tebi i deci. Dao mi je već napisan ugovor i ja sam ga potpisao.-

-Potpisao?-

-A šta sam drugo mogao? Zar stražar nije rekao da od mene zavisi da li ću biti obešen?-

Eleonora se zamisli. Sad mi je jasno zašto su Madarasu naredil ida podigne ova vešala. Da nas uplaše. A taj Erih Štal slaže, čim zine. On je predložio da za dvadeset miliona kupimo svoju slobodu. Kad smo to sakupili, i sudski veštak je procenio da je to dovoljno, neki njihov feldvebl je utvrdio da sve to, novac i zlato, ne vredi više od četrnaest. Uzeli su, a nas nisu pustili.-

-Baš sam ispaio budala što sam im pokazao gde sam sakrio nakit i zlato. Bar da sam to sačuvao.-zlatar ogorčeno šapuće. A tačno znam da nisu svi prijavili ono što su sakrili ili dali mađarskim prijateljima na čuvanje.-

-A sada su ti uzeli i kuću. Nikada je nećeš dobiti natrag, niti će te isplatiti. I šta sada?-

-Ništa. Ostaje nam samo nada da će nas ipak poslati na taj prokleti Madagaskar, da bar sačuvamo gole živote.-

XI

Katarina pregrize konac, pa u iglu udene ostatak, namotan oko kalema. Vрати ga u prehanu kutijicu. Mama, da li je dobro?-

-Jeste.-Eleonora rasteže pantalone oko zakrpe. - Arpade, dođi da vidiš.-

Zlatar iziđe u hodnik. - Odlično, ni mama ne bi bolje.-

-Trebalo bi da zakrpiм i svoju bluzu, ali ne mogu, toliko sam umorna. - ćerka se, između roditelja, nasloni na otvoreni prozor. - Sutra ću.-

-Ako. Imaš vremena. I tako nikuda, sem na rad, iz ovog logora ne idemo. - Eleonora se zagleda u zacrvenelo nebo iza ulične, jednospratne zgrade. - Dobro je što smo ovde, u dvorišnoj zgradi. Bar imamo ovaj hodnik koji nas štiti od vreline sunca.-

Jevreji, dole u dvorištu, čekaju da dođu na red da se operu na bunaru.

-Zar ti nisi u kuhinji?- zapita Arpad Siladi.

-Nisam,-odgovori žena,-danas imam slobodan dan.-

-Šta ima za večeru?-

-Kao i do sada: pasulj.-

-Ništa zato.- zlatar promrmlja.- Bar znamo da je na zejtinu, pa i košeri mogu da jedu.-

-Isidor mi se žali kako nije u stanju da obezbedi bolju i raznovrsniju hranu. Namirnice može da kupi samo od žene onog, - Eleonora prstom pokaže na kancelariju zapovednika logora,- a ona nam prodaje po dvostruko većoj ceni, nego što je na pijaci.-

-Kad nam je on saopštio da Nemci neće da nas hrane, nego da sami organizujemo to, u prvi mah sam se obradovao. Rekao je: Eno vam one dve magazinske prostorije, pa uredite u kuhinju i prodavnicu. Trgujte između sebe i tako ste vešti u tome. Neka vam rođaci i drugi sunarodnici, koje još nismo doveli u logor, kao i Judenfreunde, da baš tako je rekao, pomognu novcem i namirnicama.- Arpad Siladi počne da gužva pantalone, na koje se naslonio. A on je, za ovih mesec i više dana, bar pet puta, noću budio Isidora i naređivao mu da donese hleb, sir, salamu i druge namirnice, pa i vino: Onda je sa svojim društvom, žderao i lokao, a ništa nije platio. Dobro je on to udesio u svoju korist.-

-I Marta mi se nedavno žalila da Jevreji mogu tek posle dvanaest da kupuju na pijaci. A tada mnoge piljarnice, a naročito Švabice, podižu cene.-

Tresak vrata u prizemlju preko dvorišta prekine razgovor.

Fridrih Grosman se pojavi. Snažnim koracima iziđe iz svoje kancelarije, dođe do sredine dvorišta i raskreči noge. Drškom kandžije lupka po crnim, do sjaja očišćenim, čizmama.

-Opet?-Arpad Silađi šapne.-Šta li sada smera?-

Žagor Jevreja koji stoje u dugačkom redu ispred bunara, lagano se utiša. Dva mladića zaustave točak, poslednji mlaz vode slije se u plehano korito.

-Gde je Isidor Pinto? zapovednik logora i dalje lupka.

U dvorištu tajac.

-Pitam, gde je Isidor Pinto?-

Jedan od mladića, koji su okretali točak na bunaru, potrči prema zgradi, vikne: Isidor Pinto !

-Isidor Pinto, traži vas gospodin zapovednik !-

Kroz dugački hodnik preleću uzvici: -Isidor Pinto !-

Najzad se začuje lupa cipela i, kroz otvoreni prozor na hodniku, pojavi se jedna glava. - Evo me!-

-Dodite dole. Sofort!-

Ubrzana lupa cipela pređe hodnikom, produži niz stepenice i zaustavi se ispred Fridriha Grosmana.

-Izvolite, gospodine zapovedniče logora.-

Veliki zasvođeni prozori na hodniku načičkani glavama.

Eleonora netremice posmatra krupnog Švabu u crnoj uniformi i malog, mršavog Jevrejina sa grbom na leđima.

Primeti kako se Fridrih Grosman smeška.

-Ispravite se, gospodine Pinto. Zar niste bili vojnik?-

-Nisam, gospodine zapovedniče logora, nisam ja za vojsku, vidite i sami.- Rukom preko ramena pokazuje svoju grbu. Nogavice mu do kolena prljave, od blata, košulja mokra.

-A zašto ste tako blatnjavi?- zapovednik drškom pokaže na noge Jevrejina.

-Prao sam kamione, na Reci. A obala je blatnjava.-

-To znam i sam. Pitam vas, zašto se niste oprali?-

Mali Jevrejin nemoćno raširi ruke.

-Umoran sam kao pas. A red je veliki. Svega jedan bunar, a nas je mnogo.-

-Brzo se operite!-

Isidor Pinto potrči, Jevreji ga propuste, a dva mladića počnu da okreću točak. Najbliži dohvate malog Jevrejina, podignu ga i postave u veliko plehano korito. Pomažu mu da opere pantalone.

-Jeste li gotovi?-

-Jesam, gospodine zapovedniče logora.-Isidor Pinto šljuska cipelama punim vode.

-Tako, sad već ličite na gospodina vlasnika Grand hotela.- Fridrih Grosman ga napadno pogleda od glave do pete. - Zapravo, bivšeg vlasnika. Valjda znate da je to sada Dojčes haus?-

-Znam.-

-Pa šta kažete?-

-A šta ja tu mogu da kažem?- Jevrejin nemoćno raširi ruke.

-Dobro. A sada da vas pitam nešto: Šta ste radili dvadeset sedmog marta, mislim, te noći?-

Mali Jevrejin počne da drhti: Ništa.-

-Kako ništa? Zar niste celu noć, do zore, lumpovali u kafani Grand hotela? Zajedno sa Srbima ste vikali: Živeo mladi kralj, i pevali njihovu himnu. Kako ono ide? Da,- on zapeva: Bože pravde, ti što spase od propasti do sad... Đavo da je nosi. Pre rata sam u vojsci morao da je naučim i pevam. Taj njihov bog ih ni ranije nije spasavao. A pogotovu neće sada, od njihove propasti u ovom ratu. A, vas, Jevreje, još manje.-

Fridrih Grosman počne grohotom da se smeje.

Eleonora primeti kako mu se glava zacrvenela. Naćuli uši da čuje svaku reč.

-Šta vi imate zajedničko sa Srbima i njihovim kraljem?- on se smiruje, crvenilo postepeno nestaje.

-Ništa, gospodine zapovedniče logora.- Isidor Pinto nervozno sakuplja prste u pesnicu, trlja nokte o dlanove.

-A njihov vojsku niste služili? Ah, da, zbog grbe, zar ne? Sada ćemo mi to da sredimo. - Okrene se prema otvorenim vratima kancelarije, mahne rukom.

Dvojica mladića u crnim uniformama izidu i lagano krenu prema sredini dvorišta. Jedan nosi peglu na ćumur iz koje povremeno iskaću varnice.

Eleonora se zamisli. Taj sa peglom, odnekud joj je poznat. Negde ga je već videla, samo gde? I seti se. On je u školskom dvorištu tražio od Isidora hosulepeš. Imao je zeleni lovački šešir. Po njemu ga je zapazila.

Mali, grbavi Jevrejin zabezegnuto posmatra peglu iz koje lete iskre, lagano se povlači.

-Hajde da mu ispeglamo tu grbu.- Debeli Namac pruži ruku, preuzme peglu.

Dvojica mladića dohvate Jevrejina, odvuku ga do velikog plehanog korita i prikješte svojim nogama.

Fridrih Grosman nekoliko puta zamahne peglom, razjarene varnice zašište. Približavaju se.

Izbeumljen urlik ispuni dvorište, odbije se o zidove, začas isprazni prozore hodnika, sruči se na Jevreje oko bunara, odgura ih u dno dvorišta.

Eleonora okamenjena, stoji. Htela bi, a ne može da pobegne.

-Strpljenja, gospodine Pinto, odmah ću da vas ispravim. Postaćete pravi vojnik.-

Urlik naglo prestane.

Glava malog Jevrejina zagnjurenjena je u prljavu vodu u velikom plehanom koritu.

Zapovednik logora vrati peglu mladiću, prošara pogledom po Jevrejima, okrene se i laganim korakom pođe ka kancelariji. Dvojica mladića za njim, hvataju korak. Vrata kancelarije se zatvore.

Mukla tišina natopi dvorište.

I onda se razleže krik: Doktore Berger, pomozite nesrećniku!-

-Već dolazim!- lekar promoli glavu kroz prozor.

Logor odjednom oživi. Najbliži Jevreji pritrče Isidoru Pintu, izvuku mu glavu iz prljave vode. Pažljivo ga, po trbuške, polože na požutelu travu prelivenu blatom.

Doktor Berger dojuri. Mrda glavom. Otvori svoju crnu torbu, drhtavom rukom izvadi makaze, proseče košulju na leđima, izvadi i raširi gazu, stavi na nju neku mast i pažljivo pokrije grbu.

-Zveri, jedne, duše vam dospele u pakao!-Eleonora Silađi izbezumljeno vrisne.

Doktor Berger se okrene i podigne obe ruke. - Eleonora, smiri se. Ne pogoršavaj naš položaj.- Okrene se Jevrejima koji su ga okružili. - Razidite se, molim vas. Pustite me da na miru pomognem ovom nesrećniku.

-Mama,-Katarina je zagrlila- ja više ne mogu da izdržim. Svake noći sanjam nešto strašno. Noćas ću sigurno da sanjam kako čika Isidoru peglaju grbu.-

-Arpade,-žena ga pozove- dodi malo u hodnik.-

Zlata kašikom ogrebe ostatak pasulja u tanjiru i iziđe.

-Šta si htela?- zapita.

-Da se dogovorimo o Katarini.-

-O njoj, a šta to?-

-Da joj dozvolimo da pobegne sa Milenom, čim se ukaže prilika. On je dobar dečko, voli je. Iz dobre je porodice. Uverena sam da će je spasti.-

-Ja sam već rekao svoje mišljenje.- Arpad Silađi pođe u sobu.

-Polako, Arpade. Smiri se i razmisli. - Eleonora ga uhvati za rukav.- Video si šta se danas dogodilo Isidoru?-

-Kakve to veze ima sa Katarinom?-

-Objasniću ti. Ovi gadovi nas podmuklo i sistematski muče. Danas Isidor, a sutra to može da bude Katarina. Upropastiće joj život, silovaće je.-

-Šta kažeš? Zar i tako nešto?-

-A zašto da ne? Svi osvajači to rade. Seti se rimskih vojnika kada su razorili Jerusalim.-

-Ako se ti, kao majka, slažeš, moram i ja. Arpad Silađi nabora čelo.-Samo, ja bih još malo da razmislimo, da sačekamo dalji razvoj događaja. Vidiš da su demontirali ta prokleta vešala. Možda ćemo se pokajati.-

-Ti i tvoj razvoj događaja. Umesto da nam bude bolje, za nas postaje sve gore i gore. Da si bio prorok u staroj Judeji, kamenovali bi te.-

-Dobro, predajem se. Samo, Mavru ni reči o tome. A Samuelu treba objasniti da nikom ne priča.-

-Naravno. Dakle, slažeš se?-

-Slažem.-

Eleonora dugo nije mogla da zaspi. Najzad se odluči:

-Arpade,-šapne- spavaš li?-

-Ne, ne mogu zbog Katarine.-

-Hajdemo napolje, noć je tako divna, puna mesečine. Možda ćemo se smiriti.-

U hodniku primeti doktora Bergera. - Leopolde, šta radiš tu?-

-Ne mogu da zaspim- on odgovori.- Stalno mislim na jadnog Isidora.-

-Kako mu je.-

-Loše. Uskoro ću mu promeniti oblog. Oljuštiće mu se koža, stvoriti rane. I, daj bože da ostane samo na tome, da ne nastupe komplikacije.-

-Leopolde, da te nešto upitam.- Eleonora se nasloni na otvoreni prozor. Zašto nas Nemci toliko mrze? Opljačkali su nas, strpali u logor. Muče nas i kinje. Teraju nas da radimo najprljavije poslove. Na ulicama nas pljuju, viču: Jevrejske svinje. Danas su upropastili Isidora, iz čista mira. Ovaj Fridrih Grosman, gospodin zapovednik logora,- Eleonora sa gađenjem naglasi- mrzi nas iz dubine duše. To je očigledno. Zašto, Leopolde, zašto nas toliko mrze?-

-Duga je to priča, traje vekovima. Koliko ja znam, u vreme krstaških ratova u nemačkim gradovima Vormsu i Majncu zatvorili su sve Jevreje u sinagoge i žive spalili. Zaslepljene verskom mržnjom, mase su urlale da su Jevreji ubili Hrista. U okolini Berlina, a kasnije i u Beču došlo je do masovnog klanja Jevreja pod optužbom da su oskrnavili svete hostije u crkvi. Razloga za pogrom Jevreja bilo je mnogo. Tako su, na primer, fanatizovane mase verovala da su Jevreji izumeli kugu da bi istrebili hrišćane. -Llekar zapali cigaretu.

-Međutim, Halahom naređuje obavezno kupanje, pranje ruku, solenje mesa i drugo, što se sprovodilo kod Jevreja u getu, zaštitili su ih od epidemije. Ostali ljudi toga vremena živeli su u prljavštinu. Oni nisu mogli da shvate da je to održavanje čistoće pravi razlog što kuga nije prodrla u geto.

-Dobro, to mi je uglavnom poznato. Ali, to je bilo u srednjem veku. A zašto i danas? - Eleonora se leđima nasloni na zid.

-Psihološki mehanizam je isti, samo je razlog drugi. Umesto verske je, da tako kažem, sada rasna mržnja. Sada nas proganjaju u ime germanske rase koja je predodređena svojim osobinama da vlada svetom. A mi, Jevreji, koji trajemo i imamo neprekinutu istoriju već čitavih pet hiljada sedamsto godina, najopasniji smo protivnik te više rase.

-Kakav smo mi to najopasniji protivnik Nemcima?- zapita zlatar. - Pa zar to nisu Francuska i Engleska, Rusija, a možda i Amerika?-

-Moram nešto da ti objasnim, pre nego što odgovorim na tvoje pitanje. Najčudnije je da preteče hitlerovske moderne rasne teorije nisu Nemci, nego Francuz Gobino i Englez Čemberlen. Dakle, Gobino je pedesetih godina prošlog veka objavio svoje dve knjige o nejednakostima ljudskih rasa. Njegova osnovna teza je da je arijevska rasa na najvišem stupnju, iznad svih ostalih rasa. A među Arijevcima, na prvom mestu su Nordijci, u koje spadaju i Germani, dakle Nemci. Kad su knjige prevedene na nemački jezik, naišle su na plodno, već vekovima pripremano tlo. Nemcima je godila i oduševila ih tvrdnja da su stvoreni za vladanje. U Francuskoj te knjige nisu na sebe skrenule pažnju, i da nisu prevedene na nemački, verovatno bi bile sasvim zaboravljene.

Doktor Berger pripali, na žaru prve, drugu cigaretu.

-Gde sam ono stao? Da, kod Engleza Čemberlenu.

-Da li je to neki rođak onom pedsedniku vlade koji je u Minhenu potpisao sporazum sa Hitlerom? - zapita zlatar.

-To ne znam, ali ovaj Čemberlen se ponemčio i oženio se sa ćerkom Riharda Vagnera, čije su ga opere o starogermanskim junacima oduševile. Njegove osnovne teze su: danas, on misli na devetnaesti vek, postoje dve velike sile, jevrejska i teutonska rasa, koje su jedna drugoj tuđe. Između judaizma i hrišćanstva započela je borba neposredno posle smrti Hrista, a ona i danas traje. Jevreji su jedina rasa koja je proglasila čistoću krvi, kao svoj vodeći princip. Što se tiče Teutona, Čemberlen tvrdi da su oni milenijumima dolazili sa severa i donosili ostalim narodima svoju civilizaciju i kulturu. Tako su, još deset hiljada godina pre Hristovog rođenja, stvorili kulturu u Kini, zatim, pre tri hiljade godina u Vavilonu i tako dalje. Zamisli, Arpade, on tvrdi da su David i Solomon germanskog porekla, jer su bili plavokosi i rumeni u licu. I njegova knjiga primljena je od Nemaca sa oduševljenjem.-

Sa tornja rimokatoličke crkve odjeknu metalni otkucaji.

-Zar već deset?- promrmlja Eleonora.

-Da nastavim tu sumornu priču. Još nešto je važno da vam kažem, da bi shvatili mržnju Nemaca prema nama. Pred kraj prošlog veka u Berlinu je osnovana Antisemitska liga. Antisemiti su tvrdili da mi nikada nećemo postati Nemci, Francuzi ili Rusi jer smo, po svojoj azijatsko-semitskoj rasi tuđi elemenat, sa kojima hrišćani nikada neće moći da žive zajedno. Tako se, pored verske mržnje, pojavio antisemitizam.-

-I onda je Nemačka izgubila prvi svetski rat. U zemlji je nastao haos, nezaposlenost i glad. Kakva strašna sudbina te više rase koja je predodređena da zavlada svetom. Većina Nemaca nije mogla da prihvati ovaj poraz, tražila je krivca. Iz tog haosa pojavio se Hitler i prstom pokazao na Jevreje. Nemačka, probudi se! Nisi ti kriva za poraz nego Jevreji koji su te izdali. Nažalost, on ju je probudio, ali ne Nemačku Kanta, Getea, Betovena i drugih velikana i umova, nego Nemačku Nordijske legende i antisemitizma.-

Doktor Berger brzo prinese šaku na usta, utišava šištavii zvuk zevanja. -Da prekinemo?-

-Nemoj, molim te, sada je nainteresantnije. - Eleonora ga uhvati za mišiću.- Objasni nam šta je to Nordijska legenda.-

-Nordijska legenda. Hm, to je savremena legenda o nordijskoj rasi, koja je srž hitlerizma. Započeta kod Gobinoa i Čemberlena, ona se nastavlja i razrađuje u knjizi glavnog hitlerovog filozofa Alfreda Rozenberga: Mit dvadesetog veka. On objašnjava da je svetski rat, kao početak svetske revolucije, pokazao ništavilost dosadašnjih teorija i zato piše novu istoriju sveta, kao istoriju borbi rasa. Nordijci su tokom hiljada godina u nekoliko talasa pokorili narode i stvarali im svoju kulturu. Ima bezbroj tragova u narodnim predanjima, u sačuvanim dokumentima i spomenicima o tome. Predanje u Persiji, da je nekada u jednoj godini bio samo jedan izlazak i zalazak sunca, podseća na Nordijce, u čijoj prapostojbini dan i noć traju po šest meseci. Brod, sa vratom labuda i trostrukim listom, koji je nađen u predinastijskom Egiptu je nordijski. Nordijska plemena su davno pre Germana i

Gala stigla do starog Rima i vladajuće plemstvo bilo je njihove rase. Apolo iz Grčke mitologije bio je zlatokos, dakle Nordijac.-

Arpad Siladi iznenada počne da se smeje, šakom pokrije svoja usta, zadržava smeh koji ne sme da se čuje. Postepeno se smiruje.

-Šta se smeješ?- začudi se doktor Berger.

-Zbog Hitlera, vođe te nordijske zlatokose rase. Kakve veze on ima sa njom, onako tamnokos sa brčićima? Pre bih ga strpao među Jevreje, nego među Nordijce. Zamisli ga,- zlatar grcajući od smeha, nastavi- da pusti zulufe i na glavu nabije crni stramiel. Pravi košer.-

-Nemoj slučajno to da kažeš Mavru, uvredio bi se. I da nastavim. Taj Hitlerov filozof tvrdi da su vladajući slojevi nordijskog porekla, tokom istorije, propadali ne zbog ratova i poraza, nego zbog mešanja njihove sa krvlju pokorenih naroda i rasa. A to se događalo u periodima uspostavljanja demokratije, kada su nestajale jezičke barijere i kada su pokoreni sticali slobodu, a mešovitim brakovima i bogatstvom uspevali da se penju uz društvene lestvice. A poznato je, - naglasi lekar- da su baš demokratija i sloboda bile veliki napredak u društvenom razvoju. Što se nas Jevreja tiče, on objašnjava da su naši preci još oko Sinajske gore sanjali o zlatu, laži i mržnji i da se taj san, ovde u Evropi, suprotstavlja njihovom snu o časti, vladanju i kulturi.

-Izvini što te prekidam - zlatar ga dodirne po mišici - ali ovo mi nije sasvim jasno.

-Naravno da ti nije jasno, jer je to najobičnija glupost, falsifikovanje istorije. On misli na naređenje Gospoda Mojsiju da kovčeg okuže zlatom i na zlatno tele, koje je Aron napravio, dok je Mojsije bio na Sinajskoj gori. Misli i na unutrašnje borbe i ubistva, što opisuje Tanah. Iz toga izvlači zaključak o našem snu o zlatu, laži i mržnji. A toga je bilo i kod drugih starih naroda, pa i kod Germana. To se vidi i iz sage o Nibelunzima, koja opisuje borbe i podmukla ubijanja zbog skrivenog podzemnog blaga. Ali, iz toga na je bih mogao da zaključim, a još manje tvrdim, kakav je narodni karakter Germana.-

-Kakav je to njihov san o časti, kao i one vole zlato, lažu nas i mrze. - Zlatar pokaže da je shvatio.

-Tačno - odgovori lekar. - On takođe kaže da je razaranja Kartagine bilo čudovišno važno za istoriju rasa i da je velika šteta što stari Rimljani nisu tada razorili i sve druge semitske i jevrejske centre, jer bi onda svetska istorija krenula sasvim drugim tokom. Naravno, bez nas Jevreja koji bi tada bili uništeni.-

Doktor Berger ponovo zapali cigaretu.

-Mnogo pušiš, Leopolde - šapne Eleonora. Posmatra šaku lekara kojom je sakrio cigaretu i kako žar zasvetli ivice njegovih prstiju.

-Ti si ista Rut - on se nasmeje.

-Da znaš da je ona u pravu. Nije ti dovoljno što te ovi uništavaju, nego im još i pomažeš.-

-Vrlo važno,-on uzdahne - eto, to je, da kažem, filozofsko, pod znacima navoda, objašnjenje i opravdanje za diktaturu i Nirnberške zakone, kojima treba da se zaštiti čistota njihove krvi, za pogrome nas Jevreja. Ja verujem da to nije samo

mržnja prema nama, nego i paničan strah da ćemo im preuzeti vlast i, po njihovom shvatanju, potpuno uništiti. Međutim, za mase, kojima nije bilo dostupno ovakvo visokoparno razmišljanje, hitlerovska propaganda je štampala razne kvazinaučne brošure i pamflete. Podsećam vas na takozvani Protokol sionskih mudraca koji predstavlja navodni izveštaj sa jevrejskog tajnog savetovanja, na kojem je donet plan o uništenju postojećih država i izgradnji svetske jevrejske dominacije. Da je to najobičniji antisemitski falsifikat, dokazano je u više mahova, još od vremena kada je po prvi put objavljen u carskoj Rusiji, početkom ovog veka, pod nazivom Program osvajanja sveta od strane Jevreja. Još devetsto dvadeset i prve, jedan engleski novinar je dokazao da je najveći deo tih Protokola preštampan iz jedne francuske brošure, koja je bila uperena protiv Napoleona III i koja, naravno, nije imala nikakve veze sa Jevrejima. Šta više, ta francuska brošura je štampana na trideset i tri godine pre Prvog cionističkog kongresa, kada je navodno održan taj tajni sastanak. Pored raznih naučnih radova, koji dokazuju falsifikat, spomenuću vam samo još to da je presudama sudova u Bernu, dakle u neutralnoj Švajcarskoj, utvrđeno da je to delo lažno, da je to knjiga zlih namera, nadahnuta mržnjom. Ali, nemačke mase to ne znaju, nego veruju u taj naš plan.

Doktor Berger ugasi cigaretu i baci je preko ramena u dvorište logora. - Vreme je da legnemo. Sutra nas opet čeka naporan dan i poniženje. - On ustane i krene u sobu. - Laku noć vam želim, ukoliko ona može takva da bude.

XII

Doktor Berger zatvori svoju lekarsku torbu od crnog boksa i stavi je u ugao pored kreveta.

-U redu je, dragi moj Isidore. Dobio si novu kožu, sada si opet kao mladić.-

-Hvala ti, Leopolde.- Hotelijer se ispruži potrbuške po krevetu, glavom okrenut prema hodniku. Večernji žagor u dvorištu lagano se stišava. Posmatra bele oblake kako poprimaju crvenu boju. Duboko uzdahne. - Šta mi to vredi? Sve je ovo besmisleno, sve je uzalud.- Podigne se na levi lakat, a desnom rukom se udari u grudi. - Tu nikada neću ozdraviti.-

-Nemoj tako, dragi moj, nemoj da malakšeš, nije još sve izgubljeno. Od danas nam je sloboda bliža nego ikad. Ono što su Zapadne sile želele, postigle su. Dva velika diktatora uhvatila su se za guše. Daj bože da se obojica što pre zadave. Ovo je veliki trenutak za čovečanstvo.-

-Nisi ti mene razumeo, Leopolde. Uostalom i ne možeš kad ne znaš šta mi se dogodilo. - Mali Jevrejin pokuša da se okrene na leđa.

-Ne, još ne smeš - lekar ga zaustavi. - Kad hoćeš da legneš, moraš leći samo na stomak. Mlada koža je još slaba, možeš da je povrediš. A kad sedneš, nemoj da se naslanjaš na leđa. Razumeš?-

-Hoćeš da kažeš: na grbu. Reci slobodno, ja sam na nju već odavno navikao.- On se ponovo spusti na stomak. - Slušaj, dragi Leopolde, imaš li malo vremena, bolje reći, imaš li malo strpljenja da me saslušaj? Kao prijatelj, da me razumeš, kao lekar, da mi pomogneš. Sedni tu ispred mene, hoću da ti vidim lice, da te gledam u oči.-

Doktor Berger premesti stolicu.

-Molim te da sve ovo ostane među nama. Ti si prvi i jedini kome otvaram dušu.- On se podigne na laktove.- Ti verovatno ne znaš da sam, kako da ti kažem, ovaj, da sam vodio ljubav sa svojom sobaricom.-

-Hm, pa to je sasvim normalno i razumljivo. A je li lepa?-

-Kao san. Imala je tada dvadeset godina. A to je počelo krajem trideset devete. Sasvim slučajno. Kunem ti se, bez moje krivice.-

-I u čemu je onda problem?- Doktor Berger mu se približi, šapne: - Da nije švabica?-

-Ne, Mađarica je, Eržika.-

-Pa onda sačekaj kraj rata. Samo malo strpljenja i opet će biti kao pre.-

-Neće, Leopolde, u tome je moja tragedija. Ali, da ti ispričam iz početka, zapravo samo najvažnije. Kad se ta ljubav razvila, kupio sam joj manju kuću, napunio nameštajem. Poklanjao sam joj haljine i sve drugo. Nisam štedeo, jer mi je pružila najlepše trenutke u mom životu. Verovao sam da me iskreno voli.-

-I?- Lekar ga začuđeno pogleda.

-Pre oko dva meseca sam saznao da je sve to bila laž.- Isidor Pinto zadrhti.- Sećaš se kad su ovi ljudožderi tražili da sakupimo dvadeset miliona, pa da nas puste na slobodu? E, ja sam otišao kod Eržike da mi da sto hiljada, samo polovinu od novca što sam joj pre rata dao. I, zamisli, odbila je. Objasnila je da je dala svojim da kupe kuću. Onda sam tražio da mi vrati nakit i zlato što sam joj poklonio. I to je odbila. Najzad sam tražio na zajam, ponudio sam da joj preprišem hotel, da potpišem menicu. Sve je odbila.- On začuti.

-Možda je to i dobro, jer bi inače ovi to uzeli. Bolje što je ostalo kod nje.- Doktor Berger pokušava da ga uteši.

-I to bih preboleo. Ali, tada mi je rekla da me nikada, čuješ, nikada nije volela, da je htela da povraća kad smo vodili ljubav i da je ona to krvavo zaradila. I tada sam je ošamario, ruka je sama pošla. Pozvala je svog ljubavnika. Znaš li ko je to bio? Sin mog domara koji mi je u poverenju rekao da će doći Mađari.-

Doktor Berger se trgne od iznenađenja. - On? - Zamisli se pa nastavi. - Možda si bio naivan. Pa ti možeš da joj budeš otac. Nisi ti za nju. A što se tiče njene priče da je htela da povraća, ubeden sam da laže.-

Mali Jevrejin se naglo uzdigne. - Misliš?-

-Ubeden sam, siguran. U stvari, ona se boji da se i dalje nalazi sa tobom, jer si obeležen. A, osim toga, taj njen ljubavnik je sigurno prisluškiavao, pa je želela pred njim da se opravda. Ona je htela konačno da raskine sa tobom i da bude sigurna da joj više nećeš dosađivati.-

-A ako je to ipak istina? - Hotelijer hoće da bude siguran u ovo objašnjenje.

-Ne verujem, ali ako je to istina, onda to đubre nije dostojno tvoje patnje. A za novac i ostalo, nemoj da žališ i tako bi ga izgubio. Ovako si bar platio trenutke sreće. Ne, ni u kom slučaju ne treba da žališ. Jednostavno je zaboravi. Imaš ti prećih i važnijih briga i problema.-

-Ja više i ne žalim, ja je mrzim.- Isidor Pinto zaškrguće zubima. Ja je mrzim. Meni je u glavi samo jedna želja, da se njoj i tom njenom Švabi osvetim. Razumeš Leopolde, da im se osvetim. A znaš kako? Jesi li pročitao onu naredbu da svi moraju da prijave ako imaju jevrejsku imovinu, inače će biti kažnjeni? E, pa ja ću da prijavim, čim ozdravim. Neka objašnjava otkuda joj ta kuća, to zlato. Kod nje su i neki predmeti, za koje će se lako utvrditi da su jevrejski. Odneo sam joj da sakrije srebrnu menoru, hadas, kandil de Šabat i još neke stvari sa ugraviranim hebrejskim tekstom. Uostalom, otkuda jednoj sobarici kuća u gradu?-

-Slušaj, dragi Isidore, ja se sa time ne slažem. Šta dobijaš? Ništa. A taj Švaba može gadno da ti se osveti.-

-On mi se već osvetio.- Grbavi Jevrejin se bolno nasmeši. Nemoj da se čudiš. Jedan od one dvojice, što su doneli peglu, bio je njen ljubavnik. Da, da. To peglanje je njegovo delo. Kad su me spetljali, on mi je viknuo u uvo da se više ne pojavljujem u njegovoj kući.-

-Tačno. bio mi je poznat, ali nisam mogao da se setim otkuda.-

-Dakle, oni su mi ostali dužni i ja moram da im se osvetim, da im vratim milo za drago. A ako misliš da ću time na sebe navući još veće zlo, kažem ti da mi je svejedno. Mogu me mučiti, mogu me ubiti, pre ili posle, svejedno mi je.-

-Ali, Isidore, sloboda je pred nama, nemoj tako glupo da je izgubiš. Treba preživeti nekoliko meseci, možda godinu dana. A onda ćeš moći da im se dobro osvetiš.-

-Možda si u pravu, Leopolde.- Hotelijer uzbuđeno ustane. - I onda ću joj sve oduzeti. Isteraću je na ulicu. A znaš kako ću joj se najviše osvetiti?- Uhvati lekara za mišicu, stegne mu je. - Ponudiću joj da pere nužnik u mojoj kafani, ali golim rukama, kao što ovi sada teraju naše žene. Golim rukama, razumeš li? I, ako ona na to pristane i pere mesec, ne, tri meseca, pa se pokaje i moli me za oprostaj, oprostiću joj i biće kao pre.-On krene prema hodniku.

-Hajdemo, ovde me nešto guši, hoću da se nadišem vazduha.-

Obojica se naslone na dasku širokog prozora u hodniku.

Tamnoplava koprena prikačena je za nebo bezbrojnim svetlucavim pribadačama, leluja se na povetarcu. Iz beskrajne daljine dopire tiho šuštanje, neko tajanstveno šaptanje. Isidor Pinto oseti da ga taj šapat smiruje, mami ga u budućnost.

-Eržika, hajde da ti nešto pokažem. - Lagano otvori vrata apartmana na spratu. - Sećaš se? Ovde smo počeli. - Ona ga zapanjeno posmatra. - Idi, obuci belu uniformu, kao onda. Ja ću te ovde čekati. - Eržika trepće, suze joj klize niz upale obraze. - Kako je samo omršavila.- Ona zarida, klekne ispred njega. Ljubi mu ruke, on ih sklanja iza svojih leđa. Gleda joj prljavu, neurednu kosu, uvijenu u veliku punđu. Ona mu zagrlj kolena, spusti se, ljubi mu vrhove cipela. On zaustavi tu sliku, dugo se naslađuje.

-Isidore, -doktor Berger ga drmusa.- Što si me toliko stegao? Gledaj, nokti su se zabili u moju mišicu.-

-Izvini.- Grbavi Jevrejin naglo otvori šaku, pipa lekarevu ruku. - Nisam te valjda raskrvario?-

-Nisi, ali je malo falilo. Ti, kao da si mislima nekuda odleteo?-

Isidor Pinto se nasmeje. Jesam, u budućnost.-

-Sa njom?-

-Da, sa njom.-

-Dakle, oprostićeš joj, ako se pokaje?-

-Ovaj,- hotelijer zamuca- u stvari ne znam.-

-Oprostićeš joj, sigurno ćeš oprostiti.-

Doktor Berger se zagleda u prigušenu svetlost na prozoru kancelarije zapovednika logora.

-Isidore, iskrenost za iskrenost. Dozvoli mi da ti se sada ja izjadam. Ti znaš da sam ja oterao ćerku zbog toga što je, kao komunista bila u zatvoru?-

-Znam, Leopolde, svi smo to znali. I zaista mi je bilo žao. Video sam da ti i Rut patite. Ali, pravo da ti kažem, nisam smeo to ni da vam spomenem.-

-Vidiš,- doktor Berger prstima steže slepoočnice- ja sad ne mogu da se nakajem zbog toga. Umesto da sam je zadržao u kući, da sam je ubeđivao i otvorio oči, ja sam je bacio u naručje tih bitangi.-

-Meni se čini da ti nemaš šta sebi da prebacuješ. Klara je pošla svojim putem i ti to nisi mogao da sprečiš.-

-Mogao sam.- Glas lekara zadrhti.- Ona nije bila predodređena da postane komunista, ni po svom poreklu niti po svom položaju. To je bila trenutna ludost, razoroni uticaj tog Srbina, komuniste, u koga se ona zaljubila. On je zaveo i fizički i duševno. Mogao sam, morao sam da se borim za njenu dušu. Eh, što tada nisam poslušao Rut?-

Vrata u prizemlju naglo se otvore, pravougaona svetlost, pomešane lupom doboša i treštanjem fanfara, sune kroz njih i rasprostire se po mračnom dvorištu logora.

Krupna senka Fridriha Grosmana, za trenutak, zamrači otvor vrata.

-Also, do jeseni smo u Moskvi. Hajl hitler!-

Po ritmu vojne koračnice, zapovednik logora uputi se ka izlazu, tresne kapijom i zaključa je.

U vratima kancelarije pojavi se stražar, pogledom pređe preko logora, pa ih zatvori.

-Vreme je da legnem, hvata me san.- Lekar pođe u sobu.

-Samo još nešto da te pitam. Ti veruješ da bi uspeo da Klaru u toj meri preobratiš, da se druži sa ovima?-

-Otkuda ti ta ideja?-

-Pa, sam si mi rekao da si ubedio Rut da postane Nemica, da se druži sa Švabama i da se formalno deklariše kao hitlerovka.-

-Aaa, to, ali to je samo privremeno.-

-A da li bi Klara na to pristala?-Isidor Pinto je uporan.-Da li bi pristala, makar privremeno, da odlazi u njihov Kulturbund, pa čak i da stavi, makar privremeno, taj njihov kukasti krst?-

-U pravu si, Isidore, ne bi ona na to pristala.-

-Eto, vidiš,- hotelijer odahne- prema tome nema šta da se kaješ.-

-U pravu si, sasvim si u pravu. Ali pored patnje, koja me je danima i noćima kidala, uništavala, ja se sada bojim i za njen život. Kao komunista, ona će sada sigurno nešto da preduzme, a ti znaš kakava je sada kazna: smrt.-

-Ništa ti tu ne možeš, sem da se nadaš, kao i ja, da će ovo brzo i srećno da prođe.-

-Onaj tamo dole ne misli tako. Čuo si šta je rekao? Do jeseni su u Moskvi.-

XIII

Krupne pahuljice nečujno tkaju beličastu koprenu, zakriljuju veliko drveće u perivoju poljubaca.U svom padanju, za trenutak poprimaju crvenkastoplavičastu boju svetiljki na teniskom igralištu koje je, višednevnim zalivanjem, pretvoreno u gradsko klizalište, pa opet bele, pokrivaju zaleđenu Reku i kolovoz od žute kocke. Razdragani smeh i vika klizača utapa se u zveket praporaca na konjima što vuku saonice ulicom pored Reke. Kočijaši i putnici uvijeni u ćebad, pokriveni su naslagama snega. Ponekad odjekne zvonki udar kopita o žutu kocku u vagašu.

Klara stoji na zavejanom trotoaru, ispred Sokolane, velike zgrade u dnu dvorišta, povremeno prstom skida pahuljice sa obraza, čela, nosa, šakom stresa nagomilani sneg sa vunene kape, ramena zimskog čojanog kaputa. Cupka u mestu, greje već promrzle prste u dubokim kožnim cipelama, Čeka.

-Budi tačno u sedam ispred Sokolane,- Marko joj je sinoć rekao, okrenuo se i pošao Glavnom ulicom.

Neko je gurne s ledja. - Marko - Klara naglo začuti.

-Izvinite,- nepoznati prolaznik sagnute glave, sav zavejan, produži dugim koracima.

-Da mu se nije nešto desilo? - Ona pogleda u ručni časovnik. - Sedam i četrdeset tri. A ako su ga uhapsili? - Šakom pipne brošuru: Istorija Savezne komunističke partije (boljševika), sakrivenu u postavi svog zimskog kaputa. Bolje da se udalji. Takva su pravila konspiracije. Preći će preko puta do ugla fotografske radnje, a ako zatreba lako će se izgubiti obalom.

Ispred nje jedan konj naglo se propne, praporci zazveče. Para iz nozdrva sukne u vis.

Ona pretrči do ugla zgrade, okrene se.

Konj se smiruje, kočijaš ga ošine bičem, saonice krenu. Dva putnika začudjeno gledaju u nju, pogledi im se za trenutak susretnu i oni obore oči.

-Prepoznali su me,- Klara posmatra saonice kako nečujno klize prema glavnom trgu. Žena sa šubarom i bundom od astragana okrene se, pogleda je. Nestane u beličastoj kopreni.

-Ti za nas više ne postojiš,- doktor Berger se nervozno šeta po sobi. - Sramota. Čerka uglednog gradjanina, pa komunistu.

-Ali, tata, ja sam oslobođena...-

- Zbog nedostatka dokaza.- Otac se ironično nasmeje.

-A zašto si bila u zatvoru, optužena kao član Komunističke partije Jugoslavije, zašto su te u policiji batinali, zašto od sada tamo postoji tvoj karton sa fotografijom i otiskom prsta, to nije ništa? Zbog tebe sam mesecima crveneo od stida, nisam smeo ljudima da pogledam u oči.-

-Leopolde, kako to govoriš?- Rut se unese u lice svom mužu. - Pa to je tvoja čerka, tvoja krv-

- Ali i tvoja nemačka krv, - doktor je prekine, a zatim se okrene prema Klari: Da ne poričeš i to da si se vanbračno saživela sa jednim komunistom, jednim gojom? I to piše u policijskoj prijavi. Jedan advokat mi je to saopštio. Doduše tamo piše da si mu verenica, ali je jasno da ti živiš sa njime.-

-Znači i mene si zvao gojom? - Rut razrogači oči.

-Ne, - promuća doktor Berger, naglo se smiri. - Ja sam svom ocu rekao da si Nemica.-

-A zašto onda taj njen nije Srbin?-

-Dobro, priznajem da sam preterao. To je bilo u ljutnji.-

-Klaro, - majka pokušava da izglati sukob - zašto se ne venčaš, makar u njegovoj crkvi?-

-Samo mi još to treba, da napusti našu veru. - Lekar vikne.

-Ne dolazi u obzir, - Klara je uporna - mi ne verujemo i nećemo da se podvrgnemo ni mojim ni njegovim verskim običajima, koji zaglupljuju narod.-

-Eto, Rut, sada ti je valjda jasno da je ona zagriženi komunistu, otpadnik naše vere. Ne, ne i ne. Ti za mene više ne postojiš. Ti si za mene od sada mrtva. - Doktor Berger snažnim pokretom zacepi rever svoje košulje. - Pakuj svoje stvari i seli se iz kuće. Tvoje ime se više neće spominjati u ovoj kući.-

Klari se učini da se kroz snežnu koprenu pojavljuju saonice, vraćaju se. Ona se odvoji od ugla zgrade sa staklenim krovom. Saonice se zaustave. Ona podje nekoliko koraka. Iz saonica izidje jedna žena u bundi. Ali ne podje prema njoj, već se uputi u obližnju kapiju i nestane.

Krupne pahuljice neumorno zasipaju prolaznike, ulicu, krovove, lepe se za njene obrve.

Klara zajauče od bola. I tada shvati da taj bol ne dolazi iz grudi, iz srca, nego iz tabana. Začudi se, oprezno pogleda kroz trepavice.

Mesec je provukao svoje prozirne prste kroz mali rešetkasti otvor na samici policijskog zatvora, pipa po mraku, kao da je traži. Ona ponovo oseti taj isti bol. Kao da hiljade igala bode njene tabane. Stegne zube, lagano se okrene na bok. Dugo se namešta na kosom ležaju od neobradjenih dasaka, da je što manje žulje.

Kako je glupo pala u ruke policiji? Morala je da pretpostavi da će je ona Švabica prijaviti. Zašto nije produžila nizu ulicu i nestala? Dobro je Marko rekao da je svaki Švaba hitlerovski doušnik. Partijski zadatak: iskopati iza poljskog nužnika i doneti ilegalnu literaturu što je ostala, kada je po direktivi MK odmah otišla u

ilegalu. Trebalo je izbeći hapšenje komunista, po spisku u poverljivom telegramu, koji je, uoči napada Hitlerovske Nemačke na Sovjetski Savez, stigao iz Beograda. Do tada se ona više skrivala što je Jevrejka nego komunista.

Stegne zube, pregrize jauk i lagano se okrene na leđa. Širi i sastavlja noge, okreće stopala po petama, traži položaj da smanji bolove. Uzalud. Kad bi bar imala hladnu vodu da stavi obloge.

-Donesite kantu sa hladnom vodom, sofort. - Čovek u crnoj uniformi sa svetlo žutom kosom pridje Klari, koja je između dva stola visila o šipku, proturenu između njenih leđa i zavezanih ruku za savijene noge, licem prema patosu. Šakom joj podigne bradu. - Da li vas boli? - Zatim naredi: Skinite je sa ovog čuda.-

Policijski agent Branko se uzmuva, zgrabi vedro - Javol, - odjuri i trčeći se vrati. Za to vreme su je dva švapska policajca odvezala i postavila na stolicu.

-A sada, svi napolje! - Nepoznati čovek privuče stolicu i sedne naspram Klare.- Da li vam je lakše? Dobro. Hm, da vam se predstavim: Erih Štal, možda ste čuli za mene? Da, i ja sam čuo za vas, a sada smo se upoznali.- Pažljivo je posmatra. - Dakle, došao sam da sa vama razgovoram, kao Nemač sa Nemicom. Ne treba da se čudite. Znae, po nemačkim zakonima vi možete da budete i Nemica, valjda ste pročitali? Ah da, niste imali priliku za to. Po naredbi koja se odnosi na Jevreje i Cigane, od tridesetog maja ove godine, Jevrejima se smatraju lica koja vode poreklo od najmanje tri jevrejska pretka u drugom kolenu, kao i melezi od jednog do dva pretka, ako su jevrejske veroispovesti ili su u braku sa Jevrejom. Vaša majka je Nemica, vi kao komunista ne priznajete veroispovest, a udati ste za Srbina. Da li su vam prestali bolovi? Uskoro će biti sasvim u redu. Ovde je veoma toplo. Dozvoljavate da otvorim prozor? - Erih Štal otvori okno od mutnog stakla, iza kojeg se pojavi velika gvozdена rešetka. Kroz prozor grune žagor iz dvorišta županije, zvuk motora nekog kamiona što lagano ulazi sa ulice, užurbani koraci. - Los! Izlazi bando! - A zatim, sve se smiri.

Erih Štal se vrati na svoje mesto. Čutke posmatra Klaru koja drži noge u kofi sa hladnom vodom.

-Mi znamo da ste vi komunista, da se borite protiv imperijalizma, za bolji i pravedniji društveni poredak, za socijalizam, i naš Firer se za to bori. Ne, ne, nemojte da se čudite i, molim vas, pažljivo me sušajte i razmislite, nemojte unapred da odbacite moje argumente. Moram da naglasim da između vas komunista i nas nacionalsocijalista postoje dve bitne razlike. Prva je u sledećem. Vi se protiv imperijalizma borite lećima, a Hitler je već bacio na kolena obe imperijalističke sile. Dakle, on je već ostvario naš prvi zajednički cilj. Zar nije tako? Valjda nećete da kažete da ste na strani Engleske i Francuske? To bi bilo protivno stavu vaše partije. - Erih Štal se nasmeje. - Pročitao sam Prvomajski Proglas Centralnog Komiteta Komunističke Partije Jugoslavije, koji se tajno delio prošle godine. Doneo mi ga je jedan poverljivi čovek. U tom proglasu je između ostalog pisalo da su engleski i francuski imperijalisti pre sedam meseci, naravno to se odnosi od datuma proglašenja, napali drugu imeprijalističku silu Nemačku, da je pokore i prisile na kapitulaciju. U proglasu se kaže da su laž i bajka sve priče da oni ratuju za demokraciju, za slobodu i nezavisnost malih naroda. Engleski i francuski imperijalisti trgovali su sa slobodom

i nezavisnošću malih naroda na primer, Španijom, Austrijom, Češkom i drugim zemljama, da bi na taj način organizovali napad na Sovjetski Savez, a Nemačka da posluži kao udarna sila. Eto, to sam uglavnom zapamtio, a to je i tačno, sem onoga o Trećem Rajhu.

-Druga razlika, da tako kažem, je u ideologiji. Vi ste za internacionalni komunizam, a mi smo odlučni protivnici te jevrejske tvorevine. Mi smo za socijalizam koji odgovara germanskom duhu i rasi, a to znači da u njemu nema mesta ni za Jevreje niti za druge narode. To smo u Nemačkoj već ostvarili. Pazite, naša partija se zove: Nacionalsocijalistička nemačka radnička partija!

-Uostalom, sa time se složio i Staljin. Pakt o nenapadanju od dvadeset trećeg avgusta hiljadu devetsto trideset i devete godine, izmedju nas i Sovjetskog Saveza, značio je podelu interesnih sfera. Rusima njihov boljševizam, a nama, nacionalsocijalizam. Osim toga, taj pakt nam je obezbedio zaledjinu za rat protiv zapadnih imperijaističkih sila. Jesam li u pravu? - Erih Štal pogleda u Klaru. - Čutite? Znači da nemate šta da kažete. Vrlo dobro, da nastavim.

Medjutim, Staljin se nije držao tog pakta. On je i dalje preko Kominterne nastavio staru boljševičku poitiku razaranja državnih organizama i boljševiziranja. Baltičke zemlje su anektirane, Rumuniji su oduzete Besarabija i deo Bukovine. Uostalom, ako vas to interesuje, daću vam *Novo Vreme* od dvadeset trećeg juna, u kojem je štampana izjava vlade Rajha o uzrocima Nemačko-Ruskog rata. Hitler je bio prinudjen na ovaj korak, da spase od judeoboljševizma ne samo Rajh, nego i Evropu.-

On naglo ustane, krupnim koracima počne da krstari po kancelariji policijskih agenata.

Sekundi kljuju u tabanima Klare.

Najzad se Erih Štal zaustavi.

-Poštujući taj pakt mi vas nismo uhapsili, mogli ste, takoreći, slobodno da se krećete po Gradu, da se okupljate, da agitujete protiv nas. Saznali smo i to da ste se na Đurđevdan, na uranak, sakupili u Šumici, ali ništa nismo preduzeli. Samo smo vas diskretno pratili i beležili. Uveli smo totalnu kontrolu. Svaki Nemač postao je oko i uho naše policije. No, sada je toj komediji kraj. Vi morate da se opredelite za nacionasocijalizam, koji jedino odgovara nama Nemcima, pa samim tim i vama kao Nemici, ili pak za judeoboljševizam, koji može da vam bude blizak po ocu, ali sasvim neprihvatljiv po majci koja se, uzgred rečeno, učlanila u Kulturbund. Da, nemojte da se čudite. Kod nje je pobedila nemačka krv. Ona me je i zamolila da sa vama porazgovaram. Nestrpljivo vas očekuje u vašoj kući. Dakle?-

Erih Štal stavi ruke na ledja i cupka, uzdiže se na prste.

-Možete prihvatiti moje argumente, koji vas vode u slobodu, ili bolne argumente ovog predratnog agenta Branka, koji vas je i pre rata hapsio i tukao, a njegovi argumenti vas vode u mrcvarenje i smrt.-

Klara zajauče, otvori oči. Treperava mesečina neumorno pada po kosi, ležaj od neostruganih dasaka, srebrom joj prekriva stopala. Lagano se pridigne, podlakti. Prsti joj podboli, oko njih se zgrušala krv, spelipa ih. Zamišljeno posmatra svoja stopala, ne sme da ih mrdne, odmah bol preseče.

-Lažete, gospodine Štal, lažete čim zinete. - Klara ogorčeno šapuće. - Uostalom, ko gubi ima pravo da se ljuti. A Staljin vam je zafrknuo Hitlera, gadno ga zafrknuo. - Ona se ironično nasmeje. - Znao je on da se decenijama pripremao rat protiv SSSR i da je Hitler trebao da bude udarna pesnica imperijalizma. Zato je Bačuška zaključio pakt: Izvolite, gospodine Hitleru na Zapad. Dok su se imperijalisti međusobno krvili, on je zauzimao pozicije, naoružavao Crvenu armiju. A sada je Hitler potpisao smrtnu presudu, za mesec-dva on je gotov. - Klara uzdahne. - Žao mi je samo što ja to neću doživeti.-

Šakom naglo obuhvati svoju vilicu, stiska usta, da spreči plač koji joj neodoljivo nadire iz grudí, guši je, trese joj ramena. Zar će zaista da umre? Zar će da je streljaju ili vešaju? Oseća kako se suze slivaju niz obraze.

-Drugarice Klaro, čestitam.- Veljko joj pruži ruku. - Od danas si član Komunističke partije Jugoslavije, jedna od hiljade boraca za slobodu, protiv fašizma i imperijalizma. Pred tobom je trnovit put, pun iskušenja i samoodricanja. Mi svesno žrtvujemo svoju ličnu sreću za dobro naroda. A ako zatreba, spremni smo da damo i svoj život. Hitler je ovih dana okupirao Austriju i došao do naše granice, a možda će već sutra da napadne na nas.-

-Ja ne znam, ovaj, za mene je ovo najsrećniji trenutak u životu,- ona uzbudjeno drmusu Veljkovu ruku - ako treba, ja sam spremna da dam i svoj život.-

Klara oprezno skloni šaku sa vilice. Ne, ne~~će~~ zaplakati, to je samo trenutak slabosti. Obriše suze i pažljivo se ispruži po kosom ležaju. Bockanje hiljadu igala lagano prestaje, pretvara se u tupi bol, u neku obamrlost tabana. Vreme nečujno protiče, odlazi u nepovrat. Koliko će još da živi? Sat, dan, nedelju, mesec? A ako dodju ruski padobranci, onda ne sme da završi misao, koleba se, strepi od nedovršene misli, najzad popusti. Ta misao oslobodjena stege poleti, zaleprša: onda će ostati živa. Živa! Živa! Zatvori oči, zamišlja ruske padobrance, lagano se njišu tamo visoko, na plavetnilu neba.

-Drugovi, Veljko raširi mapu- prema proceni vojnog komiteta, pravac glavnog napada Crvene armije se očekuje preko Rumunije i Madjarske prema Balkanu, kako bi se Hitler odvojio od svojih izvora sirovina potrebnih za vođenje rata. Zato je zadatak Mesnog komiteta Grada da organizuje diverzantske akcije, radi dezorganizacije neprijateljskog saobraćaja, da vrši vojna izvidjanja, radi prikupljanja podataka o razmeštanju vojnih i policijskih snaga, stanova nemačkih oficira, vojnih objekata i da se pripremi za doček sovjetskih padobranskih trupa. A to znači, obezbediti odela za preoblačenje, baze za sakrivanje eventualnih ranjenika i potreban sanitetski materijal. Ako se ispune predviđanja, a ja ne sumnjam u to, možemo očekivati ruske padobrance svakog časa, dana, nedelje a najduže za mesec dana. Drugovi, na posao. - Veljko ustane, po licu mu se razlio osmeh, podigne stisnutu pesnicu: Zdravo i srećno.-

Klara stisne pesnicu, prinese slepoočnici, pritiska je do bola. Mora da je oseti. Ona je sada jedina nada, taj bol rasteruje sumnje, pomaže joj da veruje u život. Ta stisnuta pesnica je ceo njen život, njena ljubav.

-Sada sam potpuno tvoja, - Klara miluje Markovu kosu, plete svoje sa bledim prstima meseca što probijaju kroz krošnju pored Reke.

-A zašto moja? - Marko se podigne na lakat. Kida stručak maslačka i duva paperjaste kuglice cveta. - Isto tako sam ja sada tvoj. Drugarice Klaro,- on napravi ozbiljno lice- to su malogradjanska shvatanja, tuđja jednoj skojevki.-

Povetarac iznenada zašumi lišćem jablanova, svetlotamne senke zaigraju po travi.

-Eto, i mesec te kritikuje. - Marko je zagrli: volim te.-

-I ja tebe, mili moj, - ona šapuće. - Ti si mi prva i jedina ljubav.-

-Neppravilno, drugarice Klaro. Naša jedina ljubav je Revolucija sa velikim početnim slovom. - On se nasmeje. - Volim te, Klaro, zato što ti voliš Revoluciju. Ona nas je spojila i samo ona može da nas razdvoji.-

Zveckanje ključeva je otrgne od misli. Klara se pridigne na ležaju, osluškuje. Neravnomerni koraci odjekuju hodnikom.

-Uh, ala je težak, kao mrtvac.- Koraci zastanu. - Mater mu komunističku, da li je živ? Gledaj kako mi je okrvavio hodnik, stalno moram da ga perem. Živ je, osećam kako diše. - Agent Branko psuje. Klara mu prepoznata glas. - Uostalom, njemu je svejedno i tako je osudjen na smrt. Hajde da požurimo, imamo pune ruke posla, a već je skoro ponoć. - Koraci ponovo krenu. Šarke na susednim vratima zaškripe, začuje se tupi udarac o patos i tresak vrata. Zveckanje ključeva se vraća natrag, zastane ispred vrata njene samice, Ona ne može da zaustavi lupanje srca. Odjednom se upali sijalica u ćeliji, špijunika na vratima se otvori. Neke oči je gledaju. Ključ u bravi škljocne, na vratima se pojavi agent Branko, posmatra je.

-Gospodin Štal mi je naredio da te pitam da li si se predomisliła.

-Nisam, - glas joj rapav, šapuće, isklašlja se i prkosno vikne: Nisam!-

XIV

Vrelina poslednjeg julskog sunca sliva se niz oronule zidove velikih zgrada, kaplje po šlemovima vojnika u zelenim uniformama sa uperenim puškama, cedi se niz čela Jevreja postrojenih u četvornim redovima, lepi košulje o njihova ledja, natapa cigle popločanog logora, pa se ponovo lagano diže i treperi sa česticama prašine u vazduhu. Senke se šćućurile iza plehutih okapnica na prozorima, podvukle ispod vojničkih kamiona, sakrile iza vojnika i Jevreja, pribile se uz svaku travku i neravninu.

Zapovednik logora, zajapuren, znoj mu ispod pazuha probija crnu uniformu, drškom kandžije prebrojava redove logoraša i odvaja ih po dvadeset. Pokretom glave tera ih da potrče prema kamionima.

Arpad Siladji se oprezno nagnuo napred. Gleda prema početku kolone, prebrojava, procenjuje da li će i njega odvojiti, makar za peti kamion. Nikako da izračuna, procenjuje ponovo. Fridrih Grosman i dalje broji, odvaja, tera Jevreje. Već su potrčali u treći kamion.

Zlatare se uspravi. Ne sme više da izviri. Samo pažljivo sluša monotono brojanje: - eins, zwei, drei,- još sedam redova, vier, fuenf, sechs, - još četiri reda. Zašto je prestao naglas da broji? Čuje ga kako počinje iznova. Kandžija se zaustavi

ispred njega. Debeli Nemač se češka po potiljku, gleda i u sebi broji. Najzad je prenese preko glave Arpada, odvoji ga od tasta i pokaže da treba da potrči u peti kamion.

Katarini se učini da su svih pet kamiona otvorili svoje utrobe. Zjape kao čeljusti zveri, koje privlače, uvlače, proždiru Jevreje. Ona uspori korak. Zar je to početak smrti? Gde si, Milenko, da me spaseš, odvedeš daleko, daleko odvade? Zašto Klara nije došla, iako je obećala da će pomoći?

Mavro Vajsman odlučno krene za njom.

-Halt!- kandžije ga zaustave.

On je gurne rukom i nastavi. - Puštajte me, da umrem sa svojom porodicom.-

Zapovednik logora za trenutak izgubi dah, Preneraženo gleda u starca. A onda mu pritrči, udari ga čizmom u butinu, obori na zemlju. Volujskom pletenicom raskrvari mu obraz.

Katarina se poslednja popone u kamion. Posmatra kako dva Jevrejina podižu Mavra. On se opustio, ne staje na noge, samo širokim staklastim očima gleda svoju porodicu.

-Zbogom dedice.-

Zelena krila naglo se spuste, jarka svetlost sunca nestane. Neki prsti provlače i zatežu kanap kroz okrugle male otvore oivičene plehanim okvirima.

Motor zaurla.

-Svevišnji, pomози nam.- Eleonora šapne.

Kamion ubrzava, ravnomerno trucka po turskoj kaldrmi.

Katarina primeti kako desetak sunčevih zraka ulazi kroz male okrugle otvore na krilima cerade, preseca mrak u kamionu. Kroz najniži otvor, vidi kako jarko obasjana turska kaldrma zaostaje. Tada shvati da može da gleda kroz sve otvore. Vidi prolaznike kako mirno koračaju trotoarom. Oni ne slute da Jevreje vode u smrt. Htela bi da vikne, da ih obavesti, upozori, zamoli da ih spasu, da zaustave kamion. - Blago njima, njih ne odvođe u smrt. - Prolaze prozori, mali, veliki, otvoreni, zatvoreni, nestaju niz ulicu. Kroz gronji otvor, oivičen metalnim okvirom, posmatra krovove, sakrivene iza krošnji uličnog drveća, kako nepovratno promiču. Čini joj se da ima desetak očiju kojima vidi deliće spoljnog sveta, a u mislima ih povezuje, dopunjuje i dobija celinu ulice, kojom prolazi na svom poslednjem putu, sa kojeg nema povratka.

Kamion postepeno usporava i naglo skrene, truckanje prestane.

Katarina sa svojih desetak okaca vidi kuću sa staklenim krovom. Da li su tamo još uvek fotografije raznih venčanja, koje je krišom posmatrala? Odsutno gleda vrhove jablanova u perivoju poljubaca, vrbe na obali Reke, bioskopske plakate u velikim izlozima, žutu kocku. - Užasne se. Zar nikada više?-

Kamion se naglo zaustavi, motor tiho bruji.

Prodorni zvižduk, a zatim tandrkanje čeličnih točkova.

-Železnička rampa, - Katarina pomisli.

Ravnomerni otkucaju metalne poluge o veliko zvonce. Motor ponovo zabrekće i kamion krene. Zanese Jevreje na levu, pa ih baci na desnu stranu, počne da ubrzava.

Uskoro se kroz okca zabeli prašina, uvlači ispod cerade, zasipa i tera logoraše na kašalj.

-Šta je sad ovo? - Ženski glas zapita.

-Prašina, gospodjo Madaras, prašina od tucanika. - Doktor Berger zastane nekoliko trenutaka. - Ako se ne varam, izišli smo na drum što vodi na Tisu.-

-U Bačkoj su Madjari,- Rozalija Madaras uzbudjeno vikne - oni će nas osloboditi. Moj muž i ja smo Madjari, rimokatoličke veroispovesti. Mi nismo Jevreji, zar ne, Joška? - Ona se prekrsti, sklopi šake i glasno počen da se moli: Szuesz Maria-

Radosno uzbudjeni žagor zastruji kroz kamion, nadjača molitvu Devici Mariji, ugušuje ravnomerno zujanje motora.

Zlatar uhvati doktora Bergera za mišicu: Šta ti misliš o Bačkoj? Ja prosto ne mogu da verujem.-

-Ko zna, moguće je. Vidiš, nisu nas vezali. Koliko sam primetio, u kabini kamiona je samo jedan stražar. Moguće je.-

-Mama, - Katarina je zagrlila - hoće li nas zaista pustiti?

-Ne znam, to je tako neočekivano.-

-Verovatno hoće. - Zlatar ohrabri svoju ženu.

Eleonora počne da šapuće: Šema Jisrael. Čuj Izraelu, Gospod je naš Bog, Gospod je Jedini. - Hebrejske reči uzbudjuju. Jedan za drugim, Jevreji se pridružuju molitvi.

Katarina se promeškolji u naručju svoje majke, primeti neki svetlucavi stub kako se kovitla, izdiže u visinu, prati kamion uvek na istom rastojanju.

Kantor maramicom obriše nos i nastavi: I onda se podigao Andjeo Božiji, koji je išao u stubu od oblaka ispred Izraeljaca, pokazujući im put, zadje im za ledja i razdvoji ih od Egipćana. Izraeljcima noću svetleo, a Egipćanima je bio taman. Kad su stigli do obale Crvenog mora, Mojsije pruži svoju ruku na more, a Gospod razdvoji vodu silnim vetrom, pa Izraeljci sidju na osušeno dno mora, dok su im vode stajale kao bedem sa desne i leve strane. Legenda kazuje da je Našon prvi zagazio u more. - Učitelj zatvori školski dnevnik. - Eto, toliko za danas, čas je završen.-

-Mama, Svevišnji je uslišio našu molbu. Eno, - Katarina prstom pokazuje - vidiš onaj svetlucavi stub? To je Andjeo Gospodnji. Sećaš se kad su Izraeljci pobjegli iz egipatskog ropstva? I mi ćemo tako proći kroz osušeno dno Tise.-

-Nije to stub, - Eleonora miluje njenu kosu. - Tebi se to pričinjava. Prekinuo se kanap, koji je vezivao krila cerade i ona su se od vetra otvorila. A to što misliš da je stuba, to se prašina kovitla iza kamiona.-

-A zašto se baš sada otvorila? - Katarina i dalje staklastim očima posmatra. zašto se baš sad pojavio stub? To je sigurno znak Gospodnji da nas vodi u slobodu.-

Eleonora zabrinuto pogleda u doktora Bergera.

On stavi prst na svoje usne. - Ona je u šoku, - šapuće - ne razlikuje želje od stvarnosti. Proći će to.-

Otvorena krila cerade landaraju. U prašini, koja se diže po drumu, drveni stubovi sa telefonskim žicama lagano nestaju.

-Samuele, koliki je razmak između bandera?-

-Pedeset metara.-

-Tako malo. - Eleonora posmatra kako prašina guta drvene stubove.

-A koliko ima do Tise? -

-Okolo četrnaest kilometara.-

-Kada ćemo onda da stignemo?-

Kamion se zatrese, počne da se zaustavlja. Motor turira, kvačilo zaškripi, ispod točkova pršti tucanik.

-Jesmo li stigli na Tisu? - Rozalija Madaras pokušava da ustane.

-Nismo - odgovori doktor Berger. - Ako se ne varam, ovde negde je aerodrom. Pre rata sam odlazio na aeromitinge.-

-Verovatno će nas prebaciti avionima,- Isidor Pinto zajedljivo dobaci direktno u Peštu.-

-Avionima? - ona se začudi.

-Da, specijalnim avionima. - Hotelijer počne da se smeje.

-Što si tako zajedljiv? - Šapne mu doktor Berger.

-Ne mogu da podnesem njeno nipodaštavanje nas Jevreja. Kao da je postala bolja od nas od kako je prešla u romokatoličku veru.-

Kamion se sasvim zaustavi, motor tiho bruji.

A od spolja dopire neka vika, lupnjava, bat koraka, zatim se sve umiri. Motor ponovo zabrunđa, kamion se nagne, prednji deo se spusti pa podigne, zadnji naglo propadne, točkovi za trenutak okrenu u prazno. Kamion se ispravi i zaustavi.

-Gde smo sada? upita Eleonora.

-Verovatno na aerodromu. - Odgovori lekar. - Kamion je prešao preko jarka pored puta.-

Cerada se otvori, pojavi se glava sa vojničkim šlemom. Vojnik otkaçi zadnju stranicu, povuče je i ona tresne o kamion. - Los, izidjite!-

Jevreji ne mrdaju, ukočili se.

-Los! - Vojnik ponovo vikne, zgrabi Katarinu za ruku i grubo je povuče.

Ona se saplete i padne u visoku zeleno-žutu travu. Zbunjeno se podigne, šakom obriše pozelenela kolena. Gleda oko sebe.

U širokom krugu, postrojani vojnici u zelenim unofirmama, sa puškama uperenim u Jevreje.

Fridrih Grosman ih kandžijom postrojava u četvorne redove, prebrojava. - In Ordnung, los! - Potera ih preko livade.

Kolone logoraša se žurno približavaju dugačkoj, dubokoj jami, iskopanoj nasred ledine. Prvi red naglo zastane, drugi naleti na njega, nastane gužva.

Rozalija Madaras izidje iz gomile, dotrçi do zapovednika logora i zajeca: Neću da umrem. Ja nisam Jevrejka, ja sam Madjarica. Razumete li?-

-Was will diese Frau? - suvonjavi SS oficir pridje zapovedniku logora.

Fridrih Grosman se ukipi: Tvrdi da je Madjarcia, a ne Jevrejka.-

-I? - SS oficir podigne obrve.

-Pa, ona je Jevrejka, samo pokrštena. To je naš Kulturbund utvrdio još pre rata.-

-A roditelji?

-Jevreji.-

-Onda je ona Jevrejka. - SS oficir se okrene i ode.

Shvativši rezultat razgovora, Rozalija Madaras u očajanju padne na kolena: Ali, ja sam Madjarica, rimokatolkinja.-

Zapovednik logora je ošine volujskom pletenicom: - Los, prljava Jude.-

-Tako joj i treba - Arpad Siladji ogorčeno šapne.

-Ne razumeš ti ovu jadnicu. - Odgovori doktor Berger. - Ona je izgubila oslonac u veri. Napustila je našu veru, koju je počela da stiče još sa majčinih mlekom, a novu nije primila sa srcem, nije prešla u rimokatoličku veru zato što je u nju poverovala, nego, da tako kažem, iz špekulativnih razloga. Ona joj je postala samo nova ljuštura prema okolnom svetu, a duša joj je ostala prazna. - Lekar uzdahne. - To je ne samo njena tragedija, nego i većine Jevreja, koji napuštaju veru, da bi se asimilovali sa sredinom u kojoj žive.-

Motori ponovo zabruje, kamioni, jedan za drugim, lagano prelaze preko jarka i ubrzavaju prema Gradu. Buka motora se polagano gubi u prašini na drumu, koja leluja neko vreme, pa se umiri na tucaniku.

Vojnici u zelenkastim uniformama nepomično stoje, raširenih nogu u čizmama, u širokom krugu, i dalje drže puške uperene u Jevreje. Zapovednik logora i SS oficir nešto razgovaraju, povremeno pogledaju u logoraše.

Na kraju livade, prema Gradu, gomila u crnim uniformama i šarenim ženskim narodnim nošnjama, podelili se u grupice.

Pojavi se sladoledžija, gura žuto obojena kolica, snažno maše zvoncem - Gefrorenes ! - Švabe se sjate oko njega.

-Za njih je ovo izlet, a za nas smrt - šapne lekar.

-Katarinooo, jevrejska svinjoooo! - dojekne preko livade. - Hoćeš li sladoled?-

Katarina se pribije uz Eleonoru. - Mama, zašto se ta Goldi stalno izaziva i vredja?-

-Besna je na tebe - odgovori Samuel. - Momčilo mi je skautskim znacima javio da ju je napustio kada je stavila hakenkrojca. A Milenko te nije napustio. Mani gaduru, neka više.-

Nebeski časovnik nečujno otkucava sekunde, minute.

Iz daljine brekcju motori, kamioni se vraćaju iz Grada. Prašina se ponovo kovitla drumom.

-Sedam kamiona, - doktor Berger se iznenadi. - Zašto sada sedam kamiona?

Kamioni usporavaju, lagano prelaze preko jarka pored drumu i zaustavljaju se na ledini.

Iz prva dva iskaču vojnici u zelenim uniformama i zaokružuju ostale kamione iz kojih dopire neka pesma.

Lekar načuli uši, sluša reči pesme:

Diže se istok i zapad,
Diže se sever i jug,
Koraci tutnje u napad,
Napred uz druga je drug.-
Žagor Švaba naglo prestane.

-Komunisti. - Doktor Berger se zapanji. Izdiže se na prste, strepi, sluti zlo.
Iz kamiona iskaču mladići i devojke, sve po dvoje, vezani žicom,
postrojavaju se.

Feldvebel ih prebrojava, odvaja, devet redova po deset. Zatim pritrči SS
oficir i raportira.

Lekar netremice posmatra.

Prvi red pridje ivici sveže iskopane dugačke, duboke jame. Feldvebel im
vezuje oči crnom trakom. Jedna devojka maše glavom. - Klara.- Doktor Berger oseti
kako mu srce zalupa. - Ne, nije, - Smiruje se. Ta devojka odbija da joj vežu oči.

Trideset vojnika u zelenkastim uniformama, sa šlemovima na glavi,
uglastim SS u crnom kvadratu na reveru, lagano podignu puške.

-Pucajte, ovo su komunističke grudi! - Livadom odjekne ženski glas i zakači
se za svetloplavi nebeski svod.

Vojnički stroj se za trenutak zbuni, neke puške podju na dole. Feldvebel
psuje, ponovo komanduje.

-Živela Komunistička partija Jugoslavije, ži... -

Plotun prekine uzvike.

Pojedinačni pucnji pištolja. Feldvebel dokrajčuje one koji su još živi.

Mukla tišina nagriza, guši pluća.

Fridrih Grosman pridje i odvoji prve redove Jevreja, pokaže na leševe koji
nisu upali u jamu i naredi da ih u nju gurnu.

-Živeo Staljin, živeo Sovjetski...-

Plotun, pa zloslutna tišina, pojedinačni pucnji. Kandžija poziva sledeće
redove Jevreja.

Visoko u plavetnilu, bezbroj crnih ptica, unezvereno kruži, grakće,
sunovraćuje se, seda na telefonske žice pored drumu, udara krilima, smešta se.
Plotun ih ponovo podiže prema nebeskom svodu.

Doktor Berger se izdvoji iz redova Jevreja i podje, između vojničkog stroja i
osudjenika, pravo prema kamionima. Vidi samo nju Klaru, njeno izubijano i
podbulo lice, njene tamne oči, koje je prepoznao, koje ga kao magnet privlače.

-Was ist das? - Feldvebel se za trenutak zbuni. Pritrči mu, grubo ga uhvati za
mišicu. - Šta radiš to, jevrejska svinjo ?-

-Ja? - Lekar se prene. - Idem da se pozdravim sa svojom ćerkom, eno onom
devojkom.-

-Ćerkom? - feldvebel se začudi Znači tvoja ćerka je i komunistički bandit?-

-Ko to kaže? Ona je moja mala devojčica.-

Feldvebel se nasmeje i zavrne prstom po slepoočnici, a zatim naredi:
Vodite ga.-

Najbliži vojnik istrči iz stroja i kundakom obori lekara na izgaženu travu, poprskanu krvlju. - Marš natrag! - Čizmom ga udari po stomaku, podiže na nesigurne noge.

Izbezumljeni otac se lagano pridigne i teturajući pridje feldvebelu: Herr Feldvebel, imajte milosti, streljajte mene umesto nje.-

-Ne može. - Feldvebel ga pogleda. - Nju je osudio vojni sud na smrt streljanjem i ja moram da izvršim tu presudu.-

-Kao boga vas molim. -

-Ne gnjavite, pustite da završim svoj posao.-

-Šta se to dešava? - SS oficir prilazi.

Feldvebel lupi petama: Ovaj prljavi Jude hoće da zameni svoju ćerku i moli da njega streljamo.-

-Herr Oficier, molim vas za život svoje ćerke. Streljajte mene, ja sam kriv. Ja sam je oterao od kuće kada sam saznao da je komunista, ja sam kriv, ja sam je bacio u naručje ovih bandita. Ona je samo polujevrejka, mati joj je Nemica.-

-Gle, gle, vrlo interesantno, - SS oficir odgovori - ali kasno.-

-Herr Oficier, u svim civilizacijskim zemljama osudjenik na smrt ima pravo na poslednju želju. A moja ćerka sigurno želi da se oprostí od mene.-

Esesovac se nasmeje. - Vrlo ste lukavi, al iste ipak i pravu. - Pogleda u ručni časovnik. - Imate pravo samo jedan minut.-

Lekar skoči i potrči prema Klari. Šta da joj kaže u tom jednom minutu?

-Oprosti Klaro, dete moje, - jedva progovori: -

-Nemam ja šta da ti opraštam, oprosti ti meni. - Klarin glas šušti između izbijenih zuba.

Nemo se gledaju, oči govore, pričaju, objašnjavaju.

-Gotovo! - vikne SS oficir.

Klara se nasmeši: Volim te, tata.-

Vojnik mu pridje, zgrabi ga za ruku i povuče.

-Klaro, dete moje, uvek sam te voleo.-

Plotun nemilosrdno prekine uzvike i klicanje.

Doktor Berger tupo posmatra kako sledeća grupa prilazi ivici jame. Klara ne dozvoli da joj vežu oči.

Plotun mu se zabode u srce i kao nož raseče grudni koš, razlomi rebra. Učini mu se da je krv šiknula prema nebu, da je njegov bol postao bol cele vasiona. Plavi nebeski svod odjednom pocrni i izgubi se u beskonačnosti.

XV

-Uraim es Holgyeim, meine Damen und Herren, dame i gospodo, mnogopoštovani gosti, dragi moji vernici.-

Predsednik Jevrejske verske opštine u Gradu duboko se pokloni.

-Dozvolite mi da posebno pozdravim i od srca se zahvalim plemenitoj gospodi Velikom županu i Podžupanu Torntalske županije.-

Mladi Mavro Vajsman podigne pogled prema visokoj kupoli velikog raspona. Zadivljeno posmatra ogromni kristalni luster sa bezbroj sijalica, koje bacaju jarku svetlost po zidovima od crvenog mermera, osvetljavajući mnogobrojne crne šešire, polucilindre i kipahe na glavama muškaraca u prizemlju, ističu šarenilo boja raskošnih haljina i marama žena na balkonu.

Nehotice opipa svoj novi crni policilindar. Mesecima je štedeo da ga kupi za ovaj svečani čin otvaranja nove sinagoge u Gradu.

-Ovaj veličanstveni hram božiji, podignut je zahvaljujući nesebičnoj pomoći Jevreja u Gradu, i ne samo njih, nego i znatnim priložima naših sugradjana: Madjara, Nemaca, Srba.-

Mladić je ispunjen ponosom. Novosagrađena sinagoga je prva, od svih Božijih hramova u Gradu, koja je osvetljena električnom svetlošću, pre rimokatoličke, reformatske i pravoslavne crkve.

-Prvi jevrejski doseljenici, kako beleže sačuvani pismeni dokumenti, dobili su dozvolu u ovom Gradu još hiljadu sedamstotina četrdeset i sedme godine. A danas nas ima već preko hiljadu tri stotine. To nesumnjivo dokazuje kako je ranija netrpeljivost postepeno zamenjena tolerancijom i prihvatanjem nas Jevreja za ravnopravne članove ove zajednice. Stara sinagoga sagrađena je tek sto godina posle dolaska prvih Jevreja, što pokazuje koliko je moralo da protekne vremena da se dobije odobrenje i sakupe potrebna finansijska sredstva. To je bila skromna jednospratna zgrada sa velikom Davidovom zvezdom iznad ulaznih vrata. A ova velepna zgrada sa elementima mavarskog stila delo je poznatog budimpeštanskog arhitekta, koji je do sada sazidao nekoliko sinagoga po čitavoj Madjarskoj.-

Mladi Mavro miluje glatku površinu ispolitirane daske sa fijokom ispred svog zakupljenog sedišta u dugačkoj klupi.

-Današnji dan ima i istrojsku simboliku, naime, juče je završen sedmodnevni post Devetog Ava, na hebrejskom: Tiša beava. To je sećanje na jedan od najcrnijih datuma u istoriji jevrejskog naroda. Tog Devetog Ava, pet stotina osamdeset šeste pre, i sedamdesete godine posle Hristovog rođenja, ovako navodim da bi naši prijatelji hrišćani mogli da shvate kada se to dogodilo, najpre su Vavilonci, a zatim i Rimljani razorili Jerusalim. I sada, posle hiljadu osam stotina dvadeset i šest godina od drugog razaranja Hrama u Jerusalimu, mi ovde u Gradu dobijamo svoju sinagogu u našoj drugoj otadžbini. Mi ćemo u njoj ne samo negovati svoju veru, nego i ljubav i slogu sa svim sugradjanima, bez obzira na narodnost i veroispovest.-

-Tata,- Eleonora šapne - što ne pojedješ makar ovu supu. Već sedmi dan ništa je jedeš.-

Starac oseti ruku svoje ćerke, lice joj jedva nazire, kao da je u izmaglici. Danas je Tiša beav. Zar si zaboravila?-

-Nisam zaboravila. Ali ,sunce je već zašlo. Ova supa nema mesa, napravila sam je od povrća. Hajde, uzmi malo.-

Mavro Vajsman uzdahne, zatvori oči i zagnjuri svoj obraz u jastuk.

Eleonora zabrinuto pogleda izborano lice svog oca. - Tako se bojim za njega.-

-Biće dobro. - Arpad siladji je teši. - On je već iscrpljen od preteškog rada i ovog besmislenog gladovanja. Sutra će početi da jede.-

-A što je pao u nesvest, to tebi nije ništa? - Žena nervozno lomi prste. - Ne mogu da čekam do sutra, moram da ga nateram da odmah sada pojede tu supu. Možda će Katarina uspeti da ga ubedi. Ona je njegova miljenica. Gde je nestala?-

Starcu se ispod očnih kapaka utisne slika, jarkim suncem obasjane sinagoge, bez one veličanstvene kupole sa zelenkastim krovom. Gvozdena konstrukcija sumorno štrči u požutelo nebo. Davidova zvezda u velikom okruglom prozoru razbijena je, oskrnavljena. Zvonki udarci čekića i pijuka, tupi pad blokova cigala, uzvici radnika koji već danima ruše sveti hram, prodiru kroz prašinu od maltera koja leluja u vrelom vazduhu, zakriljuje ranjenu gradjevinu.

On čekićem čisti cigle od zaostalog maltera, slaže ih u četvrtaste gomile. Prašina, što nagoni na suvi kašalj, zabelila mu crni šešir, uhvatila se za kosu i bradu, stvrdnula na obrvama.

Dvojica Švaba u crnim uniformama zaustavljaju se ispred naslaganih cigala, prstima broje.

-Biće dosta.-

-A šta nameravaš da zidaš?-

-Svinjac u dvorištu. Svinjski hram, umesto jevrejskog.-

Mavro Vajsman oseti kako mu se gvozdena klešta zarila u mozak, kidaju ga. Poslednje što je čuo bilo je cerekanje tih Švaba.

-Gde si bila Katarina?- majka joj prebaci.

Ćerka podigne oblog od platna. - Išla sam na bunar, da ga pokvasim u hladnoj vodi.-

-Izvini,- Eleonora je pomiluje po kosi. - Pokušaj da nateráš dedu da pojede ovu supu.-

-Deda, zašto ne pojedeš ovu supu?- Sedne na krevet pored njega, pažljivo mu zameni oblog. Uzme tanjir i kašikom bučno meša supu. - Meni za ljubav, dedice.-

-Ostavi me na miru. Ne smetaj mi dok razgovaram sa Gospodom.-

Unuka spusti tanjir. Uplašeno posmatra njegove usne koje se jedva miču.

-O Svevišnjji, počinio sam strašan greh. Ne znam gde mi je bio razum, kada sam uzeo onaj čekić i čistio cigle.- Mavro Vajsman uzdahne. Ništa nisam bolji od onih neprijatelja što su razorili Tvoj hram. Oprosti mi i primi me u naručje, jer ja neću živ dočekati sutrašnji dan.

-Deda, nemoj da umreš, dedice.-

Eleonora pritrči krevetu, rukama obuhvati ćerku oko struka i odvoji je od bolesnika.

-Šta je to, Katarina, zašto slutiš na zlo?-

-Mama, - ona zajeca- deda je razgovarao sa Svevišnjim i rekao mu da je odlučio da neće živ da dočeka sutrašnji dan.-

-Sa Svevišnjim? - Majka zaprepašćeno pogleda u ćerku.

Ona klimne glavom.

Eleonora podigne oblog i stavi šaku na čelo svog oca.

-Smiri se, dete moje, deda to bunca. Arpade, - zovne svog muža iz hodnika - trebalo bi pozvati Leopolda. Tata i dalje ima visoku temperaturu, a sada je počeo da bunca.-

-Nema svrhe, - zlatar nemoćno raširi ruke. - Zar nije rekao da mu menjamo obloge i da on ništa više ne može da pomogne.

-Znam, i dodao je da se molimo Gospodu, jer samo on može da ga spase. Od kada je pretrpeo srčani udar, sasvim se izmenio. Katarina, - majka joj se obrati - uzmi dedino lonče i donesi vodu. Moramo što češće da menjamo obloge.-

-A ako se deda naljuti? - Čerka se smirila, briše suze sa obraza.

-Neka se naljuti. Ko će sada da vodi računa i o svim tim verskim običajima. Eleonora odlučno zgrabi lonče i pruži ga. - Idi, požuri. Gospod zna da to ne činimo iz obesti nego iz teške nužde i oprostiće nam.-

Reski zvižduk odjekne dvorištem, stopi se sa topotom nogu po stepeništu. Jevreji žure na zbornu mesto radi večernjeg prebrojavanja.

Eleonora zamoči oblog u vodu u lončetu, iscedi ga i pažljivo stavi na čelo svog oca. Pri izlasku mahinalno okrene prekidač.

Bljesak sijalice na plafonu prene starca, utisne mu se u zenice, za trenutak ga zaslepi.

-Ugasite svetlost.-

Niko ne ugasi, niko mu ne odgovori.

Mavro Vajsman shvati da je ostao sam u sobi. Pokuša da ustane. Kroz glavu mu svrdla neka burgija. Pritisne slepoočnice da umanjí bol. Mora da ugasi. To je svetogrdje! Lagano se spusti i stane na nesigurne noge. Zanese se. Jedva uspe da zavrne prekidač. - Sveća, gde je sveća? - Lagano se dogega do kreveta i spusti na patos. Polumrak ga umiruje, smanjuje bol. Kapci mu pritisnu oči.

Veliki luster na dan Devetog Ava, ugašen je. Na njegovim kristalnim visuljcima nemirno odsijavaju plamičci lojanih sveća, koje su uglavljene u sedmokrake menore. Na uzanim zasvodjenim i velikim okruglim prozorima, u koje su utisnute šestokrake zvezde, tamna noć je prislonila svoj plašt. Vernici, izuveni, sede na popločanom podu sinagoge. Ispred oltara, koji je prekriven crnim prekrivačem, rabiner, u crnoj odeždi bez rukava, sa belim šalom, izvezenim srebrnim nitima, sa šeširom bez oboda, drhtavim, skoro plačnim glasom izgovara reči prve glave Plača Jeremijinog.

-Kao usamljen stoji grad, nekada pun naroda, postade kao udovica. Nekada najveći među paganima, glava pokrajine, postade sužanj.-

Mavro Vajsman, kao da se to sada dešava, a ne još pe nekoliko godina, kada je posetio Jerusalim, čelom oseća toplinu sunca, koja je ostala u kamenu. Šapuće ove iste reči i pažljivo gura između kamenih blokova Zida plača savijeni listić papira, sa ispisanim hebrejskim rečima o vernosti Gospodu i molbom za sreću svoje porodice.

- Putevi Siona jecaju, jer nema onih što idu po njima za praznik.-

Podzemna grmljavina iznenada zatutnji, zatrese zidove Hrama. Otpada malter, škripe cigle. Vreo pustinjski vetar zakovitla pesak, uleti kroz razbijene

prozore, pogasi lojane sveće. Obori starca na ledja, napuni mu usta, uši i nos peskom, zaustavi mu dah.

Katarina je prva pošla uz stepenice. Njen vrisak natera Eleonoru da potrči.

U pomrčini sobe, zašiljeni plamičak sveće na patosu, osvetljava stopala starca. Žućkasta svetlost puza se uz raskrečene noge, preko grudi do podbratka. Glava je ostala u mraku.

Neko upali sijalicu.

Ledjima naslonjen na krevet, Mavro Vajsman zabacio glavu. Usta mu razjapljena, oči širom otvorene.

-Leop!de! Eleonora vrisne.

Lekar se progura izmedju logoraša koji se penju uz stepenište, nagne se nad starcem. Gleda mu zenice, pipa puls. Samo Svevišnji zna, razmišlja, zašto je umro. Da li od sunčanice ili od bola u duši zbog rušenja naše sinagoge? Najzad se odluči.

-Samuele, deda Mavro, neka sećanje na pravednike bude za blagoslov, ispustio je svoju plemenitu dušu.-

Unuk pridje pokojniku, pažljivo mu zatvori oči i usta. Zatim snažnim pokretom raspara levi rever na svojoj košulji. To isto učine Eleonora, Arpad i Katarina.

-Neka se uveliča i posveti Njegovo ime. - Samuel počne da izgovara Kadiš.

-Neka njegovo veliko ime bude blagosloveno za veke vekova. - odgovore ostali.

-Tata, Eleonora pritrči svom ocu. Zagrli ga. Ljubi mu, kao kreč bele obraze, zarasle dugačkim dlakama.

Jauk i kuknjava ispuni čitavu spavaonicu.

Plamičak na dogoreloj sveći zapucketa, ugasi se.

-Eleonora lekar je blago uhvati za rame. - imaš li pokojnikov tahrim?

Ona se uspravi, obriše suze. Imam. Šapne. Pridje ormanu i otvori ga. Odbljesak ogledala je trgne. Brzo uzme najbližu krpu i pokrije ga. Zatim pronadje trodelnu odeću od belog lanenog platna.

-Ima li koga? - Zapita doktor Berger iz Hevre Kadiše?

-Ja sam. - Odgovori jedan sredovečni Jevrejin.

-Dobro. Isidor i ja ćemo vam pomoći prilikom tehare. Hoće li još ko da pomogne?

-Ja ću. - Joška Madaras istupi.

-Vi ne možete. - Vikne hotelijer. - Vi ste izdali našu veru.-

-Ali, - drvar nervozno potrlja ruke - ja bih želeo da se vratim našoj veri.-

-Zna se put i način da se vratite nama, A sve dotle, vaše pogane ruke ne smeju da dodirnu pokojnika. Gospode! - Vikne mali Jevrejin. - To bi bilo svetogrdje. Jadni Mavro, duša mu ne bi imala mira na onom svetu.-

-Ja sam mislio... - Joška Madaras ne dovrši rečenicu, okrene se i udalji.

-Gde i kako ćemo da ga operemo? - Zapita lekar.

Član Hevre Kadiše pogleda oko sebe. Hm, mislim da bi pokojnika mogli da postavimo na dva sastavljena stola. Trebaće nam beli krevetski čaršav, sveća, četke i topla voda.

-Isidore, molim te donesi moj sto. - Predloži doktor Berger. - Neka ti neko pomogne.-

-Dobro, sve je tu. - Promrmlja sredovečni Jevrejin. - A sada, molim vas gospodjo Siladji da se porodica i svi ostali udalje.-

Starčev leš pažljivo postave na stolove, prekrivene belim čaršavom, a upaljenu sveću pored njegove glave.

-Da počnemo. - On nastavi. - Ja ću mu oprati kosu pa zatim telo, sve do nogu. Vi mu očistite prljavštinu ispod noktiju, a potom sušite oprane delove čaršavom.-

-Kako mu je suva koža šapne Isidor Pinto.-

-To je od sunčanice. - Odgovori lekar.

Po završenom ritualnom obredu pranja leša, mrtvacu obuku u tahrihim.

-Eleonora, možete svi da dodjete. - Doktor Berger pozove porodicu.

-Kako ćemo ga sahraniti? - Ona zarida.

-Ima li u Hevri Kadiši neki sanduk? - Zapita lekar.

-Sumnjam, Treba pitati komesara, možda ima da proda.-

-Ako ne uspemo da nabavimo sanduk, - lekar nastavi - onda je jedina mogućnost da sahrana ipak bude po verskim običajima, da pokojnika uvijemo u ćebe i stavimo ga na nosila. Trebalo bi naći i neka kolica, biće nam lakše. Uostalom, tako se nekada i sahranjivalo. Da li se slažete? - On upita porodicu.

-Slažemo se. Bolje i to nego ono što se desilo u Minhenu. A šta ćemo sa sedi šivom? - Zapita Eleonora.

-Sumnjam da će dozvoliti da sedam dana ne radite. - Doktor Berger se počeo po bradi. - Sutra, rano ujutru, pre prebrojavanja, moramo da odemo kod zapovednika logora i da ga zamolimo da nam odobri i jedno i drugo. Dobro, za danas smo sve završili.-

-Gasite svetlost! - Vikne stražar.

-Ostavimo porodicu u njenom bolu. - Lekar ugasi sijalicu i tiho se udalji.

U mračnoj spavaonici svetluca plamičak sveće. Noć, kao da se zaustavila.

-Molim vas, gospodine Vajsman, naša budućnost je u Severnoj Americi.-

Eleonora je prislonila uvo na ključaonicu vrata salona, uzbudjeno prisluškuje razgovor svog oca i verenika.

-Nedavno sam odande dobio opširno pismo strica. Znaite, on je osamdesetih godina prošlog veka, zajedno sa hiljadama Jevreja, pobjegao od pogroma u Rusiji, koji su nastali posle atentata na Aleksandra II, kada se pronela vest da su navodno Jevreji ubili cara. Za trideset pet godina, moj stric je od siromaška, koji je prvi dolar zaradio čisteći kanale, postao vlasnik firme za posredovanje u kupoprodaji zemlje, saziđao je nekoliko višespratnih kuća za izdavanje, jednom rečju, postao je bogataš. I što je još važnije, za to vreme ga niko nije pitao za poreklo, a još manje mu prebacio što je Jevrejin.-

-To što je, dragi moj Hugo, tvoj stric uspeo, ne znači da su i drugi. Uostalom, ko garantuje da i tamo neće doći do pogroma?

-Pre svega,- odgovori verenik - deklaracija o nezavisnosti koja je proglasila jednakost, bez obzira na veru i rasu i da niko neće biti lišen građanskih prava što veruje u postojanje boga.-

-I Francuska revolucija je istakla parolu: sloboda, jednakost i bratstvo, - odgovori Mavro Vajsman - ali samo za Francuze. Napoleon je posle dvadesetak godina naredio da se za sledećih deset godina Jevrejima oduzmu građanska prava, dok ne postanu Francuzi jevrejske vere. Seti se, uostalom i Drajfusa.-

-Ja, naravno, ne mogu da tvrdim da tamo toga neće biti, ali znam šta mogu da očekujem ovde, u Evropi. Da ne idem daleko u prošlost, kada su nas progonili zbog toga što smo razapeli Hrista, neki sadašnji događaji upozoravaju. U Ukrajini nas uništavaju pod parolom: Smrt boljševicima i Jevrejima. A boljševici oduzimaju Jevrejima imovinu i građanska prava. U Poljskoj opet Jevreje ubijaju jer su rusofili. Kao što vidite, uvek smo mi Jevreji bili i ostali neka vrsta žrtvenog jarca raznih papa i popova, kraljeva, carva i drugih vladara i onih koji zaludjuju narode. Zato smatram da je naša budućnost u Severnoj Americi.-

-Naša budućnost je tamo gde Gospod odredi.-

-A zar Gospod nije odredio da se u Severnu Ameriku do sada useli oko tri miliona? Moj stric piše kako u Njujorku, gde on živi, Jevreji imaju svoju versku zajednicu, sinagoge, škole. Štampa se nekoliko listova na jidiš. Još početkom ovog veka štampana je prva jevrejska enciklopedija na engleskom jeziku. Ne, ja ne želim ponovo da pretrpim strahote još jednog rata.-

-Nemoj ti da mi govoriš o strahotama rata. - Mavro povisi glas. - Ostao si živ i čitav. A ja sam izgubio sina. Ne znam šta mu se dogodilo. Da li je poginuo? Gde je i da li je sahranjen? Jednostavno su mi javili da je nestao.-

-Oprostite, molim vas, nisam želeo da vas povredim.-

-A Eleonora te je verno čekala sve vreme rata, pa i ovu godinu posle, da se vratiš. Uzbudjeno je čitala tvoja retka pisma, sve sačuvala u posebnoj kutijici. I ti sada uslovljavaš venčanje njenim odlaskom u Ameriku. Ne, ja to nikada neću dozvoliti. Ona ostaje u ovom Gradu. Ko će nam zaklopiti oči, ko će posećivati naše grobove?-

-Dozvolite da vam još nešto kažem. Možda te čuli da je Komitet jevrejskih delegacija tražio na Mirovnoj konferenciji da se Jevrejima prizna potpuna jednakost, kulturna i verska sloboda, kao i ostalim nacionalnim manjinama. Međutim, predstavnici Rumunije i Poljske su bili protiv toga. Najzad su 1919. potpisali ugovor o manjinama. Ali, da li se time zaista obezbeđuje ravnopravnost i u budućnosti? Vekovno iskustvo dokazuje suprotno. Razmislite, gospodine Vajsman.-

-Nemam ja šta da razmišljam.-

-Da li je to vaša poslednja reč?-

-Jeste.-

-Pošto ja ne želim da moji potomci budu građani drugog reda, pa verovatno i proganjani, ja odlazim u Ameriku bez Eleonore. Čim stignem, poslaću vam svoju adresu. Ako se predomislite, javite mi. Odmah ću poslati brodsku kartu i sačekati je. Naravno, ukoliko se odlučite, poslaću brodske karte i za vas i za poštovanu gospodju Elviru. Zbogom, gospodine Vajsman.-

Kvaka na vratima se pokrene, verenica u poslednjem trenutku utrči u svoju sobu.

Eleonora se trgne. Katarina se zgrčila na patosu. Privukla noge grudima, obrglila ih rukama. Povremeno se trza.

-Siroto dete, - pomisli. - Kakvi je snovi muče? Da je probudi? - Ona ispruži ruku. - Ne, neće. Ovo je noć za strašne snove. Svako mora da ih odsanja.-

Pažljivo se premesti do ćerke, lagano je privuče i glavu joj prisloni na svoje grudi. Seti se svoje majke.

-Ali, mama, ja još uvek volim Huga.-

-Moraš da ga zaboraviš. - Elvira zagrlji ćerku. - Za godinu dana, od kako je otišao u Ameriku, nije ti poslao ni jedno pismo. Sigurno se oženio. Ti i ne sanjaš kakvih sve žena ima.-

-A ako mi ipak piše?-

-Ne možeš više da ga čekaš. Ne zaboravi da imaš već dvadeset pet godina. Eh, taj nesrećni Hugo. Kada ti je bilo vreme za udaju, čekala si ga. A imala si mnoge prosiocce, koji bi bili srećni da se ožene tobom.-

-Arpad je tri godine mlađi od mene.- Eleonora zaplače.

-Ti više ne možeš da biraš. Svi momci su se već poženili. Zar hoćeš da se udaš za onog udovca sa dvoje dece? - Elvira joj obriše suze.- Reci mi iskreno, da li ti je Arpad odvratan?

-Nije. Jednostavno ništa ne osećam prema njemu.-

-Onda ništa ne brini. U braku, naročito kad budeš rodila decu, ljubav će sama od sebe doći. Arpad je dobar čovek, odličan zlatar. Tata mu je obećao da će mu kupiti kuću u Glavnoj ulici, da u prizemlju otvori svoju radnju, a pomoćiće mu i da nabavi potrebne alate i zlato. On će ti obezbediti udoban život. Poslušaj tatu, on ti želi najbolje. Ovo ti je poslednja prilika da ne ostaneš usedelica.-

Eleonora oseti da je neko drmusa.

-Lezi na krevet,- zlatar šapuće - nemoj da se mučiš.-

Ona shvati da leži na patosu, a Katarina preko nje. Lagano se uspravi i pažljivo stavi glavu ćerke u svoje krilo.

Plamičak sveće osvetljava Samuela, koji se ledjima naslonio na vrata ormana, zabacio glavu kroz razjapljena usta, šumno diše.

-Zar je tebi Arpade toliko teško da bar ovu noć prosediš?-

-Nema svrhe. Ako već ne možemo sedam dana i noći da sedimo na patosu, kako to nalažu verski običaji, ova jedna noć ništa ne znači. Osim toga, jučerašnji rad i uzbudjenje me je sasvim iscrpelo.-

-Ti lezi, - odgovori Eleonora - a ja i deca nećemo.-

-Kako hoćeš.- Arpad se sruči na krevet. Uskoro se začuje njegovo ravnomerno disanje.

-Zar ga ni sada ne poštuje? - Eleonora se ogorčeno seća.

-Arpade, treba da se dogovorimo o Mavru. Od kako je moja majka umrla, ja sam rastrzana na dve strane.-

-Zar Marta ne može da mu skuva i da sprema?

-Ne radi se o tome. On teško podnosi samoću. Njemu ne treba služavka nego porodica.-

-Znači, ti želiš da ga dovedeš ovamo? - Zlatar prestane da kucka po zlatnoj pločici. - A kako će se izdržavati?-

-Zar ti nije poklonio kuću?-

-Nije on to meni poklonio, nego mi je dao da bih te oženio.-

-Dobro, razgovaraću sa njime da proda kuću i novac tebi preda. Ne brini se, neće ti pasti na teret. - Eleonora krene iz radionice.

-Samo, - on je zaustavi - ne želim da nam nametne svoja košerska shvatanja i običaje.-

-Kada si me prozio, nisi tako govorio. Nosio si brađu i hvalio se svojim znanjem Talmuda. A kasnije si se obrijao i počeo si da radiš na Šabat.-

-Vremenom sam shvatio da ne treba spoljnim znacima da ističem da sam Jevrejin. Nisam mogao da dozvolim da Šabatom, kad ima najviše mušterija, oni odlaze kod konkurencije. A šta će biti sa njegovom trgovinom? Uostalom, - on odmahne rukom - dok hoće i može, neka se bavi trgovinom starih stvari. Kad prestane, red bi bio da to proda i novac uloži u moju radnju, može i kao ortak, ali ne mora da radi. A to će i tako postati Samuelovo.-

Plamičak na poslednjoj upaljenoj sveći već je dogorevao, kada se u sobu probio sunčev zrak.

Eleonora pokuša da ustane sa poda. Nešto je preseče u predelu slabina.

-Samuele, - ona ga zadrma po ramenu - pomozmi mi.-

-Eleonora, vreme je da zatražimo dozvolu da kupimo sanduk. Evo, - doktor Berger se okrene - Isidor je izbrojao novac koji smo sinoć sakupili, biće dovoljno.-

Žena brizne u plač. - Kako ste dobri, od srca vam hvala.-

-Ne treba da se zahvaljuješ. To je naša dužnost da pomognemo svom sunarodniku u nevolji. Mislim da bi najbolje bilo da i Arpad podje sa nama.-

-Kakav sanduk? - Zapovednik logora vikne. - Tamo u konjušnici imate neke daske, pa sklepajte sanduk. Ne sme da se zakucaju ekseri? Pa šta onda? Nosila? -On se zamisli. Može, ali, morate tako da ga zavijete da se uopšte ne primeti da je mrtvac. Šta? - On raskolači oči. - Kakav obred, kakvih sedam dana. Koješta. Uzmite ona kolica, tamo pored magazina, pa ga odvučite van Grada, gde su streljani banditi. Zakopajte ga kao strvinu, bolje nije ni zaslužio. Sa njime će poći samo porodica. Pratiće je jedan stražar.-

-Zar ne može na našem groblju? - Eleonora istupi. - On je moj otac. Pa, on je ipak čovek.-

-Ne može!-

-Molim vas. - Ona klekne pred njegove noge. - Kao boga vas molim.-

-Rekao sam i gotovo. - Fridrih Grosman je odgurne svojom čizmom.

Doktor Berger joj pomogne da ustane.

-Poštedite porodicu rada, bar za danas.-

-Ni slučajno! Posle zakopavanja stražar će da ih odvede da rade.-

Bunovni Jevreji ispunili široke prozore na hodniku. Čutke posmatraju šta se dešava.

-U stroj! - Zapovednik logora dune u pištaljku.
 Logoraši lagano silaze, postrojavaju se u četvorne redove.
 Začuje se škripa točkova. Arpad i Samuel doguraju kolica, uzmu sa njih dve velike daske i krenu uz stepenice. Nekoliko Jevreja im pridje, da im pomogne.
 -Prebrojavanje! - Naredi Fridrih Grosman.
 Neravnomerni bat koraka, ubrzano disanje, lagano se spuštaju niz stepenište.
 Mavro Vajsman, uvijen u ćebe, konopcima privezan za daske, kreće na svoj poslednji put.
 -Oprostimo se od Mavre Vajsmána, neka sećanja na pravednike bude za blagoslov. - Doktor Berger makazama zaseče svoj desni rever i preda ih sledećem u stroju.
 -Ovo je pobuna! - Zapovednik logora pozeleni od besa. - Straža, puške na gotovs.-
 Logoraši ćutke predaju makaze jedan drugom.
 -Za kaznu, danas idete na posao bez doručka! Los!-
 Kolica lagano krenu prema izlazu.
 Logoraši podju za njima. Kako koji zaseče rever, polazi. Na glavama im crni šeširi i marame. U četvornim redovima izlaze iz logora.
 -Stoj! - Fridrih Grosman vikne. - Stražari, vratite ih natrag. Sto mu gromova. Hoće da naprave pogrebnu povorku kroz Grad, da nam se svet smeje. A ja mogu i da odgovaram zbog ovih gadova.-
 Škripa i tandrkanje točkova po turskoj kaldrmi lagano se udaljava niz ulicu.

XVI

Eleonora ga svojim kolenom gurne u slabinu. Nerazgovetno mrmlija, trza se.
 -Ni u snu nema mira.- Arpad Siladji razmišlja. - Ko zna šta je muči. Da je probudi, da je spase košmarnih snova? Ne. Ne sme. Ona će ga onda sprečiti da ostvari ono što je odlučio. Odlučio? podidje ga neka jeza. Da još jednom dobro o svemu razmisli? Neki delić njegove podsvesti neumoljivo probija u grozničavi tok misli. Da nije ovo trenutak slabosti? Neće, ne sme ponovo o svemu da razmišlja, ponovo odlučuje. Tri noći je razmišljao, merio sve razloge za i protiv. Oseti kako mu se kapci skapaju. Trgne se. Ne sme da ih zatvori, zaspaoće, a onda... -
 Namerno se usredsređuje na slike prošlosti.
 -Tata, - Katarina ga vuče za ruku - probudi se.
 -Zašto? - Arpad Siladji trlja bunovne oči. Ne može da shvati da li ga to ćerka zaista budi ili to sanja. Naglo se podigne u krevetu, ćelom lupi o bradu svoje ćerke. Iznenadni bol ga sasvim probudi. - Šta hoćeš?-
 -Zove nas zapovednik logora. - Katarina šakom drži svoju bradu, užurbano šapuće - hoće nešto da nas pita. - Ćerka se odmakne. - Ala si me udario. Požuri.-
 U hodniku ih doćeka stražar Peter, lagano se klati.

Arpad Siladji oseti kako mu iz usta bazdi alkohol. Pijan je. pomisli. Uplašeno zagri ćerku.

-Brzo, gospodin zapovednik vas nestrpljivo čeka. - Stražar krene niz stepenište, zabatrga se ali se zadrži na ogradi. Krivudajući, podje preko mračnog dvorišta. Belim snopom baterijske lampe preseca mrak ispred, oko i iznad sebe.

-Je li te on probudio?- Zlatar pokaže glavom na Petera.

-Nije. Ja sam bila u hodniku, nisam mogla da zaspim.-

-Koliko je sati?-

-Prošla je ponoć.-

-Ponoć? - Začudi se otac. - Šta si radila?-

-Ništa, razmišljala sam. Izgleda da oni tamo nešto proslavljaju.-

-Zašto misliš?- Arpad Siladji uspori korak.

-Pa tako. Čula sam da pevaju. A zatim je izašao ovaj stražar i pošao prema zgradi. Ja sam brzo utrčala i legla, da me ne primeti. On je probudio čika Isidora i odveo ga. Onda su čika Isidor i Gerhard...-

-Ko je taj Gerhard?- Prekine je otac.

-Ovaj, to je sin Eriha Štala.

-Otkud ti njega znaš?-

-Videla sam ga pre rata na korzou. Pokazao mi ga je Milenko.-

-I onda? - Arpad Siladji je nestrpljivo požuruje, još ne može da shvati o čemu se radi.

-I onda je čika Isidor otvorio našu kantinu, a posle je odneo punu korpu namirnica.-

-Hajde, vi tamo, požurite. - Vikne Peter i otvori vrata kancelarije zapovednika.

Jarka svetlost ga zaseni, zlatar mahinalno stavi šaku ispred očiju. U tom trenutku ga neko ščepa za gušu. On uplašeno zgrabi tu ruku, gura je od sebe. Jarka svetlost se naglo ugasi, pojavi se zamračeni plafon.

Arpad Siladji najzad shvati da leži u krevetu, a da mu je Eleonora prebacila svoju ruku oko vrata. Polako je uhvati za šaku, da se oslobodi zagrljaja. Koža nadlanice suva i ispucana, dlanovi puni tvrdih žuljeva. Prožme ga neka seta. Kako su joj ruke nekada bile nežne i meke. Seti se teksta iz Talmuda. Beše neki koji reče: Kada je naša ljubav bila jaka, mogli smo spavati na sečivu mača. Sada, kada je naša ljubav oslabila, ni krevet od šezdeset lakata nije dovoljno širok.- Zar je zaista do toga došlo? Zar mu smetaju njeni žuljevi? I opet se seti Talmuda.- Oči su ti kao golubica sve dok su u neveste lepe oči, ne treba joj proveravati telo, ako su joj oči zamagljene, celo telo jo jtreba proveriti. Otkuda mu sada naviru te reči Talmuda, kada ga nije čitao, ne pamti od kada? A stvarno su joj oči najlepše, one su ga privukle.- I tada se seti. - Dan pre nego što se osmelio da zavorski ruku, izgovorio je ovu misao, da je zaseni svojim znanjem Talmuda, da ona to ispriča svom ocu Mavru, koji je bio košer, i da ga privoli da mu da svoju ćerku za ženu. Izrekavši te reči, on joj je nežno poljubio nadlanicu, gledajući je pravo u oči, onako zbudjenu dok su sedeli u salonu, on u pozajmljenom smokingu, a ona u divnoj ljubičastoj

haljini, zakopčanoj do grla.- Arpad Siladji se zastidi svojih misli, lagano joj spusti ruku na svoje grudi.

Za trenutak svetlost iz dvorišta logora razgrne mračnu senku koja se zalepila za plafon, neka se vrata zalupe, zažuje se ravnomeran bat vojničkih čizama.

-Zašto je nije poslušao? Sada bi svi bili u Pešti, na slobodi. - Zlatar stavi svoje ruke pod glavu. Opet izbegava da razmišlja o svojoj odluci. - Da se i dalje ubedjuje? Gde je stao?-

Stražar je otvorio vrata i njega je zasenila svetlost.

Slike sećanja nastavljaju svoj prekinuti tok.

Nasred kancelarije zapovednik logora raširio svoje noge, čizme do sjaja očišćene. Premešta se sa prstiju na pete, svaki put patos zaškripi pod njima. Pored njega nepoznati mladić.

-To je svakako taj Gerhard. Šta će on ovde? - Na pisaćem stolu balon sa vinom, čaše, hleb, sir, salama.

Peter zatvori vrata.

Tresak zlataru uvuče glavu u ramena. Oseti kako je sad odvojen od svojih sapatnika, odvojen od sveta. Drhtaj mu prodje telom.

-Da li vi Jude čitate bibliju? - Najzad ga Fridrih Grosman zapita.

-Čitamo, - promuca zlatar.

-Zar celu? I o Hristu?-

Arpad Siladji odahne. Užurbano objašnjava da Jevreji priznaju za svete knjige samo Stari zavet koji se na hebrejskom naziva TANAH, od početnih slova Tore, to jest pet knjiga Mojsijevih, Nviim, što znači Proroci i Ktuvim.-

-Dobro, to me ne interesuje, nemam nameru da predjem u vašu poganu veru.- Prekine ga zapovednik. - Da li se vi sećate Lota i njegove dve ćerke? To je jedini pravednik, koga su božiji andjeli spasli, zajedno sa porodicom, pre nego što je vaš bog spalio Sodomu i Gomoru.-

-Ne sećam se.-

-No dobro. Ja ću da vas podsetim. Taj Lot je imao dve ćerke i, kada su se spasli, one su opile svog oca i imale, jedan za drugom odnose sa njim i rodile mu sinove. Vi i vaša ćerka ste potomci tog Lota i njegovih ćerki, zar ne?-

-Ne znam, gospodine zapovedniče.- Odgovori zlatar. Krišom pogleda u Katarinu, koja je sagnula glavu. Siroto dete. Mora da sluša bljuvotine. Tada primeti kako se ramena dvojice mladića tresu, jedva uzdržavajući da ne prsnu u smeh. To ga umiri, opusti. Ove pijane Švabe nemaju pametnijeg posla nego da ga pitaju za ovakve gluposti. Valjda će ih sada pustiti da odu.

-Mene nešto interesuje,-nastavi Fridrih Grosman. - Vi Jude, ljubomorno čuvate čistoću krvi vaših predaka, pa me interesuje da li i sada kod vas postoji običaj da ćerka ima odnose sa rođenim ocem?-

-Ali to je besmisleno, - zapanji se zlatar. -Ta priča o Lotu, to je samo legenda. Uostalom, ako je to i istina, to se desilo pre nekoliko hiljada godina.-

-Krv nije voda,- Namac u crnoj uniformi produži. - Zvao sam vas da proverim, da li je taj porok sakriven negde u vašoj krvi. Peter, - obrati se stražaru - daj devojci čašu vina. Napuni je do vrha.-

-Ali,- zamuca Arpad Siladji, - moja ćerka ne pije.-

-To i nije za nju, nego za vas. - Prekine ga zapovednik. - Vaša ćerka će da vam ga da, kao što je to bilo u Bibliji.-

-Ovaj, - zlatar se kao davljenik hvata za slamku- ni ja ne pijem, lekar mi je zabranio. Znete, ja imam čir u stomaku.-

Katarina mu drhtavom rukom pruži čašu.-

-Popijte na iskap! - vikne Fridrih Grosman. - Sofort!-

Arpad Siladji lagano prinese čašu ustima, malo srkne, pa stegne usne, okleva, čeka, još ne veruje da zapovednik to misli ozbiljno. - O Gospode, pomози, urazumi ove ludake.- Očajnički se moli.

Tanki kožni remen, kao zmija, obavije mu se oko vrata, zaseče kožu. Izbije čašu koja se razbije o patos.

-Svinjarija! - Vikne zapovednik. - Peter, daj drugu čašu.-

-Tata,- šapne Katarina, pruži mu drugu čašu. - Ja se tako bojim.-

Zlatar je prihvati, ispije je u velikim gutljajima.

Peta čaša ga ošamuti. On se zaklati. - Ohoho, - Arpad Siladji počne da se smeje. - Baš ste vi neki veseljacі. Dajte mi još jednu čašu.-

-Gotov je,- promrmlja debeli Nemaс. Ramena mu se zatresu, zacereka se.

Smeh zarazi i ostale.

-Kad bi nas neko sa strane posmatrao, - Arpad Siladji jedva sklapa misli u pijanoj glavi, ne bi poverovao svojim očima. Jevreji i Švabe zajedno, kao prijatelji piju i smeju se.

Zapovednik prvi zaustavi smeh, a za njim i ostali.

Zidni sat zakuca jače. Zlatar, sem tog kucanja, ne čuje ništa drugo. Vidi kako su se zapovedniku suzile oči. Strah koji ga iznenada zapljusne, raspline se u alkoholu. Oseća samo kako se Katarina pribila uz njega, steže mu mišicu.

-A sad, mala, na posao! - Vikne Fridrih Grosman. - Hajde, počni.-

-Šta da počnem?-

-Poprcaj se sa svojim ocem. - Zapovednik se ponovo zacereka.

-Šta je to?-

-Zar ne znaš? Skidaj gaćice. Tvoj otac će da te nauči!-

-Samo to ne. - Vrisne devojka, sruči se na kolena. - Molim vas, kao boga, samo to ne.-

-Matori, skidaj pantalone!-

Arpad Siladji se ukipio, ne mrda. Udarac kandžijom mu pokrene misli. - Gospode, zašto me tako surovo kažnjavaš? - Shvati da se odjednom otrezno. Neću!- Ote mu se iz usta.

-Šta? - Fridrih Grosman se zaprepasti, a zatim zaduvan, vikne: Momci, skidajte mu pantalone. E, matori, sada ću te ovom drškom tako po jajima izudarati, da ti nikada više žena neće pasti ni na pamet.-

Užasnut, u bezizlazu, Arpad Siladji naglo otvori oči, da pobegne od nove patnje kojom mu preti polusan. Prisilno širi kapke, uzalud traži po plafonu, zidovima, oko sebe, jedan tračak, makar jednu tačku stvarne svetlosti, da se zenicama uhvati za nju. Da spreči da ga vrtlog prošlosti ponovo ne uvuče u košmar.

Čuli ušima, da prepozna makar jedan poznati zvuk u bezličnom teškom disanju, hrkanju i mrljanju usnulih Jevreja. Da se uveri da ponovo ne sanja.

Iznenada Eleonora jaukne. Zahvalan, pažljivo, da ne probudi svoju ženu, iskrene glavu, ovlaš je poljubi u čelo.

-Zašto se uvek na ovom mestu prekidaju slike prošlosti? Zar je saznanje sopstvene krivice toliko neizdrživo da ne sme, da ne želi da se potseća na nju?-

-Mora, mora da kopa po uspomenama, da se kažnjava, da se veže za stub srama, da sam sebe pljuje i kamenuje.

-Zašto se nije, makar malo odupirao, dok su mu skidali pantalone i povalili ga preko stola? Kada su počeli da ga udaraju, Katarina je pritrčala i svojim telom ga zaštitila, vikala je: Nemojte da tučete mog tatu! - I primala je udarce umesto njega. Krvnici su ga ostavili i navalili na nju.

I, dok je ležao na patosu, sa lokvom krvu ispod svojih mošnica, Katarina je očajnički vikala: Tata, ne daj me! - A on se nije ni mrdnuo. A mogao je, morao je, bez obzira na bolove, da je zaštititi, kao ona njega. Možda bi je ostavili.

I kada mu je Eleonora sutradan, pošto je čula celu priču, prebacila što nije bar pokušao da spase ćerku, jer i životinja štiti svoje mladunče, tako što zver privlači na sebe, Katarina ga je opravdavala da je tada ležao u nesvesti. A samo on zna da to nije istina, da se on tada pomirio sa gnevom gospodnjim, koji ih kažnjava za grehe praotaca. Tako je onda, dok je ležao na patosu, u sebi šaputao, opravdavao se, a kasnije? Kasnije je postepeno saznavao, i najzad sebi priznao, da nije ni tada ni mrdnuo, jer se bojao za sebe, za svoje telo, za svoj život, jer je bio jednom rečju kukavica i samoživ.

A zar je tada i mogao razumno da razmišlja, odlučuje, u onom strahu i bolu? Ne, to nije opravdanje. Kako je Katarina bez razmišljanja pokušala da ga zaštititi. Nešto se još odavno u njemu poremetilo, nešto ga je izobličilo. Samo, kada je to počelo? Da, da, još onda, kada su počeli da mu ulivaju u glavu da su Jevreji izabrani narod, koga Gospod voli, iskušava i kažnjava. Za svaki neuspeh, za svaki svoj poraz, on se pravdao kaznom božijom. To predanje se prenosi sa kolena na koleno, sa generacije na generaciju. Jednom to mora da se preseče.

Njegov autoritet kao muža i oca, sazdan na tom predanju, opterećuje njegovu porodicu, lišava je mogućnosti samostalnog odlučivanja. Zbog toga mora da ga uništi. Neka bar Katarina i Samuel pobegnu iz ovog pakla. Neka se ona uda, promeni veru, nadje svoju sreću. Neka se Samuel bori protiv ovih zlikovaca, pa ako pogine, ostaviće svetao trag u istoriji jevrejskog naroda. Neka se ta nova, mlada generacija oslobodi zauvek besmislene pokornosti i beznadežnog neprotivljenja. Neka se sukobi i bori protiv zla.

Arpad Siladji oseti kako strah od konačne odluke izbija iz dubine duše, tresе ga, obliva znojem. Lagano skloni ruku svoje žene i oprezno sidje sa kreveta, nogama napipava svoje cipele, navlači ih. A zatim se predomisli, izuje ih. Trebaće Samuelu. Prožima ga tuga. Zar da ode ovako bez pozdrava? Neka, bolje je i jedino tako moguće. Bosonog podje prema hodniku, daska u patosu izdajnički zaškripi. Naglo ustane, osluškuje. Niko nije žuo, niko se nije probudio. Na prstima izidje u hodnik, nasloni se na dasku prozora, zagleda u visine. Posmatra kako nebo lagano

razotkriva svoj beličasti plašt od oblaka, bezbroj zvezda zacakli. Kako bi divno bilo, - razmišlja - kada bi sada moga oda poveruje da su to duše umrlih i da će uskoro još jedna da zasvetli.

-Halt! - Stražar tamo negde u mraku dvorišta, repetira pušku. Da potrči niz stepenište? Arpad Siladji se koleba. Stražar će da puca, da ga ubije za tren oka. Da, ali tada će da se priča da je ubijen pri pokušaju bekstva. A od koga je bežao, zar od svoje porodice? Njegova smrt će ostati neobjašnjena i beskorisna. Štaviše, opravdaće kao volju gospodnju, još veću pokornost u bespuću.

Neka mačka zamjauče. - Donnerwetter. - Vikne stražar i nasmeje se. A zatim se ponovo začuju teški koraci, što se vraćaju iz dubine zamračenog dvorišta. Stražar glasno zeva, udarajući dlanom o svoje usne, stvara isprekidane zvukove.

Arpad siladji odahne. Sagne se i nećujno dodje do kraja hodnika. Sačeka da se stražar udalji, pa pažljivo izvuče gvozdeni klin, lagano otškrije vrata, provuče se i krene uz drvene stepenice što code na tavan. Raskrečenih nogu, da butinama ne dodirne još uvek natekle mošnice, lagano napipava i broji stepenice. Ima ih šesnaest, prethodnog dana je to proverio, a zatim još pet koraka do tog mesta koje je izabrao. Prstima potraži sveću i šibice koje je ranije ispod jedne grede sakrio. Žučkasti plamičak obasja mračni tavan, izduži senke stubova, a njegovu, ogromnu prilepi za crepove.

Iz daljine dopire ravnomerno kreketanje žaba u rukavcu Reke, koja ga umiruje i rastužuje. - Čudno, - pomisli - žao ga je što više neće čuti kreket žaba. Zar je to najvažnije od svega što će da izgubi? I da li su te žabe uopšte značajne u njegovom životu? Nikad do sada nije ih primećivao, niti o njima Ali, one će da nastave da žive, preživeće svoj vek. Zlatar se zagleda u plamičak. Jedan život jedna sveća.- Trgne se. - Vreme je. - Iz svog džepa izvadi oprostajno pismo, da ga pročita i odluči se da li da ga pocepa ili ostavi.

-Dragi moji, noćima sam razmišljao i najzad shvatio. Kriv sam što nisam poslušao Eleonoru. Sada bi bili u Pešti, na slobodi. Kriv sam što Samuelu nisam dozvolio da ode u Palestinu. Kriv sam što Katarina nije pobjegla. Kriv sam, hiljadu puta sam kriv što moja porodica sada pati i nema budućnosti. Zato sam odlučio da sam sebe kaznim.

-Verovao sam da živim i radim po volji Gospodnjoj. Želeo sam da sačuvam na okupu svoj uporicu i imovinu, a sve sam izgubio. Najzad sam shvatio da su nas pogrešno učili da sva zla koja trpimo dolaze kao iskušenja i kazna Božija i da moramo da se tome pokoravamo.

-Ne, ta zla dolaze od goja kojima se uliva u glavu da smo mi, Jevreji, krivi za sve. Protiv toga zla moramo da se borimo. Zar Mojsije nije ubio onog Egipćanina? Pa ipak mu je Gospod naredio da izvede Izraeljce iz egipatskog ropstva. Predao mu je deset zapovesti, odredio mu da naš narod odvede u Obećanu zemlju.

Arpad zastane. Zamišlja preneraženo lice Eleonore.- Neka. I ona mora najzad da prihvati ovu istinu. - Nastavi da čita.

-Svojom smrću hoću da izmolim Svevišnjeg da vam oprost i sve grehe, da vas oslobodi mene. Ja odlazim da vam više ne smetam.-

Arpad

Zlatar uzdahne, dlanom obriše znoj sa čela, sa potiljka. Oseća kako počinje da drhti, trese mu se celo telo, ne može da zaustavi cvokotanje zuba.

-Da odustane? - Ta iznenadna misao ga pokoleba.

-Ne, ne! - Arpad Siladji vikne. - Opet si kukavica! - Jedva savije pismo po postojećim ivicama i strpa ga u džep. - A ako ga ne pronadju? - Glasno razgovara sam sa sobom, oseća da ga taj razgovor ohrabruje. - Onda neće znati zašto sam se obesio. A moraju to da saznaju, jer inače moja smrt nema svrhe. Bolje da ga stavim na vidno mesto. - Uzme sveću i prinese je drvenom stubu. - Pronadji neki ekser. - Zlatar nastavlja da glasno povori. - Aha, evo ga. - Razvije pismo i prikači ga, dlanom izravna papir. - Tako, a sad, uzmi onaj konopac što si ga sakrio.-

Arpad siladji tupo posmatra konopac sa omčom. I sada ga privlači kao onda, tamo na vešalima. Nešto ga je nateralo da ga krišom uzme i sakrije, kada su vešala demontirana.

Najzad provali plač, suze grunu niz obraze.

Plaćući, prebaci konopac preko kose grede, lagano zaveže dva čvora, popne se na gredu.

-Gospode, oprosti mi - jedva prošaputa. Stavi omču oko vrata iskoči.

XVII

Samuel noktima iskida konac kojim je žuta traka prišivena za rukav košulje i polako je skine. Obuzima ga radost prvog koraka u slobodu. U mraku prstima trlja žuto platno, hoće da ga zapamti za ceo život, svako vlakno, svaki šav, zamišlja rubove šestokrake zvezde, svako slovo prišiveno za traku, koja ga podseća na poreklo i na poniženje, na tu žutu traku koja mu je bila teža nego okov. Okov znači samo fizičko oduzimanje slobode, a ova crna slova degradiraju dostojanstvo čoveka, pretvaraju ga u biće niže vrste, koje viša rasa može nekažnjeno da kinji i ubija.

Ipak se predomisli, strpa žutu traku sa crnim slovima i zvezdom u džep svojih pantalona. Poneće je u slobodu, da ga stalno podseća na logor, u kojem ostavlja svoje najbliže, svoje prijatelje, da ga podseća na patnje i poniženja.

Dvorištem logora ravnomerno se probijaju tupi udarci čizama stražara, ponekad zvekne potpetica o ciglanu stazu.

Oseti zamor od dugog ležanja, žuljanja. Pažljivo se okrene sa jednog na drugi bok, rukom obuhvati drvenu gredu malog tavana, pazi da ne padne na pod, pokriven već istrošenom, rasutom slamom, punom isušene balege konja nekadašnje jugoslovenske vojske.

-Samuele, što ne podješ sa nama? U Madjarskoj je sigurnije. - Estera ga gleda tužnim očima. Severni vetar joj češlja pramenove crvenkaste kovrdžave kose koji vire ispod bele vunene kape.

Lokomotiva ubrzano, u pravilnim razmacima, ispušta paru koja šiljka preko šina i nestaje u kapljicama, kvasi šljaku na peronu željezničke stanice u Gradu.

-Ne mogu, moji neće da idu, a ja ne želim da ih ostavim. - Nežno je hvata za prste.

-Nemoj da sutra bude kasno, možda je ovo poslednji voz za Budimpeštu. Moj tata je ubedjen da će Hitler da napadne Jugoslaviju. Slušao je preko radio Beča kako prete Srbima, što hapse Švabe, uništavaju im imovinu i još mnogo šta. Estera na trenutak nasloni glavu na njegovo rame, on se trgne, zbunjeno pogleda u prozor željezničkog vagona. Njeni roditelji podižu kofere u mrežu iznad drvenih sedišta. - Hoćemo li se ikada videti?-

Samuel primeti kako jo klize suze niz obraze, prstom ih briše. - Nemoj tako da govoriš, da slutiš na zlo. Sve će ovo da prodje, kao ružan san.-

Estera drhtavo uzdahne. Samo, iz tog sna treba i da se probudi.

Otppravnik vozova dune u pištaljku, podigne štap sa crvenim barjačetom.

-Moram da idem, - ona šapne, ali i dalje stoji kao ukopana, uvlači svoje medju njegove prste, približava mu se.

Slika nestaje.

-Zašto nije otišao sa njom? Zašto je bar tada nije poljubio? - Samuel se ogorči. - Ti glupi običaji i obziri.-

Od bola naduta pluća, nateraju ga da se uspravi i uzjaši drvenu gredu tavanice konjušnice. Pretrne. - Koliko je sati? - Naćuli uši. - A ako nije čuo otkucaje? Ne, sigurno bi čuo. - Koliko puta ih je noćima slušao, jedini znak slobode koji se prikradao kroz mrak. Izvadi fotografiju, podmetne je pod pramen mesečine što probija izmedju crepova, jedva nazire likove. Deda Mavro u sredini, otac sa njegove strane, a mama sa leve strane, Katarina na očevom, a on na majčinom krilu. Netremice gledaju u sočivo fotoaparata. U životu ih je ostalo još samo troje. A možda će ostati samo on, a možda niko.

Nečujno zaplače, samo mu se ramena dugo, neprimetno tresu. - Da se vrati, da ih ipak ubedi da pobegnu sa njim? - Seća se.

-Mama, - očajno šapuće - podjite sa mnom. Ovo je poslednja šansa, deda i tata su je već propustili. Vas dve će Nenad sakriti u jednom srpskom selu, kod seljaka, a ja idem u partizanski odred.

-Partizanski odred? - Eleonora ga začudjeno pogleda. - A šta je to, je li to neka vojska ?

-To su borci protiv Hitlera. - On stavi prst na usta. O tome nikom ni reči.

-Jesu li to ti što su ih Nemci nedavno streljali?-

Samuel klimne glavom.

-Ali, pa to su komunisti.-

-Pa šta. Oni su isto tako ljudi kao i mi. Da znaš, mama, nama Jevrejima će biti dobro tek u socijalizmu. Tamo su svi ljudi jednaki, bez obizra na narodnost, rasu i veru. - Samuel je nezadovoljan, razgovor je skrenuo u sasvim drugom pravcu. - Ti i Katarina treba da se odmah odlučite, noćas bežimo.-

-Ali, oni -

-Znam, - Samuel je prekine - oni ne veruju u boga. Da znaš, mama da i ja više ne verujem u boga. On postoji samo u Bibliji. To je zlobni starac koji večito kinji svoj najmiliji narod, stalno ga zbog nečeg kažnjava, da bi ga držao u ropskoj pokornosti. -

Eleonora mu brzo stavi šaku na usta. - Prestani, molim te. U tebe je ušao sotona, ne znaš šta govoriš.-

Katarina zbuđeno gleda čas u majku čas u brata, snažno zagri svoju majku. - Ja ostajem sa mamom.

-Samuele, - majka zavapi, pokušava da ga zadrži - ako odeš, Nemci će te streljati kao Klaru.-

-Bolje i to nego da pokorno čekam da me obese kao psa. Klara je bar svesno i dostrojanstveno dala život za ideale za koje se borila.

Samuel vrati porodičnu fotografiju u džep košulje, pritisne je na svoje srce. -Zbogom mama, zbogom Katarina, neka vas prati sreća. - On šapuće. - Možda ćemo se ipak sresti na slobodi. A tebe, Klaro, nikada! Kunem ti se da te neću zaboraviti, jer ti si mi otvorila oči. U početku ti nisam verovao, jer je ono što si mi pričala bilo sasvim suprotno od onoga što su me učili. Ali, vremenom sam shvatio da si u pravu.-

Iz razmišljanja ga trgne ravnomerni bat čizama stražara, lagano se približava nekadašnjoj konjušnici. Samuel pretrne. - Da nisu otkrili njegovo bekstvo? Ne, - sam sebe umiruje - onda bi nastala uzbuna. Danima je posmatrao kretanje stražara, od ulazne kapije preko dvorišta do zida i natrag, nikada nisu zašli iza zgrade. Stekao je ubedjenje da je Švabama dovoljno prebrojavanje svake večeri pred spavanje i svakog jutra pred polazak na rad, jer su sigurni da Jevreji neće ni pokušati da pobegnu. A kuda i mogu da pobednu ? Njegov nestanak će se приметiti tek sutra ujutro. - Snop svetlosti predje preko krova, zabije svoje bele prste u svaki otvor između crepova, pipa po gredama, a zatim nestane. Bat koraka se zaustavi, začuje se prskanje malaza tečnosti po zidu konjušnice, zadovoljno mrmljanje i koraci se udalje. Samuel odahne.

Crkveni časovnik počeo da otkucava. Samuel izbroji jedanaest. - Još jedan sat do slobode.-

-Da krene? - Prene se. - Bolje da stigne pre, nego posle. Napipa u mraku platnenu torbu, u koju je natrpao lekove i zavoje koje mu je dao doktor Berger, i okači je preko ramena. Pažljivo vadi crepove na krovu nekadašnje konjušnice i slaže ih na gomilu.

Kroz napravljeni otvor grune roj zvezda, treperi na tamnom nebu. Samuel ustukne, neka drhtavica, strah od slobode ukôči mu udove. - Da odustane? Ako ga uhvate? - Netremice posmatra zvezdano nebo. Od sada će ga gledati kao slobodan čovek, kao borac protiv Hitlera, protiv budućih poniženja, geta i pogroma, za socijalizam. Mora da krene. Lagano se provuče kroz napravljeni otvor i ledjima legne na krov. Udiše vazduh, čini mu se da je drugačiji, opija ga srećom. Neki metero proleti kroz nebo, ostavlja svetao trag. Da se svi nadjemo na slobodi. poželi, a zatim se nasmeje. - Baš sam sujeveren. - Okrene se i lagano vrati crepove

na mesto. Neće da ostavi nikakav trag puta kojim je pobegao. Neka Švabe lupaju glavu

Mala poprečna ulica utonula u mrak. Ne čuje se nikakav šum. Lagano se spusti na zemljanu stazu. Korak po korak, pipa nogom da nešto ne prevrne, da se ne saplete. Nikako da stigne do ugla. Zastane, umiruje lupanje scra, pogleda iza ugla na obe strane. Retke ulične svetiljke žmirkaju. U nekoliko skokova dotrči do šipražja, koje zakriljuje nekadašnji rukavac Reke, do kojeg sada naležu zadnje strane velikih bašta. Duboko korito pokriveno je skorelom površinom mulja, koji se velovima taložio.

Učini mu se da su zvezde jače zasjale, jasno vidi uzanu putanju što vodi pored obale. Zakorači. Jedan pas iz dvorišta besno zalaje, trgne ga, uznemiri. - Ako ga napadne, ako probudi vlasnika? - Lanac zazveči. On odahne. - Vezan je. Blago tom psu, one ne razlikuje slobodu od neslobode, njemu je dovoljno da dobije otpatke od hrane, da utoli glad. Lanac mu ne smeta.-

Samuel oprezno nastavi da korača uzanom stazom, ponekad za trenutak zastane, osluškuje. Lavež prvog, prihvati drugi pas. Kako se približava Reci, tako ga prati arlaukanje sve većeg broja. - Šta da radi? - Zastane, pažljivo posmatra okolinu. - Da se spusti na dno rukavca? Ovaj lavež može nekoga da probudi.- Opresno se spušta. Noge mu probijaju skorelu površinu i upadaju u mulj, blato mu se lepi čak do članaka. Upao je u klopku. Kako će, tako prljav, neopaženo da predje ulicu? On se zaustavi. Zavijanje postepeno jenjava, samo još po neki urlik, sve se smiruje. Kroz mračnu tišinu dopire neumorno kreketanje žaba. Smiruje ga. On krene. Na kraju rukavca, nekako će o šiblje da očisti cipele. Široko korito uliva se u usek i nestaje u velikoj ozidanoj cevi koja prolazi izpod bioskopa. A sa druge strane ulice, izlazi duboki kanal, iznad kojeg se nalazi betonska trafika. Da prodje kroz ovu cev? Ne, ona ima, računa u sebi, bar pedeset metara, ugušiće se. Pažljivo obriše cipele i udje u malu krivu ulicu koja je utonula u mrak. Na uglu bioskopa zastane. Ulica što vodi pored Reke, prema željezničkoj stanici, osvetljena je. Pažljivo proturi glavu. Tamo, negde kod Sokolane, trojica feldžandara gegaju se prema Glavnom trgu. Doklegod vidi, ulica je pusta. Brzo pretrči, preskoči ogradu i pažljivo produži pored uzanog kanala. Kreket žaba se pojačava. Usnula Reka se ne kreće. Samo se retke sijalice u Perivoju poljubaca ogledaju u njenoj površini.

Najzad stigne na obalu, prući se potrbuške na travu. Sa druge obale dopire zrikanje, utapa se u kreket žaba.

Samuel zatvori oči, prepušta se tim zvucima prirode. Najzad je slobodan ! Oseća kako mu kroz svaku poru izbija nakupljeni umor i strah.

Metalni udarci odjeknu preko Grada.

- Ponoć! - On zadrhti.

Jedvačujni koraci se približavaju. - Samuele, - šapat se provlači kroz vrbak. -Ja sam, Nenad.

XVIII

Katarina se šćućurila uz trošni zid na kraju hodnika. Na sastavljenim kolenima drži svoju školsku svesku, prstima nervozno okreće mastiljavu olovku.

Odsutno posmatra Jevreje kako užurbano smeštaju svoje kofere, torbe, zavežljaje, ispod velikih zasvodjenih prozora, sve bliže njoj, pa se vraćaju, na vratima sudaraju sa drugima koji izlaze iz sobe. Do nje dopire tihi žamor, poneki uzvik ili tresak, ali ona ne obraća pažnju na njih.

Jedan kofer isklizne iz ruke, tresne pored njenih nogu, trgne je. Izvinite, - neko promrmlja, zgrabi kofer i uspravi ga.

-Mora da počne, - najzad se odluči - jer ako ne počne, nikada neće napisati ovo pismo. - Pažljivo iskine dva lista iz sredine sveske i stavi ih na tvrde korice.

-Dragi moj - zastane - da li da stavi celo Milenkovo ime? A ako on to pismo ne dobije? Može da ima neprilike. - Zato doda samo veliko M i stavi tačku.

-Toliko želim da te još jednom vidim, poslednji put. Uskoro odlazimo. Danas su nas već u podne vratili sa rada i naredili da se spremimo, da spakujemo samo najnužnije stvari. Rekli su nam da nas odvođe na neko drugo mesto gde će nam biti bolje. Ali, ja im više ne verujem. Toliko puta su nas prevarili. Osećam da nas odvođe u smrt.

-Smrt? - olovka joj ispadne iz ruke. Pred oči joj se pojavi raskrvavljena glava Klare, prosuti mozak drhturi na travi. Gura je u duboku jamu. Zatrepeće da otera tu sliku, da više ne gleda širom otvorene oči Klare kojima je videla smrt.

Najzad dohvati olovku i ukočenim prstima nastavi da piše.

-Zar je to kazna Svevišnjeg? Htela sam da izdam našu veru i da postanem samo tvoja. Gospod je bio protiv toga. Poslao je onoh vojnika. Sećaš se? Tamo u Šumici. Zatim je pred mojim očima oterao Klaru u smrt, samo da mi ne bi pomogla da pobegnem iz logora, da budem sa tobom. A ja sam i dalje želela da postanem samo tvoja. I onda se On strašno naljutio. Doveo je onog groznog Gerharda, da mi na silu uzme ono što je samo tebi bilo namenjeno. O, Svemogućí, težak je moj greh i zato ću pokorno da primim Tvoju kaznu.-

Podigne glavu, da smisli šta će dalje da piše. Primećuje kako su Jevreji postali nekako mali, iskrivljeni. Prelamaju se na dvoje, na troje, pa se opet spajaju, izdužuju, smanjuju. Najzad shvati. Prstom obriše suze u svojim očima. Mora da nastavi.

-Zašto mi, Jevreji, ne možemo da budemo srećni kao drugi ljudi? I pored toga što ja telom ne mogu više da budem samo tvoja, moja duša pripada samo tebi. Kad umrem, ona će da doleti u tebe, da živi dok ti živiš.-

-Neki Jevreji pričaju kako će nas odvesti čak na Madagaskar. Šteta što nemam geografsku kartu, da vidim gde je. Znam da je negde daleko, čak iza Afrike.-

-Jedini moj, ako nas ipak tamo odvedu, da li bi ti došao za mnom, da uvek budemo zajedno?-

Snažan lavež ispuni dvorište logora, odbija se o zidove i udvostručen uleće u hodnik.

Katarina mahinalno uvuče glavu u ramena, urlikanje prodire u njene kosti. Čini joj se da ih razjeda.

Hodnik se začas isprazni, ostao je samo urlik.

Katarina ne može da se pokrene.

Na vratima se pojavi Eleonora, okreće glavu, traži je.

-Katarina, šta tu radiš?-

-Ništa mama, - Katarina se ušeptrlji.

-Odmah dodji! - Majka se vrati u sobu.

Katarina stegne olovku i nastavi da piše.

-Malo pre su u logor došli esesovci sa vučjacima. Oni tako stršno laju. Moram da završim, mama, me zove.

-Zar nikada više neću da te vidim?-

-Volim te, jedini moj, i ne zaboravi me.-

Samo tvoja K.

Dugo pritiska tu tačku. Najzad duboko uzdahne, savije pismo i strpa ga u džep haljine.

-Seti se, izvadi pismo i dopiše: Ostavljam ti svoj šal, da te ponekad podseti na mene.

-Jesi li spremila sve stvari? - Eleonora gleda po ormanu. - Dobro je, sve smo uzele. A šta će ti ove cipele?-

-Za uspomenu. - Stavlja cipele na vrh torbe.

-Za uspomenu? - Eleonora podigne obrve. - Slušaj, dete moje, uspomene ostaju u srcima, odatle se ne mogu iščupati. A ove cipele su samo nepotreban teret. Kako ćemo nas dve da nosimo dva kofera i torbu.-

-Ali mama, te cipele je tata izuo, kako nas ne bi probudio kada je... - ona naglo začuti, strepi od odgovora.

-Dobro, ponesi ih.-

Katarina brzo zatvori zelenu torbu i spusti je na patos.

-Mama, imaš li neku čiodu?-

-Čiodu? Pogledaj u ormanu, možda ćeš neku naći. - Otvori orman. A šta će ti? Evo je. - Pruži je ćerki.

-Sad ćeš da vidiš. - Katarina uzme čiodu, izvadi pismo iz džepa, zakači ga na svoj šal sa crnocrvenim kockama i obesi ga o kvaku prozora.

-Šta to radiš? - Eleonora pridje šalu. - Jesi li to njemu napisala pismo?

Katarina zbunjeno klimne glavom.

-A, kako će on to da pronadje?-

-Pa, ako bude došao u logor da me traži, videće šal koji mu se jako dopada, pa će tako pronaći i pismo.-

-Neka to Gospod pomogne.- Majka promrmlja.

Prodoran zvuk pištaljke ih prekine.

Jevreji natrpani stvarima, lagano izlaze iz sobe i spuštaju se niz stepenište.

-Leopolde, Isidore, - Eleonora ih pozove - budite pored nas. Još ste nam samo vi od bližih ostali.-

-Dobro, ići ću ispred vas. - Mali Jevrejin uprti veliki ranac na ledja, zgrabi svoj i lekarev kofer i krene. - Leopolde, idi pored mene.-

Jevreji se postrojavaju u dvorištu. Pobesneli vučjaci laju, urliču, propinju se, jurišaju na Jevreje, ali ih uzice zaustavljaju.

-Tišina! - Vikne Fridrih Grosman i dune u pištaljku. - Slušajte me dobro, jer neću da ponavljam. Da ne bi zakasnili, morate brzo da se krećete. Ne smete nikom da se javljate. Imate da gledate ispred sebe, u zemlju. Ako neko zaostane i zaustavikolonu ili istupi, znajte da će najbliži vučjak da naleti na njega. A oni su dobro dresirani, ne ispuštaju is svojih očnjaka dok im se ne naredi. Jasno? A sada krenite. Los!-

Kolona Jevreja žurnim korakom krene kroz širom otvorenu uličnu kapiju. Oko nje se sjatili esesovci sa vučjacima.

-Mama, šta će sa nama da bude? - Katarina ne diže glavu, šapuće kroz iskrivljena usta.

-Ne brini, biće dobro. - Majka je slobodnom rukom ovlaš pomiluje po mišici. - Zar nisu rekli da nas vode na neko mesto gde će nam biti bolje?-

-I ti njima veruješ?-

-Moram, dete moje, moram da im verujem, jer bi inače naš život postao nepodnošljiv, kao tati. - Eleonora začuti.

-Možda si u pravu.-

Pod teretom kofera i torbe, ruke se tegle, savijeni prsti trnu. Vrelo sunce pritiska potiljak, sliva joj znoj niz ledja. Čuje oko sebe urbzano disanje, mrmljanje, dahtanje. Više ne pazi, ne trudi se da celim stopalom stane na površinu jednog kamena, žurno gazi gde stigne, povremeno se iskrivi članak na nozi.

Odjednom naleti na ranac, cipelom lupi Isidora u petu. - Izvinite, - promrmlja, za trenutak zastane, neko je gurne u ledja, ona se zabatrga, zbunjeno podigne glavu. Vidi kako prednji deo kolone odmiče, a tu, desetak redova ispred nje, neka gužva. Kolona iza nje se primiče, sabija, staje.

Začuje se psovka esesovaca, urlik vučjaka a zatim dugotrajan vrisak.

Zaostali deo kolone ponovo krene, žurno odmiče.

Katarina potrči, da sustigne prednji red.

Članak na nozi joj se iskrivi, zaboli. Ona jaukne. Zašepa, usporava hod. - Mama, ne mogu da idem, noga me tako boli.-

-Šta se to dogodilo? - Doktor Berger se u hodu okrene.

-Katarina je uganula nogu. - Odvrati Eleonora.

-Daj mi, Katarina, taj kofer, da ti olakšam hod. - Lekar pruži ruku.

-Neka, Leopolde, ja ću. - Eleonora se usprotivi. - Posle tvog napada srca, ne smeš da se opterećuješ.-

-Znam to. Ali, ko će sada da vodi računa o tome?-

Eleonora zgrabi kofer iz ćerkine ruke. - Požuri!-

-Ne mogu, mama.-

Najbliži vučjak poleti na nju. Urlikne. Uzdigne se na zadnje noge. Zategnuta uzica ga zaustavi. - Los! - Vikne esesovac.

Iskonski strah je natera da potrči. - Mama, više me ne boli. - Sustigne prednji deo kolone.

Sve češće nailazi na odbačene kofere, torbe, kapute, zavežljaje, obilazi ih, žuri da ne zaostane za Isidorom.

Tursku kaldrmu zameni žuta kocka.

Katarina oprezno stane na petu. Odahne, ne oseća ni najmanji bol.

Iz daljine dopire neka graja, sve jača, sve bliža.

Kolona usporava, ide korak po korak.

Katarina najzad podigne glavu. Radoznanost je jača od straha. Vidi gomilu u crnim uniformama i šarenim haljinama. Smeje se, urla.

Na obali Reke privezana dva šlepa. Iz dugačkog dimnjaka remorkera lagano se diže beličasti dim.

Jevreji se, jedni za drugim, penju preko dasaka u šlepove, nestaju u njihovim utrobama.

-Idi ispred mene, - šapne Eleonora - i pazi da ne padneš.-

Katarina oseti na svom laktu nešto vlažno. Pogleda. Pljuvačka lagano klizi, tegli se. Primeti zajapureno lice, Goldi, smeje se, mlatara rukama, nešto više, ali je ne razume. - Opet ona! - Pomisli. Podje slobodnom rukom da obriše pljuvačku, ali odustane. Svejedno joj je. Obuzme je neka tuga, neka malodušnost.- Zar će celog života tako da je pljuju, ponižavaju, muče, a ona ne sme da se brani? - Suze joj krenu niz obraze. Sagne glavu da ih niko ne vidi, a naročito ne Goldi. Toliko je mrzi, ubila bi je, zadavila svojim rukama.-

Eleonora je gurne koferom. - Šta si stala?-

Katarina krene.

Vidi uzanu dasku i na njoj Isidora Pinta kako oprezno vuče nogu pred nogu, saginje se da gurne kofere ispred sebe. Veliki ruksak sklizne sa njegove grbe, poklopi ga preko potiljka. On se zaklati, zamlatara rukama.

Grohot Nemaca, dovikivanje: Ooooruk, - tera je na smeh. Obuzdava ga ali on neodoljivo izbija iz nje. Smeje se, iako joj nije do smeha.

Znatiželjno posmatra malog Jevrejina kako rukama vraća ruksak na ledja. On ponovo sklizne na jedno rame, zanese ga. Nekadašnji vlasnik Grand hotela, raširenih ruku i nogu, pljusne po vodi, za njim njegovi koferi, i nestane u njoj.

Iz uzburkane Reke pojavi se njegova glava. On pljeska rukama po vodi, šumno uvlači vazduh, zagrcu, davi se. Jedan mladić sa žutom trakom pritrči obali, pruži mu ruku i izvuče ga.

Njegove uplašene oči prekinu joj smeh. Samo se oko nje i dalje čuje kikotanje.

Isidor Pinto se popne na uzanu dasku i pažljivo krene. Iz ruksaka, niz pantalone, slivaju se slapovi vode.

Neko je lupi po ledjima. - Los!-

Ona bojažljivo krene na dasku. Posle svakog koraka zastaje. Zelenkasta voda je mami da se zagnjuri u nju, da pobegne od paklene vrućine, od zlokobnog smeha. Zavrti joj se u glavi. Ne sme da produži. Vidi ispružene ruke čika Isidora, zove je : Dodji, Katarina, ne gledaj u vodu. - Ona potrči i naleti u njegov zagrljaj. Oseća kako je kvasi voda iz njegovog odela, počen da drhti. Ne zna da li zbog vlage ili pretrpljenog straha.

-Sve je u redu, moja Katarina. - On je zagrlji, miluje po kosi. - Hajde da krenemo.

Eleonora hukne iza njih. - Hvala Bogu. Osećala sam se kao igrač na žici u cirkusu.-

Kroz veliki otvor na sredini šlepa, u polumračnom potpalublju vidi mnogobrojne glave Jevreja. Gledaju gore prema nebu. Katarini se učini da su im oči premazane nekim čudnim sjajem.

Mali Jevrejin podje prvi niz drvene lestve, a za njim i ona, pažljivo staje na svaku prečagu, pribija potpeticu, da ne sklizne.

Sa obale doleti krik, nadjača, preseče žagor: Katarinaaaaa!

-Milenko! - Ona vrisne, odbaci zelenu torbu i krene uz lestve. Gura se pored majke koja silazi.

-Katarina, kuda ćeš?-

-Zove me Milenko.-

-Stani, ne smeš gore, - majka je hvata za ramena.

-Moram da ga vidim. - Odgurne njenu ruku i proviri iznad otvora na šlepu. Izmedju nogu Jevreja na šlepu, njihovih tela na dasci, iznad njihovih glava na obali, vidi njega.

Besomučno mu maše. - Ovde sam!-

On joj odmahuje širokim pokretima. U ruci drži njen šal. Prinese ga ustima, ljubi pritiska na grudi, na svoje srce.

Veliki kofer joj zatvori vidik, neko je snažno gurne, ona sleti niz lestve, dve ruke je zadrže, spuste na metalni pod šlepa.

-Mogla si da se ubiješ. - Majka je zagrlila. Povučje je iza lestvi. - Hajde, čika Leopold nam čuva mesta.

-Mama, on je našao pismo. - Katarina treperi od uzbuđenja.

-Otkuda znaš?-

-Mahao je šalom.-

-Eto, Gospod je uslišio tvoju molbu. - Eleonora sedne na kofer, sagne se da skinje cipele.

Katarina se umorno sruči pored nje i ledjima nasloni na zid šlepa. Odmah odskoči.

-Šta ti je? - Majka je zabrinuto pogleda.

-Ovo peče. - Prstom pokazuje na zid šlepa.

Eleonora lagano približi svoj prst debelom limu, trgne ga. - Od sunca se usijao.-

Isidor Pinto se odvoji od zida. - Kako to da ja nisam ništa oseto? - Pipa ledja. - Valjda zato što mi je odelo mokro.-

Utroba šlepa se nekrekidno puni. Jevreji se guraju, stiskaju. Neko joj nagazi na prste, Katarina povučje noge i nalakti se na kolena.

Posmatra kako Rozalija silazi, a za njom Joška Madaras. Meredevine obrglio rukama u kojima drži dva manja i jedan veći kofer. Preko ramena mu okačena torba.

-Mi smo poslednji. - Vikne, - ima li mesta kod vas?-

-Nema,- hotelijer osorno odgovori.

Jevreji se razdvajaju, puštaju Madarasove da prodju u ugao šlepa.

-Zašto ih toliko mrziš? - Upita Leopold.

-Ne mrzim ih, ali ne mogu da ih gledam. Podsećaju me na mog druga iz detinjstva, Josifa Avramovića. On je pre dvadesetak godina prešao u pravoslavnu veru, postao Srbin, da spase sebe i svoju porodicu. A Madarasi su živi primer da je on to uzalud učinio. - Siromah Josif Isidor Pinto se zagleda u daljinu. - Neće pobeći ovima. I on je za njih samo prljavi Jude.-

-Kao i ja. - Katarina pomisli. Obuzme je neizrecivi strah.

Žagor u utrobi šlepa umukne, mnogi zinuli da bolje čuju šta se napolju dešava. Grohot i vika na obali jenjavaju, prestaju.

Prodoran zvižduk pištaljke pokrene topot čizama i lajanje pasa, sruči ih na šlep. Potkovice i kandže grebu po palubi, razmeštaju se.

Motor remorkera zatutnja, čelična užad što se vuku po palubi zaškripe. Laki trzaj i šlep krene, zaljulja se.

-Mama, ponovo me boli noga. - Katarina pokaže članak. - Vidi kako je natekao.-

-Ohladio se,- odgovori doktor Berger.- Trebalo bi staviti neki oblog.

-Evo ga. - Mali Jevrejin otvori svoj ranac i nešto potraži. - Evo dve, ne, tri mokre maramice. Baš je dobro što sam upao u vodu.-

-Hvala ti, Isidore. - Eleonora obavije maramicu oko otekline. - A sad miruj, nemoj da staješ na tu nogu.

Katarina se lagano spusti na pod, ledjima se nasloni na kofer. Posmatra nebo. Kroz otvor na šlepu primeti neku zgradu. Ah, da, to je silos. Seti se. I ovom obalom su ona i Milenko šetali. On ga je uporedjivao sa nekim zamkom sa kulom. Da li će ikada ponovo videti ovaj Grad? Tu je živela, upoznala se sa Milenkom, tu je patila. Ali, ipak je to njen Grad.

Tihi žagor zastruji potpalubljem.

Jevreji se nekako smestili, posedali skupljenih nogu, sabili se. Većina maramicama, krpama, šakama brišu lice, glavu, vrat.

-Ugušiću se! - Rozalija Madaras vikne, ustane, probije se do lestava i počne da se penje. - Moram napolje na vazduh.-

Joška Madaras potrči za njom, uhvati je za nogu. - Smiri se, Rozalija, nastradaćeš.-

-Neka me ubiju! - Ona vrišti, otima nogu, nastavlja da se penje.

-Gospodo, pomozite mi, molim vas. - Joška Madaras je i dalje drži za nogu. Nekoliko ruku je uhvati i svuče sa lestava.

-Ta se stalno guši. - Ironično dobaci Isidor. - Dobro si rekao, Leopolde, da je tipično za ženu u klimakterijumu.-

Lekar se osmehne ali ne odgovori.

Iz ugla dopire jecanje Rozalije Madaras. Kroz otvor na šlepu uleće tiho brundanje motora remorkera.

-Gledaj, mama. - Katarina rukom pokazuje prema otvoru.

Šlep polako prolazi ispod pešačkog mosta. Na njemu desetak prolaznika, zastali, naslonili se na orgadu. Mašu Jevrejima.

-Milenko! - Katarina ustrepti. - Ne, nije on. Nikada više ga neće videti. - Ona se rastuži.

-Bezbroj ruku iz šlepa mahanjem otpozdravlja.

Ponovo zabruji radostan žagor.

-Nismo sami u našoj patnji, - promrmlja Eleonora - bar ima nekoga ko nas žali.

-I ko hoće da nam pomogne. - Upadne Isidor Pinto. Ispriča im svoj razgovor sa poručnikom Ristićem.

-Pa što nisi otišao sa njime, jadni moj Isidore? - Eleonora klima glavom. - Sada bi bio na sigurnom.-

-A što niste vi pobjegli u Peštu? - Odgovori pitanjem.

-Zato što smo svi bili budale, poverovali smo Švabama da će doći Madjari. Znaš da sam sada uverena, - nastavi Eleonora - da su oni namerno pustili glas da će doći Madjari da bi nas zadržali u Gradu.-

-U pravu si, Eleonora, - podrži je doktor Berger.

Visoko iznad otvora pojavi se željeznički most.

-Sada smo konačno napustili Grad. Ko zna kuda nas vode?-

-U mesto gde će nam biti bolje. - Mali Jevrejin se grčevito nasmeje. - Gde će nam biti bolje. Raduj se, Eleonora, putujemo u mesto gde će nam biti bolje.-

-Smiri se, Isidore, nemoj da nam samo pogoršavaš i tako tešku situaciju.-

Hotelijer zagnjuri lice u svoje šake.

Katarina netremice posmatra kako mu se ramena tresu, čuje njegovo ridanje. Zar i muškarci plaču? I nikom to ne smeta, niko ga i ne gleda. Svi su zaokupljeni svojim brigama. Zar u njihovom životu neće više biti radosti, nego samo bol i patnja? Šta radi Milenko, da li i on pati? Da li je zaplakao kada su šlepovi krenuli? Ti šlepovi! Da nije hteo onda da se popne na šlep, pa se uprljao, možda se njih dvoje nikada ne bi upoznali. I kada su se vraćali iz Šumice, videli su šlepove. A sada ih ovi šlepovi zauvek rastavljaju. Da li će zaplakati kada ih ponovo bude video? Ne, on će je sigurno zaboraviti, kad-tad. Vreme leči sve rane, negde je to čula.

Bivši vlasnik Grand hotela najzad se smiri. Obriše suze i okrene se Eleonori. Eto, i ja sam morao da zaplačem.

-Ako, Isidore, - Eleonora šapuće - tako je moralo da bude. To se u tebi sakupljalo mesecima i najzad je moralo da izbije.-

-Mama je u pravu, - Katarina nastavi da razmišlja. Koliko puta je plakala i smirila se. Potmuli bol u članku noge prekine joj misli. Pipne maramicu. Osušila se. Što to sunce nesnosno prži. Kad bi mogla da skoči u Reku da se zagnjuri, da se bar malo rashladi, da pobjegne od ove paklene vrućine.

-Mama, da promenim maramicu?-

Eleonora opipa preostale dve maramice. - Ne вреди, osušile se i ugrijale.-

-Bolje da skineš,- lekar je posavetuje - noga će ti se upariti.-

-Doktore Berger!- Joška Madaras je ustao, maltara rukama, dodjite brzo, Rozaliji je pozlilo.-

-Jao, moje srce!- Začuje se vrisak a zatim krkljanje.

-Evo me, dolazim! Lekar se progura izmedju Jevreja. *

Katarina prati njegovu glavu koja odjednom nestane.
 Žagor je prestao, samo brektanje motora remeti tišinu.
 Glava se ponovo pojavi. - Umrla je jadnica, srce nije izdržalo. Primate moje saučešće. - Doktor Berger pruži ruku.
 Joška Madaras zajeca. - Rozalija, zašto si me sada ostavila, šta ću ja bez tebe? -
 -Moram da javim stražaru. - Lekar se probije do lestava, pōpne se i proviri kroz otvor. - Herr Soldat! -
 Bat čizama dotutnji. U otvoru se pojavi glava esesovca i vučjaka koji reži, pokazuje svoje očnjake.
 -Wass wollen Sie? -
 -Jedna žena je umrla. -
 -Jeste li sigurni? - Vojnik pogledom preleti po Jevrejima.
 -Jesam, ja sam lekar. -
 -Sačekajte. - Palubom odjekne dozivanje.
 Uskoro se pojavi glava feldvebela.
 -Šta da radimo? Kuda da je odnesemo? -
 -Ništa, - odgovori narednik - neka ostane tu gde je umrla.
 -Ali, - lekar se počese po temenu - kako da leš ostane u ovoj prostoriji, medju živima koji su sabijeni jedni uz druge, i to u paklenoj vrućini? -
 -Pa šta? -
 -Trebalo bi leš skloniti negde na palubu, u hlad ako je moguće, kako bi se usporili procesi raspadanja. -
 -Scheisse! Za nekoliko sati stižete na odredište. -
 Užareni sunčevi zraci ponovo ispune ceo otvor na palubi šlepa.
 Doktor Berger nemoćno raširi ruke, sidje niz lestve i vrati se u ugao.
 -Kakve obredne radnje želite? Šta je, u stvari, pokojnica, Jevrejka ili Madjarica, mislim katolkinja? -
 Katarina ih netremice posmatra; pažljivo sluša njihov razgovor.
 -To sada uopšte nije važno, - muklo odgovori Joška Madaras.
 -Svakako joj treba podvezati bradu. - Lekar nastavi jednoličnim glasom. - Imate li neku maramicu? - Njegova glava za trenutak nestane. - Tako, - on se uspravi - trebalo bi je pokriti nekim čaršavom. Proklete muve već su nanjušile leš. Rukama mlatara, tera ih. -
 Joška Madaras najzad raširi beli čaršav i pokrije svoju ženu.
 -To bi za sad bilo sve. - Lekar maramicom obriše znoj sa svoga čela i vrati se. - Siromah Joška. - Prošaputa.
 Katarinu privuče neki nerazgovetan razgovor u uglu. Primeti kako neki Jevreji ustaju, uzimaju svoje stvari, probijaju se kroz gomilu, traže mesto. Najzad spuste stvari ispred lestava, zgrče se i sednu.
 -To bi mogao da bude Titel, - trgne je glas doktora Bergera. - Ili bilo koje drugo mesto na bačkoj strani.
 - A šta to? - Ona začudjeno zapita.
 Majka je pogleda: A gde su do sada lutale tvoje misli? -

Katarina spusti glavu, šapne: Razmišljala sam o čika Joški,-
-Razgovaramo o tome, - objasni Isidor Pinto - kuda bi mogli da stignemo za nekoliko časova, kako je to malopre rekao onaj esesovac.

-A tako, - Katarina ravnodušno odgovori.

-Zar ne shvataš, - Eleonora uzbudjeno viče - da to znači da će nas predati Madjarima i da će to biti kraj našim mukama?-

Njen glas odjekne potpalubljem i pokrene radostan žagor.

Katarina posmatra kako se neki Jevreji grle, tapšu po ramenu, neki ustaju, mlataraju rukama, raduj use. Ali ona to ne može, neko nejasno osećanje je sprečava.

-Rozalija, zašto si me ostavila? - Jecanje Joške Madarasa za trenutak nadjača žagor, uzbuđi Katarinu, pokrene joj rojeve misli.

-Dok on pati, svu se raduju zbog odlaska Madjarima, čak i mama. Kao da nedaleko od njih ne leži mrtvac. Pa i Rozalija je ljudsko biće. dok su oni onda plakali, kad je umro deda Mavro i kad su tatu pronašli na tavanu, ostali Jevreji su ćutali, izjavljivali saučešće, bili spremni da pomognu, a sada je samo čika Leopold to učinio.-

Katarina nesvesno privuče kolena, obgrli ih rukama, ne oseti bol u članku. Odsutno gleda u patos od debelog lima.

-Zašto je deda Mavro zaparao rever kada se baka Julija udala i napustila veru, kao da je umrla? A rođena mu je sestra? I Milneko se prenerazio kad je tamo, ispred bioskopa saznao da sam Jevrejka. Danima nije izlazio na korzo. Pa ni ona nije htela da predje u njegovu veru, nije smela da udje u njegovu crkvu. Zašto vera toliko razdvaja?-

Katarina se uplaši svojih misli koje su se razmahale, bogohule, a ona ne može da ih zaustavi.

Negde iz sećanja pojavi se lik Eleonore. Čuje kako ona prebacuje deda Mavri: Pa ti si najobičniji zatucani Jevrejkin. Tebi slični kroz istoriju snose deo odgovornosti za antisemitizam, za naše patnje i pogrome. Vidi uzbudjenog Samuela kako im pred bekstvo objašnjava: Da znaš mama, da ja više ne verujem u Boga. To je zlobni starac koji večito kinji svoj najmiliji narod, stalno ga zbog nečeg kažnjava, da bi ga zadržao u ropskoj pokornosti.

Katarina prstima pritisne očne kapke, da istera sličice koje se kovitlaju u njenoj glavi, navode je na strašan greh, ali ne uspeva. Pojavi se Klara.

-Zašto da su samo Jevreji izabrani narod? - Katarina više nazire no što vidi njeno lice, prekriveno senkom visokog zida logora. - Isto tako su izabrani narodi svojih bogova i hrišćani, koji veruju u Isusa, sina božijeg i njihovog spasitelja, i muslimani, koji se klanjaju Alahu. I po čemu smo baš mi izabrani narod? Zar po tome što smo se skoro pre dve hiljade godina rasuli po svetu, pa su nas drugi narodi vekovima proganjali, zatvarali u geta, ubijali i žive spaljivali? - ona začuti.

Zrikanje se probije kroz noćnu tišinu, neumorno treperi u mesečini.

-Nema boga! - glas Klare se naglo pojača. - Njega su izmislili vladajući slojevi da bi narod držali u pokornosti. Religija je opijum naroda, rekao je jedan genijalni Jevrejkin, možda si čula za njega, zove se Karl Marks. Zar nije tako, druže Samuele?-

-Tako je, drugarice Klara. - Samuel se pomeri, glavu mu prelije mesečevo srebro.

-Vera nije opravdanje, - nastavi Klara - zašto nećeš da podješ sa Milenkom, naravno ako ga zaista voliš, samo zato što je, kako Jevreji kažu, goj. I moj životni drug je Srbin. Uostalom i ja jedem svinjsko meso. Jevreji nas zovu: Trefe.- Klara se jetko nasmeje. - I šta mi fali? A sada je Hitler objavio svoju rasnu teoriju, u stvari neku vrstu moderne religije, da su Nemci izabrani narod koji je predodređen da zavlada svetom, pa nas u to ime uništava kao niko i nikada do sada. Protiv njega treba da se bore svi slobodoljubivi ljudi.-

Devet metalnih otkucaja doleprša iz daljine.

-Vreme je da se razidjemo. - Klara pruži ruku. - Ja ću doći iduće nedelje i isto vreme, tada je straža manje oprezna. Ako se odlučiš, Katarina, čekaj me zajedno sa Samuelom.-

Katarina za trenutak pogleda u svoju majku, koja se naslonila na svoja kolena, pa ponovo uroni u svoje misli.

Ona se uplašeno pribije uz natrulo stablo velikog duda. Oprezno izviriuje. Posmatra kolonu ljudi kako jedan za drugim prelaze ivicu šumarka. Pa to je šumica, pomisli. Zar su i oni ovamo došli? A ako su to Nemci? Pretrne. Nisu je primetili. Ođahne. Hladovina joj nevidljivom šakom briše znoj sa čela. I tada ga prepozna. Velika puška mu se lađara.

-Samuele!- vikne, maše obema rukama- Samuele!-

On se okrene, stavi šaku iznad očiju, nasmejan, potrči prema njoj.

-Otkuda ti ovde? - Vraća pušku na rame.

-Pobegla sam. - Padne mu u zagrljaj.

-A mama?-

-Protivila se, ali sam ja ipak pobegla. Poslušala sam tebe, i Klaru, i tatu. - Miluje ga po potiljku.

-I Milenko je sa nama. - Samuel se odvoji iz zagrljaja.

-I on?-

-Da. Kada su vas odveli šlepovima, došao je da se bori protiv Hitlera, da tebe osveti.-

-Katarina!- Milenko zaduvan dotrči. Ona oseti njegove tople usne. - Ovo je ko zna koji put. - Smeška se. Kroz telo joj prostruji slatka nemoć.

Promeškolji se, otvori oči. Sunce je nestalo iz otvora na palubi, samo njegovi ukošeni zraci i dalje nesnosno greju.

-Jesi li dobro spavala? - Eleonora joj lakim pritiscima maramice briše znoj sa čela.

-Zar sam ja to sanjala? - Katarina nikako da se razbudi. Iako je senka prekrila, oseća neki toplovlažni pritisak na temenu.

-A šta to?-

-Da sam pobegla i našla Samuela i - zastane, koleba se - i Milenka.-

Eleonora se brzo okrene, pogleda u Jevreje koje omorina uspavljuje. Brzo prinese prst svojim usnama, približi joj svoj obraz, šapuće. - Nemoj da vičeš, da širiš našu bruku.-

-Kakvu bruku?

-Da hoćeš i ti da pobegneš medju komuniste.-

-Ali, mama, zar se ne sećaš da je tata u svom oproštajnom pismu napisao da treba da pobegnemo i da se borimo za svoju slobodu? Samuel ga je poslušao, a ja na žalost nisam.-

-Tata nije mislio na te bezbožnike.- Majka je zagrlila.

-Oni se bore za našu slobodu. Sećaš se onog mladića iz Minhena, koji je pokazivao one strašne fotografije? Dao mu je komunist, da ima dokaze o zverstvima hitlerovaca. I Klara se borila i dala život za nas.-

-Ćuti! - Eleonora šapne. Odvoji se od nje.

-Da znaš - Katarina zadrhti. Čuje cvokotanje svojih zuba, ali je nešto tera da kaže do kraja. - Nema boga.- Jedva prevali preko usana. - To je rekao i Samuel i Klara.-

Eleonora se u grču uspravi na koferu na kojem sedi. - Prestani da bogohuliš! - Glas joj je promukao. Brzo joj stavi šaku na usta. - O tome neću da razgovaram. Tebe će, Katarina da snadje strašna kazna. Moli Gospoda da ti oprosti.-

-Mama ništa ne razume. Nije ni trebalo započinjati ovaj razgovor. - Oseti bol usamljenosti medju ovim Jevrejima što kunjaju bez ikakve nade za svoju budućnost. Pokorno čekaju odluku Gospoda. Mora da pobezne. Niko nema pravo da joj uskrati sreću.

Snažan zvonak udarac zatrese šlep.

Kroz otvor doleti vika, iz koje se izdvoji snažan glas: Donnerwetter, zašto ne pazite idioti?-

Žagor porbudjenih Jevreja ispuni potpalublje.

Čuje se neko struganje o čelični lim boka šlepa. Od pramca približava se njoj. Kroz otvor ona primeti neku uzanu kulu sa velikim staklenim prozorima.

-Šta je to? - Pokazuje prstom.

-Šlajz,- odgovori doktor Berger.

Potmuli koraci rastrče se po palubi. Ne liče na esesovkse. Ne čuje se grebanje potkovic i kandži.

-To su ladjari. Lekar objašnjava. Oni treba da sprovedu šlepove kroz kanal. Ti to nisi videla?-

-Nisam.-

U otvoru na palubi, pojavi se glava nepoznatog, neobrijanog čoveka.

-A ko ste vi? - Začudjeno gleda stešnjene ljude.

-Jevreji!- Mnogi viknu u glas.

-A kuda vas vode?- Ladjar se češka po nosu.

-Ne znamo.-

-Mora da vam je jako vruće. Jeste li žedni?-

-Jesmo.-

-Sad ću ja. glava nestane. Neke ptice kruže u udaljenom plavetnilu. Uskoro se pojavi veliko drveno vedro, klata se, okačeno o užu, lagano se spušta, voda se preliva iz njega.

Žagor se pojača. Nekoliko Jevreja ustaje, pružaju ruke.

-Halt! - Potkovane čizme dojure. Šta to radiš?-

-Dajem im vodu da piju. Žedni su.

-Scheisse! Vadi vedro napolje. I da te više nisam video ovde. Jasno?-

-Jasno.- Vedro pojuri na gore i nestane. Samo još po koja kap vode curi sa ivice otvora.

Klokot vode, povremeno struganje o bok šlepa, užurbani koraci po palubi.

-Šta je to? Da ne potonemo? - Katarina uplašeno posmatra kako se betonski zidovi lagano uzdižu iznad šlepa.

-Spuštamo se, - Isidor Pinto se nasmeje - da se izjednači nivo vode. Uskoro ćeš čuti škripu kapije, koja se otvara, i onda produžavamo niz Reku.-

-Ulazimo u Tisu? - Eleonora uzbudjeno zapita.

-Ne, sada smo na pola puta. - Odgovori lekar. - Ima još jedan šlajz, pa tek onda se Reka uliva u Tisu.-

-Mama, ja sam odjednom postala žedna.-

-Izdrži, dete moje, - teši je Eleonora - uskoro ćemo stići, pa ćeš se napiti do mile volje.-

Motor remorkera ponovo zabrunđa. Oseti se trzaj i šlep lagano krene.

-Evo ti vode. - Hotelijer izvadi iz svog ranca pljosnatu flašu, presvučenu platnom.

Katarina je nagne, mlaka voda joj ispuni ždrelo, jedva proguta.

-Hvala, ne mogu više.-

Pojedinačni glasovi se uskoro pretvore u žagor.

Sunčevi zraci se povlače kroz otvor, ostavljaju senku za sobom.

-Sva sam se ukočila, - Katarina promrmlja, ispruži noge, tegli se. Nespretno ustane, položi kofer i sedne na njega. Oseća kako krv ponovo struji kroz telo, bridi u kolenima, golica po ledjima, isteruje umor.

Dahtanje motora je umiruje. Uskoro će stići, a onda će ona da pobegne, da potraži Samuela i Milenka. Da li je Milenko zaista pošao sa Samuelom, ili je to ona samo sanjala? Ako nije, Samuel će da ga dovede. Jecaj iz ugla je prekine u maštanju, podseti da Joška Madaras oplakuje svoju ženu. Zašto je Bog tako nemilosrdan? Ona se trgne. Rekla je da više ne veruje, da nema boga. Rojevi misli se nastave. Zašto je život tako nemilosrdan? Dok se jedni raduju, drugi plaču, dok jedni uživaju, drugi stradaju?

-Meni nije više do života,- Joška Madaras jaukne. - Evo me, Rozalija, dolazim za tobom.-

Pokršteni Jevrejin se progura kroz gomilu, žurno popne uz lestve i nestane. Začuje se pljesak po vodi.

-Halt!- užurbani koraci dojure, vučjak urlikne.

-Donnerwette! Moramo da zaustavimo šlepove. - Začuje se prodoran zvuk pištaljke. - Pucaj u njega, majku mu jevrejsku, da ne otpliva.-

Odjekne rafal.

Brundanje motora se utiša. Čuje se pljuskanje talasa o bok šlepa.

-Dobro je. A sada u čamac, po njega.-

Jevreji ćutke i netremice gledaju u otvor palube.

Pojavi se glava esesovca. - Dvojica jačih, neka se odmah popnu.-

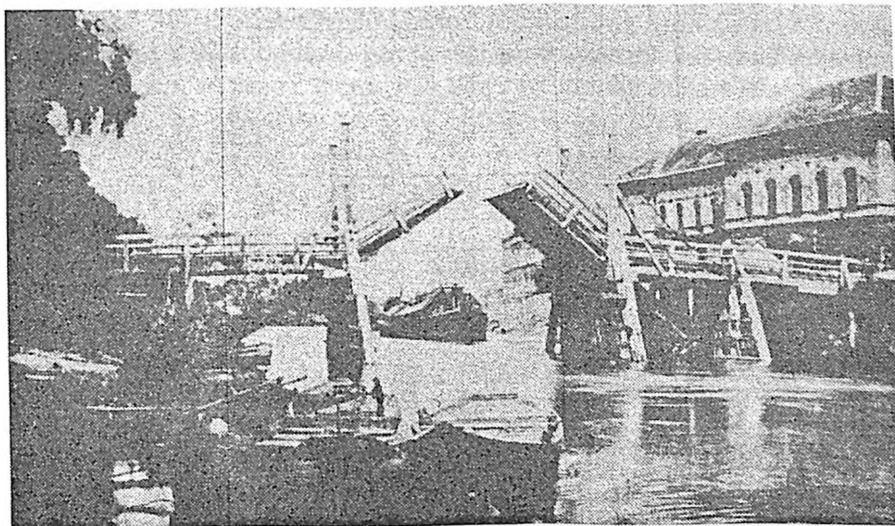
Kroz psovke dopire struganje po palubi. Uskoro se pojave dva mladića, vuku telo Joške Madarasa. Krv pomešana sa vodom sliva se niz lestve. Leš zapinje o svaku prečku, drmusa se, spušta naglavačke.

-Achtung! Ovaj je dobio što je zaslužio. Ako neko samo proviri kroz otvor, odmah pucam. Niko ne može sa pobegne od nemačkog metka. Jasno? - Glava vojnika nestane. U otvoru ostade zatamnjeno nebo.

Katarina oseti kako joj se okrene stomak, nešto je tera na povraćanje. Brzo zatvori oči. U zenicama joj slika okrvavljenog leša, ali ne na lestvama, i ne Joške Madarasa. - Šta je to? Čiji je to leš što se klati, presamićen preko debele grane duda? Đačka kapa samo što mu nije pala sa glave. Ovaj esesovac što je malopre zapretio, - prepozna je mu lice, vrati mašingever na rame i krene vojničkim korakom. Ona sačeka da se on udalji, pa pritrči drvetu. - Gospode, pa to je Milenko! Preko njegovog osmeha curi krv, kaplje na travu. Ne, pa to je Samuel! Kako Samuel? Zar nije malopre videla Milenka? Kapa se pretvori u beretku. Pa to je njena! Vidi sebe kako se klati na grani, na čelu joj krvava rana.

Užasnuta, Katarina vrisne.

-Smiri se, dete moje. - Eleonora je zagrlila. - Nemoj da gledaš.-

UMESTO NEKROLOGA

Svi Jevreji, sem nekolicima koji su izbegli hapšenje, odvezeni su šlepovima u dva transporta, za Beograd.

Po dolasku, žene, deca i starci preko šezdeset godina, smešteni su u beogradsku sinagogu i po privatnim kućama. Ostali muškarci odvedeni su u Topovske šupe.

Tri meseca kasnije, svi Jevreji su pokupljeni u premešteni u barake na Sajmištu u kojima su neki umrli od gladi, ili se, ležeći na hladnom betonu smrzli.

Veliki broj je tajno pogubljen na utrini u blizini Jabuke kraj Pančeva.

Tokom te zime, svako jutro i večer, na Sajmište je dolazio specijalno konstruisan kamion-dušegupka, u koji su ulazile grupe Jevreja i potom ih je odvezio u nepoznatom pravcu, da se nikada više ne vrate. Tako je, jednom prilikom, u taj kamion ušla jedna lekarka sa tridesetoro dece ispod pet godina starosti.

Doktor Leopold Berger se odlučno popeo u kamion, iako je naslućivao čemu on služi i do poslednjeg daha hrabrio svoje sunarodnike. Njihovi leševi su ubačeni u duboku jamu, preliveni živim krečom i zatrpani.

Isidor Pinto je izdahnuo u najtežim mukama prilikom vivisekcije a zatim je telo sagoreno u krematorijumu.

Eleonora Siladji se jednog jutra nije probudila. Pokrivši Katarinu svojom haljinom, ona se smrzla na golom betonu.

Katarina Siladji je iskoristila trenutnu nepažnju stražarke, Frau Lili, u jednoj od pokretnih javnih kuća na Istočnom frontu i obesila se.

Od hiljadu pet stotina i četrdeset Jevreja, koliko ih je pred rat bilo u Gradu, u životu je ostalo svega sedamdeset i pet.

VERA, LJUBAV I PONOS U „ŠLEPOVIMA,, STOJANA MIHAJLOVIĆA

U romanu „Šlepovi,, Stojana Mihajlovića ispričana je priča o stradanju Jevreja u Drugom svetskom ratu.

Opisni pasaži koji vraćaju slike iz prošlosti i unose život u stara pisma, požutele razglednice grada na Begeju samo su deo onog lepog koje je ostalo za nama.

Tada, kada se sve udenulo u rascep, kada su se porodice rastočile i ljudske duše zatekle pred bezdanom, zapravo, tada počinje da se komeša u ljudskim glavama, da se ukazuju svetle tačke kod zarobljenih i da isplivavaju mračnine kod onih koji su sebi dali tu slobodu da druge zatvaraju.

Stojan Mihajlović, kroz ljubavne epizode srećno i nesrećno okončane, ostavlja nama na dušu da se opredelimo za pravednost postupka svake jednice u tim, tada, uzavrelim vremenima. Brak između Nemice i Jevrejina, ljubav između Jevrejke i Srbina - komuniste, između Madjarice i Jevrejina...i konačno, nedorečena, tek začeta ljubav na šlepu, između Jevrejke i Srbina. Ali, pokraj svih nedaća, koje samo rat ispoljava, tu se kao krilo sumornog i opako-nerazumnog predela prepreka našao i verski opredeljeni zub strogih porodica u svakoj zajednici ponaosob.

Kroz razmišljanja, šaputanja, razgovore i usamljene urlike autor romana svoje likove karakteriše, a samo opisnim sekvencama daje naznaku stradalnika i onoga koji radja stradanja. Ili, preciznije, zapovednika logora opisuje sa kandžijom i čizmom koja udara u ljudsko meso, dok su stradalnici blatnjavi, u krpama i odeveni žuljevitim šakama.

Psihološki je zahvat ispisan rukom sigurnog pisca. Kroz ta sumorna ljudska razmišljanja prožimaju se vekovne tradicije porodica i doba koje je stiglo i obeležilo velikim nesrećama. Tako da neko umire u nesreći srećan jer je video Boga, a neko oduzima sebi život jer je ubeđen da je grešio i da zato njegova porodica ispašta.

Verska opredeljenja su, nadasve, najfinija svila kojim je ogrnut roman „Šlepovi,, Stojana Mihajlovića i koja, uz ljubav i ponos, leprša ovim stranicama.

Još jednom se pitam: da li bi Katarina i Milenko uspostavili dogovore sa svojim roditeljima oko njihove bračne veze dvaju verski različitih porodica kao što su to učinili doktor Berger i gospodja Ruta, a pod uslovom da ih nije sustigao rat.

Još jednom se pitam: da li je...

Kad god predjem pešački most osvrnem se, čujem remorker, ugledam šlep i pogledam u njega da možda ne transportuje ljude.

Istina, Stojan Mihajlović je roman „Šlepovi,, ostavio svima nama da ga čitamo, pamtimo i da se pitamo.

Ivan Danikov

Stojan Mihajlović
Šlepovi, roman

Edicija
David

Izdavač
Art Projekt Zrenjanin

Urednik
Ivan Danikov

Predgovor
Lidija Petrović

Recenzent
Ivan Danikov

Realizacija
Fisher Computers

Tiraž 300

Zrenjanin 2001.

